

# TEKSTID JA TAUSTAD

Artikleid tekstianalüüsisist

Toimetaja Reet Kasik

# TEKSTID JA TAUSTAD

Artikleid tekstianalüüsisist

# TEKSTID JA TAUSTAD

Artikleid tekstianalüüsisist

Toimetaja Reet Kasik

Tekstipäeva korraldamist ja selle kogumiku väljaandmist  
on rahaliselt toetanud Eesti Teadusfond  
(grant “Lingvistiline tekstianalüüs”)

Tartu Ülikool, 2002

ISSN 1406–0183

ISBN 9985–56–696–3

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda

Tiigi 78, Tartu 50410

Tellimus nr. 802

## SISUKORD

### **Reet Kasik**

*Tekstil on mitu palet* ..... 7

### **Katrin Aava**

*Meediateksti kriitiline analüüs koolitunnis* ..... 12

### **Krista Kerge**

*Kirjakeele kasutusvaldkondade süntaktiline keerukus* 29

### **Inga Kukk**

*Blankett suhtluses* ..... 47

### **Karen Kuldnokk**

*Interpersonaalseid suhteid kujundavad tegurid  
võrguvestluses* ..... 64

### **Kersti Lepajõe**

*Kirjand kui tekst: infostruktuur* ..... 88

### **Heidi Meier**

*Olulisi aspekte tekstitüübivõrdluses* ..... 101

### **Kristjan Rääk**

*Poliitiliste programmide keel* ..... 115

### **Sigrid Salla**

*Jututuba kui võrgusuhtlusvorm* ..... 128

### **Ene Vadi**

*Reklaamide väärtusdiskursused* ..... 152

# TEKSTIL ON MITU PALET

**Reet Kasik**

*Tartu Ülikool*

Tänapäevane tekstianalüüs ei kujuta endast mingit homogeenet teooriat ega rakendata seal ka mingit ühte, selgelt välja töötatud meetodit. Tekste uurivad “kõik” – muidugi keeleteadlased, aga ka filosoofid, psühholoogid, kirjandusteadlased, kultuuri- ja meediauurijad. On keelekesksemaid analüüsimeetodeid, kus keskendutakse eeskätt teksti enda tunnustele, ja on keelekaugemaid vaatlusviise, kus tekst on vahendiks sotsiaalsete struktuuride, suhete, väärtuste ja muutuste selgitamisel. Viimasel puhul räägitakse enamasti diskursusest ja diskursuse analüüsist. Seega on tekst konkreetses ja materiaalses mõistes kui diskursus: tekstil on kuju ja vorm.

Eesmärkide paljususest hoolimata toetub tekstianalüüs siiski suures ulatuses kolmele lingvistilisele alusele. Üht külge pidi seostub see tugevalt klassikalise retoorikaõpetusega, keelelise mõjutamise võtete ja argumenteerimistehnikatega, mille tagasitoomist tänapäeva lingvistikasse seotakse eeskätt Chaim Perelmani nimega (1971, 1996). 1970ndatel aastatel hakati rääkima nn uuest retoorikast ja retoorilisest (ka lingvistilisest, tõlgenduslikust, kultuurilisest) pöördest ühiskonnateadustes. Kui vana retoorika seostus ühemõtteliselt suulise kultuuriga, siis uues retoorikas sai keskseks mõisteks tekstuaalsus. Esile tõusis mõtteviis, et sotsiaalsed ja kultuurilised nähtused tähenduslikustatakse keelekasutuse abil. Ühiskonnal pole objektiivset olemust, tähendus on tõlgendamise küsimus.

Formaalses keeleteaduses hakkas samal ajal arenema tekstilingvistika, mille eesmärgiks oli vaadata, kuidas laused omavahel seostuvad tekstiks. Uurimisobjektiks olid tekstisiduse võtted, tekstistrateegiad, tekstitüübid, tekstistruktuurid ja muud vormitunnused, mille abil loodeti hakata koostama universaalseid tekstigrammatikaid. Tekstilingvistika arengust on eestikeelse ülevaate kirjutanud Tiit Hennoste (1986).

Kõige otsesema tõuke sai tekstianalüüs Halliday funktsionaalsest grammatikast (1985). Siit võeti omaks põhimõte, et keelekasutus on alati valik paljudest võimalustest ja seepärast ei saa öelda, nagu peegeldaks keelekasutus objektiivselt maailma. Tõele on lähemal, et autori tehtud valikutega tekst hoopis loob tähendusi ja kujundab selle kaudu ise tegelikkust. Teiseks võeti tekstianalüüsis kasutusele Hallidaylt pärit idee keele kolmest metafunktsioonist: keel representeerib maailma (tähistusfunktsioon), loob ja kinnistab identiteete ja suhteid (interpersonaalne funktsioon), vormistab ja kujundab sõnumeid (tekstuaalne funktsioon). Tekstil on siis peale sisutasandi veel suhtlustasand ja keelelise esituse tasand.

Aastal 1979 avaldasid oma esimesed raamatud nn kriitilised lingvistid. Kriitilise lingvistika koolkond toetus Hallidaylt pärit keeleliste valikute ja kolme metafunktsiooni ideele ning püüdis näidata, et keelekasutus on põhimõtteliselt ideoloogiline ja väljendab võimuvahetust. Erilise tähelepanu alla võeti nimetamine ja kategoriseerimine ning transitiivsus, s.t jälgiti, kuidas nt tegijat eksplitseeritakse (*Valitsus tõstis pensione*), kuidas aga väljendatakse sama sisu iseenesliku protsessina või nominaliseeritud seisundina (*hinnad tõusevad, hindade tõus*). Kriitilised lingvistid väitsid, et valik ei ole juhuslik, vaid seotud ideoloogia ja võimuhetega. Kriitiline lingvistika tegeles eeskätt lausetasandi nähtustega, aga tõlgendas neid tekstitasandi tähendustena. Uurimismaterjaliks olid valdavalt meediatekstid, aga palju tegeldi ka nt võimuhete ilmumisega institutsionaalsetes vestlustes.

1990ndateks aastateks oli kriitilisest lingvistikast välja kasvanud kriitiline diskursuseanalüüs, kus keelekasutust vaadeldi peamiselt vahendina, mis peegeldab või mille abil kujundatakse tekstuaalseid ja diskursiivseid, nende kaudu aga ka veel laiemalt kultuurilisi ja sotsiaalseid tavasid ja harjumusi. Just selles suunas on kriitilist diskursuseanalüüsi oma paljudes töödes arendanud Norman Fairclough (1992, 1995).

Viimastel aastatel on uuesti hakatud rõhutama tekstianalüüsi lingvistilist külge. Selles valdkonnas on eriti usinad olnud Soome tekstiuurijad (Hiidenmaa 2000, Heikkinen, Hiidenmaa & Tiililä 2000, Heikkinen 2002). Kui kriitilises diskursuseanalüüsis on huvi keskpunktis, mis tähendusi ja miks keelekasutusega luuakse, siis lingvistilise tekstianalüüsi huvi koondub jälle tekstile endale: mis

on tekst ja kuidas selles keelevahenditega tähendusi luuakse. Muidugi ei saa neid kahte suunda vastandada. Kui uuritakse tekste ja nende tähendusi, toetudes autori tehtud keeleliste valikutele, siis on see igal juhul lingvistiline. Ka tekstianalüüsiga sageli seostatud epiteeti kriitiline ei mõisteta enam kitsalt ühiskonnakriitilisena, vaid laiemalt teksti teadliku, täpse lugemisenä ja tõlgendamisenä. Kui kirjeldatakse keelelisi valikuid, asjade esitamise vaatepunkte, implitsiitseid tähendusi ja teatud valikute loomulikustamist, siis selline analüüs on kindlasti kriitiline ka siis, kui selle eesmärgiks ei ole paljastada ühiskonna ideoloogilisi võimusuhteid.

Tekstiuurimise objektiks on peamiselt kirjalikud tekstid, aga muidugi on tekstianalüüsil mitmeid teoreetilisi ja metodoloogilisi kokkupuutepunkte vestlusanalüüsiga, kus uuritakse suulist suhtlemist. Eriti just institutsionaalsete vestluste analüüsil kasutatakse palju tekstianalüüsiga sarnaseid meetodeid (vt nt Nuolijärvi & Tiitula 2000).

Tartu ülikoolis on kirjalike tekstide analüüsiga tegeldud kolm aastat. On valminud mõned bakalaureusetööd ja kaks magistrütööd. 2001. aastast on Eesti Teadusfond toetanud nelja-aastast uurimisprojekti "Lingvistiline tekstianalüüs", mille kahe esimese aasta töö kokkuvõte siinne artiklikogumik on. Tartu ülikooli eesti keele õppetoolis tegutsev tekstirühm on algusest peale teinud koostööd Tallinna pedagoogikaülikooli tekstiuurijatega, mille konkreetseks väljundiks oli 2001. aasta detsembris peetud ühine tekstiuurimise seminar (teeside kogumik "Tekstipäev 2001. Text day 2001" Tartu 2001) ja siinne artiklikogumik.

Siinses kogumikus ilmuvad artiklid peegeldavad omalt poolt tekstianalüüsi heterogeensust. Siin on artikleid, kus võrreldakse omavahel eri tüüpi tekstide keelelisi tunnuseid; artikleid, kus uurimisobjekt on määratud institutsionaalselt (reklaamitekstid, ametkondlikud tekstid, poliitilised tekstid) või registri järgi (võrguvestlused, koolikirjandid). Ka analüüsimeetodid on erinevad. Artiklites jälgitakse nii teksti formaalseid tunnuseid (eri tüüpi tekstide struktuuri keerukust või temaatilist struktuuri) kui ka tähenduslikustamist (suhtlustasandi tähenduste kujundamist ametkondlikes tekstides ja võrguvestlustes) ning tekstidega edasi antavaid väärtusi reklaamides. Kõik kirjutajad on magistrandid või doktorandid.

**Katrin Aava** vaatleb oma artiklis, kuidas kriitilise lingvis-

tika meetodeid rakendada kooli emakeeleõpetuses, eriti meedia-tekstide analüüsimisel. Kelle vaatepunktist sõnastatakse reaalsust, mille poolest erineb ajakirjandusžanrite keeleline esitus, milliseid müüte ja mis vahenditega meedias luuakse?

**Krista Kerge** võrdleb keelekasutusvaldkondade süntaktilist keerukust. Valitud formaalsete tunnuste abil näitab autor, kuidas on omavahel seotud tekstivaldkonna ametlikkus, lause pikkus ja keerukus ning süntaksi abstraktsus. Mõnevõrra selgitatakse ka teksti abstraktsuse tagamaid. Rohkem tähelepanu on pööratud teadus- ja õigustekstidele.

**Inga Kukk** esitab oma artiklis võimalusi, kuidas ametkondlike tekstide analüüsid on võimalik selgitada ametkonna ja nendega suhtlevate inimeste sotsiaalseid vahekordi. Eri tüüpi blankette analüüsid näitab autor, kuidas ametkonnad tekstide vahendusel inimestega suhtlevad, mis rolle nad tekstuaalselt esitavad ja millise rolli etteantud tekstiga vastuvõtjale määravad.

**Karen Kuldnokk** tegeleb oma artiklis samuti suhtlustasandiga. Ta jälgib, milliseid identiteete ja interpersonaalseid suhteid võrguvestlustes kujundatakse ja milliste keelevahenditega seda tehakse. Anonüümne võrgusuhtlus on hea materjal keele kui suhtlusvahendi analüüsiks, sest osalejarollid ja osalistevahelised suhted kujundatakse üksnes keelevahenditega.

**Kersti Lepajõe** analüüsmaterjaliks on riigikirjandid ja ta vaatleb oma artiklis kriitiliselt kirjandite formaalseid tekstitunnuseid. Analüüsi objektiks on kirjandite infostruktuur ja selle seos tervikteksti sünniga. Valitud kirjandite lähianalüüs osutab olulistele tekstitunnustele, mille vigade väljatoomiseks ja hindamiseks puuduvad teksti parandajal ja hindajal vahendid.

**Heidi Meier** käsitleb oma artiklis tekstide liigitamise võimalusi ja otsib liigitamise aluseks sobivaid lingvistilisi tunnuseid. Lähemalt võrreldakse kunstiteksti ja tarbeteksti omadusi, püüdes eritleda essee- ja novelližanri liigitatavate tekstide keelejooni.

**Kristjan Rääk** analüüsib poliitiliste parteide tekstide eesmärgiga näidata tekstitegijate taotluste ja tekstide keeleliste tunnuste mittevastavust. Poliitilised programmid on lingvistiliste tunnuste järgi keerulised tekstid ja sarnanevad kõige rohkem formaaljuriidiliste tekstidega, kuigi autorite eesmärk on olla mõistetav laiale lugejaskonnale.

**Sigrid Salla** on võtnud vaatluse alla võrgusuhtluse, jälgides

jututubade suhtlusvorme. Artiklis tutvustatakse võrgukommunikatsiooni eripära ning interaktiivses võrguvestluses kasutatavaid strateegiaid ja keelelisi võtteid.

**Ene Vadi** uurib reklaamikeelt. Oma artiklis võrdleb ta mees-tele ja naistele suunatud reklaamides esitatavaid väärtusi ja näitab, milliseid identiteete reklaamtekstid kummalegi sugupoolele loovad.

## KIRJANDUS

- Fairclough, Norman 1992**, Discourse and social change. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman 1995**. Media discourse. London: Arnold.
- Halliday, M.A.K 1985**, An introduction to functional grammar. London: Arnold.
- Heikkinen, Vesa, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiirilä 2000**. Teksti työnä, virka kielenä. Helsinki: Gaudeamus.
- Heikkinen, Vesa 2002** (toim). Virkapukuinen kieli. (Tietolipas 182). Helsinki: SKS.
- Hennoste, Tiit 1986**. Tekstigrammatikast tekstiteooriani. – Keel ja Kirjandus 1, 26–34.
- Hiidenmaa, Pirjo, 2000**. Lingvistinen tekstintutkimus. – Kari Sajavaara, Arja Piirainen-Marsh (toim.). Kieli, diskurssi & yhteisö. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 161–190.
- Nuolijärvi, Pirkko & Liisa Tiitula 2000**. Televisiokeskustelun näyttämöllä. Televisioinstitutionaalisuus suomalaisessa ja saksalaisessa keskustelukulttuurissa. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 768.). Vaasa: SKS.
- Perelman, Chaim & L. Olbrechts-Tyteca 1971**. The new rhetoric. A treatise on argumentation. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Perelman, Chaim 1996**. Retoriikan valtakunta. Tampere: Vastapaino.

# MEEDIATEKSTI KRIITILINE ANALÜÜS KOOLITUNNIS

**Katrin Aava**

*Tallinna Pedagoogikaülikool*

Kooliõppe objektiks on siiani valdavalt õpikutekst ning õppimise väljund on etteantud teksti reprodutseerimine, mitte selle kriitiline analüüs. Õpikutekstide kui ainuõigete ja ainumõeldavate tõdede äraõppimine ja ettekandmine, ilma et midagi vaidlustada saaks, kindistab õpilases usku trükitud sõna õigsusse. See pime usk vähendab soovi ja harjumust tekste kriitiliselt lugeda.

Emakeele grammatikakesksuse kõrvale on jõudmas funktsionaalne keeleõpetus, õpetus selle kohta, kuidas ühiskonnas keelt kasutatakse. Funktsionaalse keeleõpetuse seisukohalt keele ehitus, kasutus ja tähendus kuuluvad ühte, keelt ei ole mõtet kirjeldada ilma kontekstita. Keel peegeldab ja samas ka ehitab sotsiaalseid suhteid. Diskursus, funktsionaalse keeleõpetuse kesksemaid mõisteid, on sotsiaalne nähtus, mille abil vahendatakse ning luuakse tähendusi. Keel on funktsionaalse keeleõpetuse seisukohalt olemas ainult keelekasutuses (Luukka 2000: 139).

Enne sotsiolingvistika teket oli keeleteadus traditsiooniliselt fokuseeritud keele vormiliste omaduste uurimisele. Sotsiolingvistika levides nihkus keeleteaduses tähelepanu lause tasandilt suuremaile tähendusüksustele, tähenduse ja sotsiaalse struktuuri vahekordade uurimisele (Volt 2000: 15). Rõhuasetuste muutused keeleteaduses on soodsaks pinnaseks, et ka kooli emakeeleõpetuses uuemat metoodikat rakendada ning mitmekesistada õpetaja tööd tekstiõpetuse osas.

Gümnaasiumi eesti keele õpetusega taotletakse, et õpilane arendab loovat ja kriitilist mõtlemist. Tekstiõpetuse kõrvale on õppekavas läbiva teemana pakutud meediaõpetust. “Me elame meediaühiskonnas, kus ajakirjanduse võim ja otsustamisõigus on väga suur. Samal ajal ei tea suur osa lugejatest üldse, mida saab ja võib mingilt konkretselt ajakirjandusväljaandelt oodata, mismoodi leht või aja-

kiri nendega kõneleb jne. Tagajärjeks on olukord, kus inimesed ei saa aru, kuidas ajakirjandus ja selle kaudu poliitiline ja majanduslik eliit nendega manipuleerib,” põhjendab Tiit Hennoste meediaõpetuse vajalikkust koolis (Hennoste 2001: 107).

Meediaõpetuse peaesmärk koolis on kriitilise meediatarbija kasvatamine, tuleb õpetada oskust meedia manipuleerimist läbi näha. Gümnaasiumiõpilase puhul eeldatakse, et tänu meediaõpetusele tunneb õpilane meedia põhilisi demagoogia- ja manipuleerimisvõtteid; oskab neid tekstis ära tunda (Hennoste 2001: 108).

Ka gümnaasiumi tekstiõpetuse osas on seetõttu aktuaalne pöörata rohkem tähelepanu meediatekstile - väljale, kus kehtestatakse sotsiaalsed suhted. Milliseid väärtushinnanguid, sotsiaalseid gruppe eelistatakse meedias, mis/kes jäetakse kõrvale? Kelle vaatepunkt domineerib ehk kelle huvides sõnastab meedia reaalsust, millist retoorikat kasutab massimeedia? Kas ta edastab meile reaalset maailmas toimuvat või loob uue reaalsuse? Milliseid keelelisi mõjustamisvõtteid kasutatakse meediatekstides?

Siinse artikli eesmärk on tutvustada mõnd lähenemisviisi, kuidas meediatekstide analüüsi kaudu õpetada emakeeletunnis kriitilist mõtlemist.

## 1. Meedias peegelduv maailm

Keelekasutuse sotsiaalse külje esiletõus on pannud keeleteadlasi otsima uut tüüpi vastuseid tekstide loomise ja tõlgendamise küsimustele.

Üks rakendusliku keeleteaduse kiiremini arenevaid suundi vaatleb keelt diskursusena. Diskursuse analüüsi all mõeldakse keelekasutuse, kirjalike tekstide, suuliste vestluste ja tervete suhtlusolukordade uurimist. On välja kujunenud kaks suunda: vestlusanalüüs uurib suulise suhtlemise võtteid, vahendeid ja vorme, tekstianalüüs tegeleb kirjalike tekstidega (Kasik 2001: 16).

Üks võimalus meediatekstide uurimiseks on kasutada kriitilist tekstianalüüsi, kus võetakse vaatluse alla see, kuidas tekstid kirjeldavad tegelikkust. Seda uurimisvaldkonda on nimetatud ka kriitiliseks diskursuseanalüüsiks, aga kuna diskursuseanalüüs on väga lai mõiste (M. Volt (1998: 54–61) eristab kaheksat erinevat diskursuseanalüüsi koolkonda), kasutatakse lingvistikas viimasel ajal rohkem tekstianalüüsi terminit (Kukk 2001: 350).

Kriitiline lingvistika on suund, mis kujunes 1970. aastatel Suurbritannias (Fowler, Hodge, Kress, Trew 1979). Kriitilises lingvistikas käsitatakse teksti grammatilisi omadusi tähenduslike valikutena keele grammatilise süsteemi poolt võimaldatavast. Kriitilised lingvistid osutasid, et sellised grammatilised valikud meediatekstis taastoodavad valitsevaid suhteid, seega töötab grammatika ideoloogiliselt. Kriitiline lingvistika keskendus ka leksikaalse valiku ideoloogilise toime uurimisele.

Sotsiokultuuriliste muutuste ja diskursiivsete muutuste analüüsi suuna peaesindaja on Norman Fairclough (Fairclough 1989). Ta on uurinud oma töödes sotsiokultuuriliste muutuste ja diskursiivse muutuse suhet.

Keelekoodid ei peegelda maailma neutraalselt, nad tõlgendavad, organiseerivad, klassifitseerivad subjektid diskursuseks. Diskursus sisaldab endas selgitust selle kohta, kuidas maailm on korraldatud, diskursus tähendab maailmavaadet, ideoloogiat. Indiiviidi jaoks on need teooriad vajalikud selleks, et muuta enda suhted maailmaga lihtsaks ja juhitavaks (Fowler 1996: 40). Tähendused pole keeles mitte loomulikud, vaid kokkuleppelised. Ühiskonna ajaloo jooksul on sõnad ja fraasid sobitunud ühiskonna vajadustele vastavalt – need “vajadused” on kehtestatud aga domineerivate, privileeritud gruppide poolt (Fowler 1996: 44).

Kriitilises diskursuseanalüüsi puhul uuritakse keele sotsiaalset kasutust, pidades silmas seda, kuidas keelelised valikud kajastavad väljakujunenud võimusuhteid, sotsiaalseid ja ühiskondlikke eba-kohti, ebavõrdsust (Pietikäinen 2000: 204). Ühe eesmärgina on nähtud diskrimineerivate (rassistlike, seksistlike vms) keelekasutustavade või ideoloogiate ja võimusuhte paljastamist (Kukk 2001: 355). Keelekasutusega konstrueeritakse kolm laia ühiskondliku elu valdkonda: teadmised ja uskumused, rühmadevahelised suhted, ühiskondliku identiteedi loomine ja kujundamine (Pietikäinen 2000: 205).

Ühiskondlikku suhtlust võib vaadata areenina, kus erinevad diskursused võistlevad omavahel võimaluse pärast olla kuulnud. Aeg-ajalt mõni diskursus kujuneb domineerivaks, et siis mõne aja möödudes olla kõrvale lükatud järgmise diskursuse poolt. Sotsiaalsed võimusuhted mängivad siin olulist rolli (Pietikäinen 2000: 199).

Koolitunnis võib vaatluse alla võtta näiteks järgmised kriitilise tekstianalüüsi küsimused:

- Kelle vaatepunkti tekst esindab?
- Kellest on jutt?
- Kelle hääled tekstis on esitatud ehk keda peetakse kõnelemisvääriliseks?
- Keda intervjuueeritakse?
- Kes saab ise rääkida, keda refereeritakse?
- Kellest ei räägita?
- Kas tekstist kumab läbi ka toimetaja hääl ehk hoiak?
- Milline on pealkirja tähendus?
- Kas pealkiri vastab täpselt teksti sisule või moonutab üldist pilti?
- Kuidas fotodega kujundatakse hoiakuid?
- Millise üldpildi moodustavad pealkiri, tekst ja foto?

## 2. Kelle keeles sõnastatakse reaalsust?

Ettekujutus sellest, mis on meie ümber, sünnib meedia vahendusel, seetõttu on ka oluline, kelle vaatepunkt domineerib meid ümbritseva reaalsuse kirjeldamisel. Meedial on võim valida, mida avalikkus kuuleb ja näeb. Selle valikuga loobki meedia uue reaalsuse. Saate tegijad valivad, mida, kui kaua ning missuguses valguses näidata. Lehe tegijad valivad, kes kirjutab, kellest või millest kirjutatakse, missuguseid hinnanguid antakse jne. Objektiivset meediat ei ole olemas.

Kommunikatsioonivajaduse rahuldamise põhivahend on ajakirjandustekst, mida ühiskonna erinevad grupid kasutavad avalikkuse ning vastasgruppide mõjutamiseks. Tõsine võitlus käib selle nimel, kuidas ühiskonnas toimuvat nimetada ja milliseid tõlgendusi erinevatele protsessidele anda. Erinevad huvigrupid püüavad kas otse või varjatult teksti paigutada oma ideesid. Ajakirjandus on olulisel määral ideede vahendamise väli, ideoloogiate kindlustamise ning kehtestamise koht (Lõhmus 2000: 154).

Ajakirjandustekstide kaudu saavad erinevad grupid end ühiskonnas teadvustada ning oma seisukohti välja öelda, aga oma vaatepunkti ka peale suruda. Seega on ajakirjandus erinevate huvigruppide võitlusväli, kus püütakse otse või varjatult tekstidesse paigutada oma ideid. Üks poliitilise võitluse põhitrumpe on võime suruda peale maailmanägemise printsiipe, niisuguseid prille, millega inimesed näeksid maailma vastavalt teatud jaotustele (vanad ja

noored, kohalikud ja võõramaalased *etc*) (Bourdieu 1999: 18).

Propagandas kasutatakse lihtsat võtet, vastandades *meie* ja *neid*, kirjeldades *meid* meeldivate ja *neid* ebameeldivate sõnadena. Ameerika Ühendriikides andis Newt Gingrich välja brošüüri pealkirjaga “Keel, kontrolli võtmemehhanism”, milles pakuti vabariiklaste kandidaatidele retoorilisi nõuandeid. Sellele brošüürile anti 1990. aastal inglise keele õpetajate poolt Kahekeelsuse auhind (Delwiche 1995).

Sõnad, mida brošüüris soovitati kasutada, rääkides enda poliitikast, olid järgmised: *aktiivsus, siirus, avameelsus, väljakutse, lapsed, terve mõistus, kindlus, kontroll, julgus, abi, humaansus, unistus, valgus, moraal, väärtuslik, õppimisvõime, kirg, põhimõtte-line, keskkond, öitseng, heaolu, kaitse, hoolitsus, reform, õigused, edu, visioon, tõde, tugevus, unikaalne, uhkus etc.*

Sõnad, mida soovitati kasutada siis, kui räägitakse poliitilistest oponentidest, olid aga järgmised: *kollaps, kriis, korruptsioon, häving, destrukttiivne, langus, oht, läbikukkumine, silmakirjalikkus, sundus, ideoloogiline, ebakindel, sensatsiooniline, pinnapealne, raiskamine, vale, reetmine, haige, ülileplik, pateetiline etc* (Delwiche 1995).

Kaitstes oma ideoloogiat, kasutab demagoog meeldiva tähendusvarjundiga sõnu ning rääkides vastastest, võetakse kasutusele halvustavad, naeruvääristavad sõnad.

Siltide kleepimine on lihtne demagoogiline võte, mis sisaldab endas lihtsustamist. Sildid *islam* ja *lääs* on pärast 11. septembri terrorirünnakut kujunenud siltideks, millega demonstreeritakse meediakanalites selget vastasseisu ja paratamatut konflikti. Kogu see ideoloogia on kantud Samuel Huntingtoni raamatu “Tsiivilisatsioonide kokkupõrge” külma sõja vaimsusest (Said 2001: 1690). 11. septembril juhtunud kirjeldatakse kui tõestusmaterjali Huntingtoni teooriale ning selline lähenemisviis leidis aset mitmetes Euroopa ja Ameerika, aga ka Eesti meediakanalites. “Pärast eilset pole maailmas enam üleriike. On alanud sõda tsiivilisatsioonide vahel. Allahi sõda Jeesuse vastu, vaeste sõda rikaste vastu, barbarite sõda tsiiviliseeritud maailma vastu,” kõlab pealkiri 2001. a 12.09 *Izvestias*.

Lihtsam on esineda sõjakate avaldustega kollektiivsete kirgede mobiliseerimiseks kui mõtiskleda, juurelda ja analüüsida, millega on tegemist. On väga suur erinevus, kas üht nähtust nimetatakse tsiivilisatsioonide kokkupõrkeks või ühe grupeeringu poolt sooritatud

massimõrvaks (Said 2001. 1693). Ka 2003. aasta uue emakeele riigieksami näidisülesannete üks näidisteemasid eksamikeskuse koduleheküljelt oli sõnastatud üsna propagandistlikult: “Islami kasvav võimuiha”

Esimese allika tõde ja tõlgendus on otsustava tähtsusega, hili-semad tõlgendused ja uuestikäsitused ei tee seda olematuks, vaid on ainult kujundava moega. Seega on väga oluline, kelle tekst ja mil-lise struktuuriga tekst pääseb esimesena avalikkuse ette, tekstilisele võitlusväljale (Lõhmus 2000: 154).

Demokraatia saab edukalt toimida siis, kui meediakanalid on avatud väitlusele, erinevate vaatepunktide, ideoloogiate esitamisele. Meedia mõju sõltub ka vastuvõtjate demokraatiakogemusest, seega tugevam manipuleerimisoht on üleminekuriikides, mistõttu tuleb meediatarbijat ka rohkem harida.

Meedia peab esindama eri ühiskondlike gruppide arvamust, aga samas ei kajastata kõikide ühiskonnas elavate gruppide elu ja tege-vust meedias ühtviisi võrdselt. Kelle probleeme kajastatakse mee-dias kõige rohkem, selle huvisid on ka poliitikud sunnitud kõige rohkem kaitsma.

Allpool on esitatud mõned potentsiaalsed vastandrühmad

mehed	naised
rikkad	vaesed
koalitsioon	opositsioon
noored	vanad
linnainimesed	maainimesed
ametnikud	tavakodanikud
terved	haiged
eestlased	venelased

Mitmed uuringud on näidanud vasakule poole paigutatud huvi-gruppide eelistatust meedias.

Raivo Palmaru uuris 1999. aasta Riigikogu valimiste eelset ajakirjandust eesmärgiga selgitada, kuidas valimistulemused olid seotud ajakirjanduses edastatava infoga erinevate poliitiliste par-teide kohta ning jõudis järeldusele, et valimiste eel ilmnisid seitsme Eesti juhtiva ajalehe infos selged poliitilised eelistused. Väljaanded kujutasid ühtesid valimistel osalenud erakondi valdavalt positiivselt ja teisi negatiivselt. Töö autor järeldas, et peamiste ajalehtede uudis-

tes ilmnes parteiline tendents, mis soosis valimisvõitluses kolmikliitu ja oli suunatud rivaalide vastu (Palmaru 2001: 188).

Palmaru uurimusest selgus ka, et Lääne-Euroopa ajakirjanikega võrreldes ei näe eesti ajakirjanikud oma rolli mitte niivõrd info ega arvamuste vahendamises, kuivõrd poliitika mõjutamises (Palmaru 2001: 191).

Meediateksti kriitilise lugemise üks eesmärke koolitunnis on kindlasti kodanikukasvatusega seotud. Demokraatliku riigi kodanik eeldab, et meediakanalites oleksid esindatud erinevate poliitiliste vaadetega inimeste tekstid, erinevate vaatepunktidega inimestel peab olema võimalus ühiskonnast rääkimiseks.

Teine ajakirjandusvabadust mõjutav tegur on meedia globaliseerumine. Ülemaailmset meediaturgu valitsevad ühtekokku seitse multinatsioonaalset korporatsiooni, need firmad valitsevad 80–85 % maailma muusikaturust, ülekaalukat osa ülemaailmsest satelliitlevist, tähelepanuväärset osa kommertsajakirjandusest ja raamatukirjastamisest. Nad kasutavad oma valitsevat rolli uudistemedias endale kasulikul viisil, kindlustades nõnda oma poliitilist mõjuvõimu. Säärase meediasüsteemi tekkimine aga ohustab demokraatlikke arusaamu vabast ajakirjandusest. See on üks näiteid teemavaldkondadest, mille vastu sõdivad globaliseerumisvastased (W. McChesney 2001: 1203).

Kuidas meedia globaliseerumine mõjustab Eesti meediamaastikku? Olukorras, kus meedia püsikulud on suured, on üsna suur oht, et infovabadus on taandumas ainult nende vabaduseks, kes meediat kontrollivad ehk meediakanali kui kommertsettevõtte huvid kaaluvad üles muud. Näiteks võib reklaam mõjutada väljaande sisu. Reklaamiandjat huvitab keskkond, milles tarbijatele suunatud kuulutus ilmub. Maiustusreklaam võib lehest välja tõrjuda loo hambarravist, kus väidetakse, et magusa tarbimine on mõjunud halvasti inimeste hammastele. Reklaamile sooduskeskkonna loomisest on saanud ajakirjanduse kommertsialiseerumise ajastul üks olulisemaid ajakirjandusvabaduse probleeme (Palmaru 2001: 63).

Sellises olukorras muutub meedia üha rohkem ühesuunaliseks kommunikatsiooniks. Telesaateid ja artikleid luuakse, pidades silmas inimeste ostuvõimet. Meediakanalite eesmärk on suurendada 12–49-aastaste tarbijate osakaalu, kuna see on kõige maksujõulisem ning seega reklaamiandjatele atraktiivsem infotarbijate grupp (Roonemaa 2001: 76). Nii üritatakse meedias rahuldada eelkõige nende huvi-

sid. Näiteks päevalehtedes on palju juttu uutest automarkidest ning mobiiltelefonidest, televisioonis eelistatakse näidata noortele ja keskealistele huvitavaid seriaale. Sedasi loob meedia reaalsuse, sõnastades seda ostujõuliste inimeste vaatepunktist.

Kriitilise tekstianalüüsi puhul huvitabki meid, kuidas diskurssiivsed tavad võivad aidata toota ja taastoota ebavõrdseid võimusuhteid sotsiaalsete klasside/rühmade, etniliste ning kultuurilise enamuse ja vähemuse, naiste ning meeste vahel selle kaudu, kuidas nad kujutavad nähtusi ja millistesse positsioonidesse nad rühmitavad inimesi (Volt 1998: 61).

Palju on uuritud ka naise ja mehe erinevat rolli meedias. Viimase aja kõige esileküündivam selleteemaline skandaal oli *rongaema*-kaasus, kus nõrдинud ajakirjanik leidis, et tegemist on sõnavabaduse piiramisega, kui ta ei või meedia vahendusel naispoliitikule solvavat silti külge kleepida.

Tekstianalüüsis on oluline vaatepunkti valik. “Abielulõhkuja, rongaema, dekabrismi naine, voonakene, ohvritall – nii on Vilja Savisaart nimetatud,” on kirjas 24. juuli 2001. aasta Kroonikas. Nendest erinevatest kõnekujunditest sobiva väljavalimisel saab meedia vahendusel inimesest väga erinevaid hoiakuid kujundada.

Kujundid toimivad keeles kui filtrid, mis sõeluvad mingi tähenduse välja, jättes ülejäänud kõrvale. Seetõttu on kõne- ja lausekujundid tugevad retoorilised relvad, surudes peale hoiakuid ja hinnanguid.

Kuidas Eesti meediatekstides leiab kajastust mehe vaatepunkt ja keelekasutus, analüüsis Ivi Masso 12. märtsi 2001. a Eesti Päevalehe artiklis “Mehejutt poliitikas”, kui ta võttis vaatluse alla poliitikutevahelise konflikti ning selles kasutusel olnud retoorika.

Mehe ja naisega seotud keelekasutus meedias kajastab laiemaid hoiakuid: mees on toimija ja vastutaja, naine aga lisand ja kaunistus. Meest kõrgemalt väärtustav kõnepruuk on juurdunud juba meie keeles: *mehejutt*, *mehetegu* ja *täitsamees* on positiivse, *naiste värk* ja *naiste jutud* negatiivse kõlaga. Mees on õige inimese mõõt. Poliitilises kõnes, selle asemel, et vanu klišeesis kriitiliselt uude valgusse seada, rakendatakse neid päris meeste ja naiste otsustus- ja vastutusvõime hindamisel (Masso 2001: 11).

*Mehe* ja *naise* sümboolne ja konkreetne erinev väärtustamine ei ole ainus müüt, mis naisi poliitikas marginaliseerib. Teised klišeed on naiste nägematukstegemine, üleerotiseerimine, välimuse üle-

tähtsustamine. Noor ja ilus naine pole poliitikuna tõsiseltvõetav, vanem ja tavaline pole jälle *õige naine* ega seega õige inimene. Naisi hinnatakse ka meeste kaudu, tembeldades ebasoodsaid naiste arvamusi *rahuldamata vanatüdrukute räuskamiseks* – võte, mida 1960-ndatel kasutati Läänes feministide materdamiseks. Et *naisejuttu* tõsiselt võtta, on vajalik naise avalikult tunnustatud seotus mõne mehega (*Ib.*).

Huvipakkuvaks teemaks võib pidada ka Arnold Oksmaa kajastamist eesti meedias. 2000. aasta 26. okt Maalehes ilmub lugu pealkirjaga “Tähelend viib Arnoldi Soome”, kus tema muusikaõpetaja väidab, “et Arnold võlub oma esinemisega. Ta laulab kütkestavalt.” “Arnoldil on Tallinnas oma kodu ja töökoht – ta on pagar. Noormees on siiras ja elurõõmus ning täis usku, et jõuab laulmisega kaugemale kui spordisaavutustega,” tutvustatakse Arnold Oksmaad (Poldre 2000: 12). Kaks aastat hiljem on hoiakud oluliselt muutunud, algne vaatepunkt, mil terve inimene vaatleb puudega inimest heasoovlikult ning kriitikavabalt nagu last, pidades haigete inimeste esinemisvõimalust siiski tervete inimeste heatahtlikkuseks, on asendunud kriitilisega, kus *ullikesele* (P. Pilvre väljend Eesti Ekspressis), kes hakkab omapäi tegutsema, näidatakse tema koht kätte (alapealkiri 2002. a 8. aug Eesti Ekspressist: “Eesti kolemuusika võikamad viljad küpsevad Mulgimaa pealinnas”).

Me võime nimetada poliitiku sõnavõttu *räigeaks ähvarduseks* või ka *siiraks ettepanekuks* vastavalt sellele, kuidas tema poolt väljendatud mõtted sobivad meie maailmapildiga. Meedias juhtub ka nii, et need, keda nimetati *vabadusvõitlejateks*, nimetatakse uute poliitiliste kokkulepete tagajärjel *ohtlikeks terroristideks* ja vastu-pidi.

Koolitunnis võib vaatluse alla võtta ka näiteks rahvussuhete kajastamise Eesti meedias. Poliitilises retoorikas on väga oluline, kuidas me nimetame sündmusi. 2001. a suvel Paldiskis sõjaväelaste ja kohalike elanike vahel asetleidnud konflikti kohta kirjutatud lugude pealkirjad Eesti Päevalehes on sõnastatud järgmiselt: “*Rahuvalvajatel kahtlus vägivallatsemises*” “*Rahuvalvajad talusid Paldiskis kohalike peksu*” “*Paldiski vägivallaöö hõõgus kaua tuhas*” Loo autorite sümpaatia kuulub pigem rahuvalvajatele.

Enn Soosaar juhib Eesti Päevalehes 2001 a 17.08 artiklis “Paldiski hüsteeria” tähelepanu sellele, et piiritaguses venekeelses ajakirjanduses võeti sama sündmuse kirjeldamiseks kasutusele väljendid

*natsionalistliku värvinguga määratsemine, ekstremism rahvuslikul pinnal, integratsioon sõdurisaabaste abil, linnaelanike massiline läbipeksmine, pogromm Paldiskis, tõeline košmaar etc*

Meedia on teemade ja rõhuasetuste määraja, kujundades nähtamatult inimeadvuse struktuuri ja massikultuuri. Meedias kehtib reegel, et hea uudis on halb uudis, seetõttu kohtabki meedias eba-proportsionaalselt palju vägivalda. Kui tehti ülevaade selle kohta, missugust informatsiooni edastatakse *Postimehe* esilehel, selgus, et negatiivsed sõnumid olid tugevalt ülekaalus (Hiiemäe 2000: 164). Seega kasutatakse emotsionaalset keelt ja negatiivse värvinguga sõnu lugejate tähelepanu võitmiseks.

Demagoog võtab kasutusele tugeva emotsionaalse laenguga sõnad, mis on seotud inimesele oluliste väärtustega ega vaja enam tõestamist. Nt Eesti suurettevõtjad Eestis on ühiskonna mõjustamiseks võtnud kasutusele kõlavad sõnad *rahvuslikust kokkuleppest*, sõnastatud suurettevõtja Aadu Luukase poolt. Väljend võeti kiiresti kasutusele ka poliitikute seas (M. Laar "Rahvuslik kokkulepe rahvuslike huvide kaitseks") ning jõudis ka ajaleheveergudele. "Äripäev toetab alati majandus- ja sotsiaalkokkulepete saavutamist, mis tuginevad positiivsetele väärtustele," kirjutatakse 29.11.2001. a Äripäeva juhtkirjas. Väljend tuli vastukaaluks teise Eesti metafoorile, mis rõhutas Eesti sotsiaalset lõhenemist.

Pärast 11. septembril 2001. a USAs toimepandud terroriakti alustati sõda Afganistanis, kusjuures kõik toimus *terrorismivastase võitluse* loosungi all, kuigi kogu Afganistani rahvast ei saa kuidagi terroristideks nimetada. Ühendriikide vaenlaseks ei ole terroristid, vaid terroriorganisatsioon, millel on liikmeid paljudes maades. Terroristide kunagiste koolitajate ja rahastajate hulka kuulus USA ka ise, nimelt siis, kui needsamad terroristid pidasid võitlust USA tollaste vaenlaste - kommunistide vastu. Külma sõja ajal põhjendati poliitikat *kommunismivastase võitluse* loosungiga.

Afganistani rünnates kasutati ka teist loosungit - oli vaja *kaitsta demokraatlikke väärtusi*. *Demokraatia* on üldse üks ilus sõna, mille varjus võib ka väga ebademokraatlikke tegusid teha. Järgmised sammud võeti ette aga juba uue loosungi varjus: et tähistada uusi vaenlasi, võeti kasutusele *kurjuse telje* mõiste. Demagoogias hästi tuntud võte, kus selleks, et ühiskonna sõjaseisukorda mobiliseerida, tuleb sisendada hirmu. Kuigi avalikkusele on teada Ameerika Ühendriikide mure naftahinna pärast: viimasel kahel aastal on üri-

tanud Iraak tõkestada USA naftaga varustamist (Larsson 2002: 9), nimetatakse poliitilises retoorikas majandushuvid ümber *demokraatlike väärtuste kaitseks*. Milliseid huvid aga on peidetud terrorismisõnamängu taha meedias, kui meile räägitakse sellest, et Gruusias varjatakse terroriste?

Need näited osutavad, kuidas meedia räägib meiega kellegi keeles, kirjeldades maailma kellegi vaatepunktist, kujundades sellega ühiskonnas teatud hoiakuid. Selle *uue keele* analüüs ilmestaks ka kaasaegset keeletundi.

### 3. Ajakirjandusžanrid: uudised ja arvamused

Ajakirjanik peab hoolitsema selle eest, et sündmus kajastuks adekvaatselt. Uudiste edastamisel peab ajakirjanik olema erapooletu ning sõltumatu. Info peab olema edastatud objektiivselt. Ajakirjanik peab taotlema tasakaalustatud informatsiooni esitamist, surumata lugudesse oma väärtushinnanguid (Hennoste 2001: 24).

Arvamused, mis ei taotle erapooletust, vaid sisaldavad erinevate inimeste ja institutsioonide seisukohti, on paigutatud arvamisleheküljele. Hea ajakirjandustava eeldab, et uudised ja arvamused peab hoidma lahus (Pullerits 1997: 12). Lugejal ja kuulajal peab jääma võimalus vahet teha, mis on fakt ja mis on kommentaar. Kriitilise mõtlemise õpetamine e koolis eeldab ajakirjandustekstide analüüsi sellest vaatepunktist.

Järgnev näide on sama sündmuse kajastamisest kolmes Eesti ajalehes (võrreldud on pealkirju ja esilõike)

- Eesti Päevaleht 24. august 2001

#### ***Looduselt varastati Vilniuses ametiauto***

*Siseminister Tarmo Looduselt varastati õöl vastu eilset Leedu pealinnas Vilniuses ametiauto. Varaste ohvriks langes Vilniuse kesklinnas asuva hotelli Victoria peaukse ette pargitud ministri ametiauto Audi A6. Hotelli Victoria administraatori sõnul ei teadnud hotell, et Tarmo Loodus on Eesti siseminister ja jättis ametiauto tänavale.*

- Postimees 24. august 2001

#### ***Loodus jäi autojuhi hooletuse tõttu Audita.***

*Siseminister Tarmo Loodus nõuab täna seletust oma auto-*

*juhilt, kelle hooletu parkimiskoha valik muutis Leedu auto-varastele ööl vastu eilset kergeks saagiks ministri pool miljonit maksnud ametiauto Audi 6.*

- SL Õhtuleht 24. august 2001

***Leedus seigelnud Tarmo Looduselt varastati ametiauto.***

*Eile öösel varastati Vilniuses onul külas käinud siseministrilt Tarmo Looduselt hotelli peaukse eest ametiauto Audi A6.*

*Kuigi siseminister Tarmo Loodus oli enda sõnul Vilniuses mitte ministrina, vaid järelikult lihtsa eraisikuna, sõitis ta sinna miskipärast autojuhi ja ametiautoga.*

Lugude lähenemismurk on erinev. Kõige korrektsemalt edastati uudist seekord Päevalehes, Postimees ja SL Õhtuleht kallutasid selgelt lugeja arvamust, mõlemad erinevates suundades. Postimehe ajakirjanikud näitavad loo süüdlasena autojuhti, SL Õhtulehe ajakirjanikud aga häälestavad lugeja ministri vastu. Analoogiliste võrdluste kaudu, kus üht ja sama meediasündmust on meediakanalites erinevalt kajastatud, saab koolis õpilasi harjutada mõtteviisiga, et maailm on avatud väga erinevatele kirjeldustele.

Ka ajalehe pealkirjade analüüsimine koolitunnis aitab kaasa kriitilise lehelugeja kujunemisele. Nt 2001. 24. mai Eesti Päevalehe pealkirja "*Rahanurumisse Kadrioru pargi t(l)aastamiseks tiriti UNESCO*" ei saa pidada kuigi korrektseks, kuna ajakirjanik sellise keelekasutuse kaudu surub selgelt lugejale peale juba konkreetset hoiakut. Samaväärseid näiteid pole meediakanalitest raske leida ka õpilastel.

Tasakaalustatud informatsiooni edastamise nõuet rikub ka ajakirjanik, kes oma loo tähendust rõhutada püüdes ja lugeja tähelepanu võites võimendab probleemi üle. Sageli pakutakse üle pealkirja ja juhtlausega. Ajakirjanik peab arvestama sellega, et lugeja süveneb üksikutesse huvipakkuvatesse kirjatükkidesse, seetõttu püüab ta pealkirja ja juhtlausega ilmtingimata inimesi lugema meelitada. Seetõttu tuleb pahatihti ette, et need on eksitavad ega vasta sugugi tegelikkusele. Nt 2001. a 10. juuli Eesti Päevalehe suurim pealkiri "*Tippdirigent Neeme Järvi varises kliinilise surma*" on ehmata ning eksitav, alles alapealkirjas öeldakse, et "*Pärnus hotellitoas ajurabanduse tõttu kokku vajunud dirigendi paranemine võtab raviarsti sõnul aega*"

Hea ajakirjandustava eeldab, et uudised ja arvamused peab hoidma lahus. Lugejal ja kuulajal peab jääma võimalus vahet teha, mis on fakt ja mis on kommentaar. Mida haritum on lugeja, seda korrektsemat infokanalit ta eelistab. Haritud lugeja koolitamine peab algama aga juba kindlasti keskkoolis.

#### 4. Müüdid

Tänapäeva ratsionaalses ühiskonnas on hakatud uusi müüte looma, mida produtseerib osaliselt ka meedia, sest inimestele meeldivad emotsionaalsed jutustused rohkem kui kiretu ning erapooletu infoedastus. Müütide poeetiline ja kujundirikas maailmapilt, realistlike kujutelmade põimumine üleloomulikega on erilise soosingu pärvinud ratsionalismile järgnenud ajastutel: vastukaaluks ühekülgsel mõistuslikkusele on tärpanud igatsus sügava ja salapärase müütilise maailmamõttestuse järele (Neithal 1999: 102).

Müüt pakub lihtsustatud maailmapilti, kus on head ja halvad tegelased, ohtlikud vaenlased ja nende vastu võitlevad kangelased. Müüti on lihtne müüa ning seda teadmist kasutavad ära mitte ainult tabloidajakirjandus, vaid ka kvaliteetajakirjandusele pretendeerivad väljaanded. Tänapäeva meedias võib müüt produtseerida ratsionaalselt põhjendamata petlikke arusaamu, uskumusi, et tuumaenergia, arvutisüsteemide, võrdsusprintsipi kasutuselevõtmisega lahenevad keerulised probleemid iseenesest, ilma suuremate majanduslike või intellektuaalsete pingutusteta (Neithal 1999: 103). Sama võib täheldada Eesti meedias ka seoses geenitehnoloogia arendamise, eelkõige geenivaramu rajamisega.

Eesti elus viimase kümnendi jooksul toimunud arengud on kõigutanud paljude inimeste arusaamasid ja uskumusi, mitu põlve püsinud väärtusi ja norme. Mida kiiremad ja sügavamad on ühiskonnas toimuvad muutused, seda suurem on vajadus sõnastada nende muutuste tähendust. Kiirete muutuste poolt vallandatud kultuurišokk suurendab avaliku sõna mõjuvõimu. Endastmõistetava enesekindlusega aitab ajakirjandus täita tähenduste tühimikke ja toetada kõikivate arusaamade alustugesid (Lauristin 2000: 65).

Inimesed on müütides loonud lugusid paremast tulevikust. Meedia vahendusel luuakse ja võimendatakse müüte, mis täidaksid ootused, krooniks inimeste pingutused ja kannatused. Hea

meedialugu meenutab vana muinasjuttu, kus kangelaseks, tulevaseks valitsejaks saab see, kes vabastab rahva koletise või vaenlase käest, võitleb hädadega, mis rahvast on tabanud (tänapäeva meedias on kõige aktuaalsem terrorismivastane võitlus, aga valimiskampaanias kasutasid Saksa poliitikud ka üleujutusi jms). Kangelasele kuulub kuningriik ning rahva armastus. Seetõttu paljude lugude autorid kirjeldavad meile loo alguses tõsisemaid probleeme ning siis pakutakse lihtsustatud lahendus.

*Töötatud maale* jõudmise müüt sisaldab usku, et probleemid lahenevad, poliitik saab selles müüdis võtta juhi rolli, kelle kindlakäelise juhtimise all õiges suunas liigutakse. Kuigi teekond on raske ja ohvriterikas, saadab rahvast edu, kui ei pöörduta ära oma juhist ja usust. Kindlasti on Eesti ajakirjanduses selliseks *töötatud maaks* kuulumine Euroopa Liitu, NATOsse ning poliitiline eliit kasutab seda müüti oma otsuste ja tegude õigustamiseks.

Inimesed on ikka unistanud mingist imerohust, mis aitaks kõikide hädade vastu, nt vaesuse vastu. Unistatakse sellest, kuidas kiiresti edukaks, rikkaks ja õnnelikuks saaks. Tänapäeval produtseeritakse meedia vahendusel imelahendusi, mis ülikiiresti rahva heale järjele aitavad saada. Eks sellest on kantud ka Eesti Nokia otsingud, milleks pakutakse geenitehnoloogiat, viimase konkreetse projektina geenivaramut.

“Elatustaseme tõstmiseks vajab Eesti kõrgtehnoloogilist ning teadusmahukat majandusmootorit. Eesti geenivaramu projekt oma reaalse plaaniga on suunatud just Eesti viimisele maailma juhtriikide hulka geenitehnoloogia ning selle rakenduste alal. Seega valdkonnas, millele ennustatakse lähitulevikus sama suurt arengut, kui tekkis infotehnoloogias pärast personaalarvutite ning Interneti kasutuselevõttu. On selge, et nii nagu infotehnoloogia arenguga, kaasneb ka geenitehnoloogia ja tema väljundite arenguga kiire majanduskasv,” kirjutab P. Padrik 20.05 2000. a Postimehes artiklis “Miks on Eestile vaja geenivaramut”

Vanad muinasjuturaamatud on asendatud tänapäeval seltskonnaajakirjandusega, kus on võimalik kuulsust ka ise produtseerida. Näiteks 2000. aasta suurima meedia poolt loodud müüdi kangelased olid vennad Voitkad, kehastades inimesi, kes olid vaenuliku võimu eest metsa põgenenud ja kes elasid robinhoodlikult vabade meestena.

Tekstiuurijad on analüüsinud ajakirjanduse rolli Inglise print-

sess Diana müüdistumises. Pärast tema surma autoõnnetuses 1997 a algas tema jumalikustamine nii ajakirjanduse kui ka avaliku arvamuse poolt. Dianast sai kiiresti sajandi müütide Marilyn Monroe, Elvis Presley või J. F. Kennedy – kaasaegsete tragöödiate võrdkuju.

Sensatsiooniline lugu, kuhu olid kaasatud kuningakoja liikmed, armastus, salapära, kiire tagaajamine ja traagiline surm, oli tõeline maiuspala Briti ajakirjandusele. Press otsis ülevoolavalt nutvaid inimesi, et oma jutte ilmekalt illustreerida. Kogu Inglismaad kujutati sügavas leinas ja šokis, kasutades väljendeid nagu *pisarate meri lilled ookeanis, kaks miljardit murtud südant* (Bennet, Rowbottom 2000: 247).

Meedia hakkas kujutama Dianat muinasjutu kuningannana, ajakirjanduses ilmusid kurvad lood, näiteks üks pealkiri: "*Ükski maine prints ei suuda teda nüüd äratada*" Paljud ajakirjanduses trükitud sõnumid hakkasid Dianat kujutama pühakuna: "*Tänname Sind vaestele osutatud abi eest, tehku Jumal sind pühakuks*" "*Dianast peaks saama Inglismaa kaitsepühak*" (Bennet, Rowbottom 2000: 247).

Diana puhul seoti pühaku olemus ja kuninglikkus arhetüüpia abil. Muinasjutumaailmas määrab troonile astuja isiku tema südameheadus ja kaastunne heidikute vastu, sellele rajati ka Diana imagoloogia. Oli ju Diana ennast juba aastaid pildistada lasknud, surudes haigete ja vanurite kätt, silitades laste päid, külastades maamiinide tõttu kannatanud invaliide haiglates etc. Poliitikud aga kasutasid seda kaunist kujundit ka oma ideoloogias, sidudes võimalike tulnud leiboristlikku parteid samade väärtustega, mida kandis printsess Diana. Nii sai Tony Blair kuulsaks oma matusekõnega, kus ta rääkis Dianast kui rahva printsessist (Bennet, Rowbottom 2000: 255).

Mida keerulisemaks ja vastuolulisemaks muutub maailm, seda primitiivsemaks muutub selle kajastamine massikommunikatsioonis (Kaplinski 1997: 39). Meedia võimendab seda, mis niigi tundub võimsana. Meedia esitab must-valget pilti, kuna see aitab inimesel maailmas orienteeruda. Tüüpiline skeem luuakse müüdile omasel moel: loos on kangelane, kellel on vaenlane. Tekstianalüüsi võib teha ka sellest vaatepunktist, kuidas meedia lihtsustab ning mütologiseerib maailma.

Seega meediateksti keeleanalüüs on kasulik metoodika kriiti-

lise lehelugeja kujundamisel, ühtlasi toetab see ideed, et keeleõpetus koolis peab lähtuma sellest, kuidas keelt ühiskonnas tegelikult kasutatakse.

## KIRJANDUS

- Bennet, G., Rowbottom 2000.** Sündis leedina, abiellus printsiga, suri pühakuna. – Meedia. Folkloor. Mütoloogia. Tänapäeva folkloorist III. Tartu. 245–262.
- Bourdieu, P. 1999.** Televisioonist. Tallinn: Perioodika AS.
- Delwiche, A. 1995.** Propaganda <http://carmen.artsci.washington.edu/propaganda/band.htm>
- Fairclough, N. 1989.** Language and Power. London: Longman.
- Fowler, R. 1996.** Linguistic Criticism. Oxford: University Press.
- Fowler, R., Hodge, R., Kress, R., Trew, T. 1979.** Language and Control. London: Routledge & Kegan Paul.
- Hennoste, T. 2001.** Läbiva teema Meediaõpetus õpetamisest. – Õpetajale uuendatud riiklikust õppekavast. Tallinn. 107–112.
- Hiimäe, R. 2000.** Vägivald massimeedias: stereotüübid, sümbolid, tegelikkus. Meedia. Folkloor. Mütoloogia. Tänapäeva folkloorist III. Tartu. 161–168.
- Kaplinski, J. 1997.** Tõe ja vale vahel. – Sirp, 31.10.
- Kasik, R. 2001.** Keel tekstidena. – Oma Keel 1, 14–19.
- Kukk, I. 2001.** Tekstianalüüsist teispoole lahte. – Keel ja Kirjandus 5, 349–355.
- Lauristin, M. 2000.** Kas see ongi nüüd see Eesti aeg? Muutuste diskursus Eesti ajakirjanduses. Kõnelev ja kõneldav inimene. Tallinn. 63–84.
- Larsson, M. 2002.** USA ei taha välismaalt sisse veetavast naftast sõltuda. – Eesti Päevaleht, 21.09.
- Luukka, M.-R. 2000.** Näkokulma luo kohteen: diskurssitutumuksen taustaoletukset. Kieli, diskurssi & yhteisö. Jyväskylän yliopisto, 133–160.
- Lõhmus, M. 2000.** Kust otsida meediatekstide sotsiaalset põhja? – Meedia. Folkloor. Mütoloogia. Tänapäeva folkloorist III. Tartu. 153–160.
- Masso, I. 2001.** Mehejutt poliitikas – Eesti Päevaleht, 12.04.
- Masso, I. 2001a.** Terror ja inimõigused. – Eesti Ekspress, 01.11.

- Neithal, R. 1999.** Mis on mis kirjanduses. Tallinn: Koolibri.
- Padrik, P. 2000.** Miks on Eestile vaja geenivaramut. – Postimees. 20.05.
- Palmaru, R. 2001.** Meedia võim ja demokraatia: Eesti kogemus. Valimiskommunikatsiooni ja ajakirjanike rollikäsituse empiiriline uuring. Tallinn: Akadeemia Nord.
- Pietikäinen, S. 2000.** Kriittinen diskurssitutkimus. - Kieli, diskurssi & yhteisö. Jyväskylän yliopisto. 191–217
- Poldre, A. 2000.** Tähelend viib Arnoldi Soome. – Maaleht, 26.10.
- Pullerits, P. 1997.** Ajakirjanduse põhižanrid. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Püve, P. 2002.** Viljandi süldimees. – Eesti Ekspress, 08.08.
- Roonemaa, H. 2001.** Kanal II. – Avalik-õiguslik ringhääling Eestis. 74–79.
- Said, E. 2001.** Võhiklikkuse kokkupõrge. – Looming 11, 1692–1696.
- Soosaar, E. 2001.** Paldiski hüsteeria. – Eesti Päevaleht, 17.08.
- Volt, M. 1998.** Kriitiline diskursianalüüs. Kasutamisevõimalus teksti ja kultuuri uurimisel. – Kultuur ja analüüs. 53–63.
- Volt, M. 2000.** Diskursus ja sotsiolingvistiline perspektiiv. – Kõnelev ja kõneldav inimene: Eesti erinevate eluvaldkondade diskursus. 15–23.
- W. McChesny, R. 2001.** Meedia globaliseerumine. – Looming 8, 1195–1200.

# KIRJAKEELE KASUTUSVALDKONDADE SÜNTAKTILINE KEERUKUS

**Krista Kerge**

*Tallinna Pedagoogikaülikool*

Käesolev artikkel vaatab viit eesti kirjakeele kasutusvaldkonda ja peatub näitena ka mõnel allvaldkonnal. Aluseks on ulatuslikum uurimus, mille üheks keskmeks on *mine*-tuletised. Need ei ole allpool muidugi keskne kirjeldusobjekt, ent on taustuurimuse üldorientatsiooni tõttu siiski enam fookuses kui muud tegurid, mis teksti komplitseerivad.<sup>1</sup>

*mine*-tuletisi on Reet Kasik ammendavalt uurinud ja kirjeldanud juba ligi 30 aasta eest (1975). Teema kajastub ka reas muudes töödes (Vare 1984, 1991; EKG 1995, 1993; Kasik 1995; Erelt 1997; Kerge 2000b). Siinkirjutaja on võimalikke vaatenurki *mine*-tuletisele esile toonud mõneski kirjutistes (Kerge 1998a; 2001a).<sup>2</sup> Et need käsitlused piirduvad tuletise- ja fraasitasandiga, siis huvitus autor nominalisatsioonist tekstis – täpsemalt on uurimise objektiks väike keelekasutusvaldkondade tekstikorpused.

## Lähtekohti

Rangema definitsiooni järgi võib korpuseks nimetada vaid sellist arvutisse viidud tekstide kogumit, mis valitud teatud kindlate kriteeriumide alusel (vt Hennoste, Muischnek 2000: 185). Niisugustele kriteeriumidele vastab autori kasutusel olev andmebaas sedavõrd,

---

<sup>1</sup> Uurimusel, mille osana sinne on sündinud, on muid aspekte, ennekõike regulaarsete morfoloogiliste struktuuride nihkumine sõnastikku, mille kirjeldamiseks ka *mine*-tuletisi jälgitakse nii tekstikorpuses kui sõnastikes.

<sup>2</sup> Siin ei peatuta teoreetilistel seisukohtadel, millega autori arusaamad on varem suhestatud, näiteks Dik 1985; Dressler 1998; MacKenzie 1985; Wurzel 1996 vm.

kui võrd seegi valim on korrastatud kindlate tunnuste alusel: jälgitakse registreeritud keelekasutuse aega ja valdkonda; valdkonnad on aga esindatud piisavalt, et (teatud kriteeriumide piires) anda võrdlevat pilti XX ja XXI sajandi vahetusest. Materjali seob selle lugemisotstarbeline kirjalikkus (vt ka Hennoste, Muischnek 2000 Tartu korpuse kohta) ja sedakaudu keelekasutajate üsna tõenäoliselt võrreldav suhteliselt kõrge haridustase. Muuhulgas väidab K. Muischnek (vt Tekstikorpus 2000): Korpus on.. süntaksiuuringute jaoks sobiv tööriist, kuna.. balansseeritud korpus esindab paljusid keele variatsioone. Tema järgi on korpus osutunud heaks andmete allikaks ka siis, kui stilistide uurimisobjektiks näiteks žanr, kuid ole tamisi peaks süntaksi üldtunnuste valdkonnatine jälgimine olema niisama otstarbekas.

### Uurimismaterjal on järgmine.

- Ligikaudne maht 680 000 sõnet.
- Pärit Tartu Ülikooli kirjakeele korpusest (ligi 270 000 sõnet) ning autori andmebaasist (üle 410 000 sõne).
- Esindab XX-XXI sajandi vahetuse eest kirjakeelt.
- Vormilt on esindatud ainult kirjalik keelekasutus; seejuures valdavas enamikus avalik, mis tähendab, et
- kirjutajad on suhteliselt võrreldava (kõrge) haridusega – sedasama on siis üritatud taotleda ka isikliku suhtluse andmekogust selle uuringu jaoks valikut tehes.
- Keelekasutuse valdkondadest on hõlmatud
  - igapäevasuhtlus (keskealiste ja omavahel tuttavate haritud inimeste igapäevased meilitekstid)<sup>3</sup>
  - ajakirjandus (valim TÜ 1990ndate korpusest ja 2001.a ajalehtede Eesti Päevaleht ja Postimees võrguvariantidest)
  - ilukirjandus (toimetatud originaalkirjanduse valim TÜ 1990ndate korpusest ja toimetamata tõlkekirjanduse

---

<sup>3</sup> Suhtlusolukord on vaba, kuid kirjavahetuse laad tagab kirjakeelsuse, nagu autor (vt Kerge 2000a) seda on mõistnud: esindatud on kirjakeele vaba variant, millel puuduvad madaluse tunnused.

- täpsemalt inglise ja võrdlevalt ka vene tänapäevakirjanduse – valim, mis pärineb otse tõlkijalt<sup>4</sup>)
- teadus (juhuslik kättesaadavuse alusel koostatud valim lingvistika, kultuuriuuringute, psühholoogia ja õigus-teaduse tekste)
- õigus (mõni madalama tasandi akt, peamiselt aga Eesti Vabariigi seadused terviktekstina – selles vormis kajastub nii algest tekstist allesjäänud kui ka iga seadusmuudatus 1992-2001 –, kõik pärit aadressilt [www.seadus.ibs.ee](http://www.seadus.ibs.ee)).

Valdkondade keelekasutuses ilmnevaid keelevariante olen nimetanud allkeelteks (vt ka Kerge 2000a), millest igaüks on kasutusel teatud elualal. Seda ala võib J. Lotmani semiosfääri mõistet järgides näha tähendusruumina. Need tähendusruumid võivad omakorda (osaliselt/suuresti) kattuda. Näiteks on see ilmne õiguse valdkonnas, kus avalikkusele seadusi koostades või sõnastatud õigust uurides kasutatakse õiguse tähendusruumi eri moel. Nii võib seal omakorda näha semiootilise varamu erinevaid konfiguratsioone (Halliday 1978 jm), mis koos olukorra karakteristikutega, nagu osalised ja asjaolud, väljenduvad erinevate keeleliste koodidena (tinglikult seaduskeel ja õiguskeel). Kuid seesuguste nüansside järgimine osutub artiklis oluliseks vaid korra, sest keskne teema on võrrelda tekstivalikuga ette antud valdkondade keelekasutust – täpsemalt süntaksit –, ja mitte liigendada nende valdkondade suhtlusolukordi.

**Uurimisobjektide võrdluseks** on valitud kolm parameetrit, mis ei karakteriseeri ühegi valdkonna keelekasutust absoluutsetes kategooriates, vaid võimaldavad neid valdkondi tõepoolest ennekoike võrrelda. Need kolm parameetrit on järgmised:

- Lause pikkus sõnedes arvatatuna Word Count'i (MS Word'i sõnaarvestuse) andmete ja lause lõpumärkide arvu järgi tekstis.
- Lause komplitseeritus, millena nähakse kajastatavate tegevussituatsioonide tinglikku arvu. Seda on valitud

---

<sup>4</sup> Noor siinkohal tundmatuks jääda sooviv inglise keelest tõlkija ja Peedu Haaslava.

esindama kõik lause vahemärgid, pluss need rinnastusidendid, mis koma ei nõua.<sup>5</sup>

- Nn nominaalsus, mis tegelikult tähendab siin *mine*-tuletiste protsentuaalset hulka teksti sõnede koguarvust. Parameeter kajastab tinglikult teksti (teatud liiki) abstraktsust.

Nominalisatsiooni liite *mine*-abil on nimetatud korpuses seega jälgitud kui üht teguritest, mis kujundavad teksti süntaktilist keerukust.

See kontekst tundub sobivat niivõrd, kuivõrd nominalisatsioon, sh deverbaalne tõstab verbitarinditega võrreldes teksti abstraktsusastet (Kasik 1995: 17-18) ja alandab seega tema jälgitavust. Rootsi ja inglise allikate uurimisele viidates väidab sedasama Merja Koskela (1998: 163). Ta võrdleb verbikasutust deverbalisatsiooniga ja leiab: *Verbs make text dynamic and they can make ideas flow forward continuously. This makes text interesting and easier to read.*

Lause pikkus ja keerulisus mõõdavad süntaktilist keerukust otsesemal moel: mida pikem ja enam liigendatud lause, seda vähem tõenäoline on tema kiire hõlmatavus. Loomulikult võib tegelikkuses olla ka vastupidi, kvalitatiivsel lähenemisel võib just informatsiooni asjalik järjestus koos kirjavahemärkide ja sidendite otstarbeka kasutusega anda tulemuseks hästi jälgitava lause, kuid korpuse maht ei võimalda seesugust “toimetajalikku” lähenemist.

**Meetod.** Korpus on märgendatud Wordis, seal on tehtud ka kõik arvutused. Keelekasutuse valdkondade võrreldavus tagatakse kolme parameetri keskmistamisega – keskmine on 1 ja see kõigub

---

<sup>5</sup> Printsip on toetud inglise traditsioonilise lingvistika arusaamale, et iga loetelu viitab reeglina mitmele olukorrale, nt *Ants ja Mari käisid Pärnus* = *Ants käis Pärnus ja Mari käis Pärnus*; *Ants käis Pärnus ja Tartus* = *Ants käis Pärnus ja Ants käis Tartus*; *Ants kasvas ja õppis Tartus* = *Ants kasvas Tartus ja Ants õppis Tartus*. Arv on tinglik, sest temas ei kajastu sidendamata ja kirjavahemärkidega eraldamata verbitarindid ning samas kajastub rinnastusi, mis lauset klassikalises tähenduses ei komplitseeri. Kuid valitud tunnuste vaieldamatu õigsus ei ole tähtis põhjusel, et võrreldavuse tagab mitmekesine juhuslike tunnuste kogum igal juhul.

vaid mõnel põhjusel. Esiteks on parema võrreldavuse huvides äärmused kohati keskmisest välja jäetud.<sup>6</sup> Teiseks muudab keerukuse üldist keskmist asjaolu, et iga parameetri keskmine asetub skaalal eri punkti. Kolmandaks nihutab keskmist minimaalselt ka näitajate ümardamine.

Olgu siinkohal lisatud üks lausekeerukuse korpuses märgendamise tehniline seik: meilitekstides kontrolliti kirjavahemärkide esinemust, sest on üsna ilmne, et lausega kajastatud situatsioonide arv ei kajastu teiste tekstidega võrreldaval kujul, kui sealt kirjavahemärke olulisel määral puudub. Haritud ja keskealiste suhtlejate jaoks on neid juhitekohaselt kasutada aga sedavõrd loomulik, et kogu pangas oli puudu vaid mõni üksik koma. Need juhud lisati nn komplikaatorite arvule, mis on lausekeerukuse parameetri tegureid.

**Hüpoteese** on siinkohal kaks ja tulemustest ei püüta esialgu kuigipalju järeldada. Eesmärk on ennekõike kontrollida seda, mida autor on varem kogemuslikult püüdnud rõhutada: eesti kirjakeelt ei saa vaadelda kui tervikut, millele on omased kindlad leksikaalsed ja grammatilised tunnused – tema kasutusvaldkonnad ei tohiks sarnaneda, ja nagu allpool selgub, ei teegi seda kuigivõrd, kui me ka jätame kõrvale kõik muud keelelised tunnused peale väga üldiste süntaktiliste. See muu, iseäranis leksika eristab keelekasutusvaldkondi kui tähendusalasid või -ruume sõna hallidiaanlikus mõttes *a priori*.

Mõndagi peaks selguma ka nominalisatsiooni kohta. Autor on arvamusel, et selle tarvitusel on omad (eriti valdkondlikud) põhjused. Niisuguse hüpoteesi taga on asjaolu, et verb kui morfosüntaktiline sõnaliik esindab märgiliselt referentsiaalse objekti mittereferentsiaalset (valdavalt ka dünaamilist) tunnust ja muutub referentsiaalseks mõisteks alles *mine*-tuletuse<sup>7</sup> kaudu. Omadussõna (valdavalt staatilise tunnuse tähistajana) näiteks teeb sedasama *us*-tuletuse abil. Niisugune seik on ilmnenu muuhulgas

---

<sup>6</sup> Seda peamiselt küll uurimuse dünaamilises pooles, mille objektiks on eesti aja- ja ilukirjanduskeel läbi XX sajandi.

<sup>7</sup> Peab lisama “või muu”, kuid ühelgi teisel liitel ei ole sõnaliigi piires seesugust regulaarsust.

asjaolus, et sõnastikud registreerivad verbide ja verbaaladjektiivide grammatilisi tuletisi terminitena enam kui nende alusvorme, st erialamõiste tähistaja on nimisõnaline. (Vt Kerge 1998a, 64-70) Sedasama mõtet on pisut teisiti sõnastatud ka mujal: *in academic writing.. the nouns carry the actual meaning potential, whereas the verbs are used to tie the nouns together to form a text* (Koskela 1998: 163). Nominalisatsioonidena abstraheritud mõistete hulk peaks seega olema suurim teaduskeeles, kuid tuleb küsida, kas ainult seal ja kas igal teadusalal ühtviisi.

Mingil määral peaks nominaalsus end argiolukorrast suuremana näitama ka ajakirjanduses, eriti kui võtta arvesse, et osa ajakirjandustekste on nn teadusproosaga ühesuguses õpetatud selektamise dimensioonis (mõeldakse mitte eelliigitatud, vaid keeleliste tunnuste alusel järelliigitatud tekstikogumit; vt Byberi järgi Tekstikorpus 2000 või Hennoste 2000: 19-20).<sup>8</sup>

Niisuguse hüpoteesi taustal arvestatakse kaht teoreetilist seisukohta. Ühest küljest on M. K. Halliday ja J. R. Martin (1993) näidanud tekstide nominalisatsiooniastme paratamatut tõusu ajas – tõsi, (kirjalikes) teadustekstides. Nende tulemusega haakub laiemini kontrollitud arusaam, et mida täpsem ja spetsialiseeritum (*the more specialized*) on tekst, seda rohkem nominaalfraase ja vähem verbe tendeerib temas olema (mitmele uurimusele toetudes Koskela 1998: 159). Real andmetel on verbe eri loomulike keelte oskuskeeles kolmandiku võrra või isegi poole vähem kui üldkeeles (Antia 2000, 158-161).<sup>9</sup>

Teisest küljest ollakse Eestis seisukohal, et nominalisatsioonide osatähtsus tekstis küll kasvab, kuid neid tuleks – ja ena-

<sup>8</sup> Ajakirjandusteksti (ja tegelikult ka ilukirjandusteksti) süntaktilise keerukuse dünaamikat XX sajandil on allakirjutanu samuti uurinud, kuid vasstavad järeldused ilmnevad selles kogumikus vaid minimaalselt – nimelt Kristjan Räägu artiklis, kes viitab sellele, et nominaalsuse kõrge aste on seotud pigem ideoloogia mõjuga kui kirjakeele üldise arengu kajastusega ajakirjanduses.

<sup>9</sup> Siinkohal on tähtis teksti ja sõnastiku *mine*-tuletiste võrdlus, mis peaks osutama, kui sageli kasutatakse liidet mõistekujunduslikus funktsioonis ja mitte süntaktilistel põhjustel (tarve esitada situatiivset infot kõnealisena või fokuseerida seda, alistada see kaassõnale, esitada teda mingis grammatilises tähenduses, mida ainukannab kääne vms). Kahjuks ei mahu see uurimisliin artiklisse.

masti teatud ulatuses ka saab – vältida (M. Ereht 1992: 141; R. Kasik 1995: 17-19; S. Mäearu 1996; Käsiraamat 2000: 13-14, 114-121) – sageli esindavad nad nn kantseliiti kui halvas mõttes bürokraatlikku keelekasutust. Samane termin on samade aktsentidega kasutusel ka mujal (*bureaucratic language*; rootsi keelele ja keelekorraldusele, sh 1997. a värskelele allikatele viidates Koskela 1998: 163). Puudub teaduslik ülevaade, kui ulatuslik nn nominaalstiili levik tegelikult on, millal ta on tekkinud jne – seni on periooditi võrdlevalt esile toodud vaid aja- ja ilukirjandusteksti erinevat nominaalsust, mitte aga deverbaalsust (vt Hennoste, Muischnek 2000: 204-205). Esimene tuleneb küll viimasest, kuid senine vaatlus ei keskendu ühelegi spetsiifilisele lättele ja nii pakub sinne mainitud tulemusele lihtsalt võrdlust. R. Kasiku viitel (1995: 18) on *mine*-tuletiste osatähtsust eesti tekstis varem küll uuritud, kuid selle osatähtsust tekstis on arvatud lehekülje kohta ja võrreldud lausete arvuga leheküljel – arusaadavatel põhjustel ei ole võrdlus seega võimalik.

## Tulemusi

Tulemusi tuuakse allpool esile vähe, sest uurimuse suure mahu pärast on siin võimalik mõne näitega pakkuda mõtlemisainet.<sup>10</sup> Alljärgnevas vaadatakse süntaktilise keerukuse üldpilti valdkondade kaupa, seejärel võrreldakse õiguse kui tähendusruumi keelevariante ning teaduskeele sõltuvust alast, et omakorda analüüsida õigusteaduse samasust muude teadustega. Lõpuks tullakse parameetrikeskselt tagasi eesti keele kasutusvaldade süntaktilise keerukuse juurde, st pööratakse esimene üldpilt n-ö ümber ja illustreeritakse teda arvudega.

Keelekasutusvaldkondade süntaktilise keerukuse üldpilt

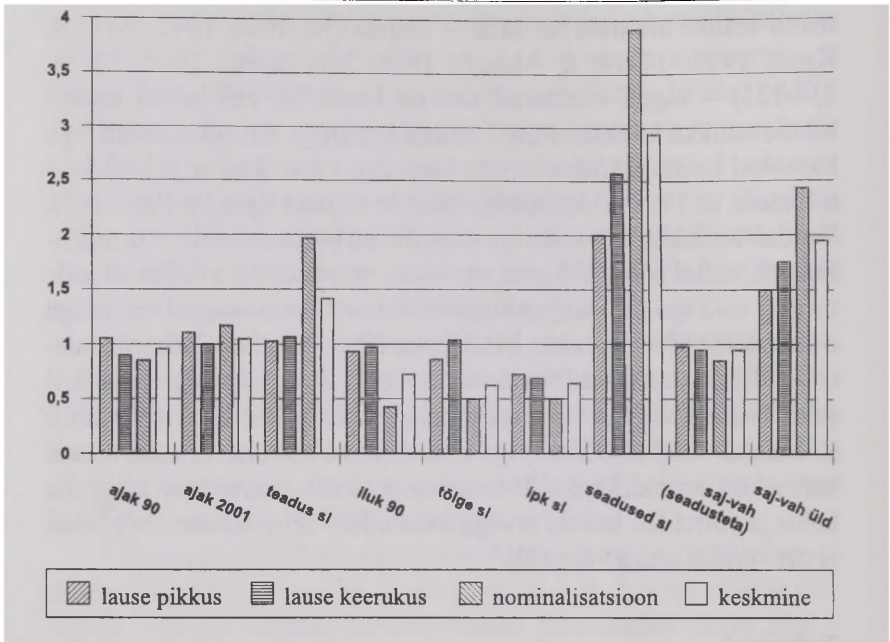
Nagu näha joonisel 1, leiab hüpotees valdkonnakeelte ehk allkeelte<sup>11</sup> erinevusest siinses uurimuses kinnitust.

Ajakirjandustekst muutub sajandi vahetudes pisut keerulisemaks. Olgu lisatud, et aastal 2001 on kahest võrreldud suurpäeva-lehest selgelt keerukama süntaksiga Postimees, mille tekstidki on pikemad ja mis näib nõnda orienteeritud haritumale inimesele.

---

<sup>10</sup> Käsikirja osa, millele autor oma samateemalise ettekande Tartu tekstipäeval toetas, on ligi 90 lk pikk.

<sup>11</sup> Autor on oma terminikasutust põhjendanud varem (Kerge 2000a).



Joonis 1. Keelekasutuse süntakiline keerukus valdkonniti sajandivahetusel<sup>12</sup>

Ilukirjanduse vallas on tõlge originaalist pisut keerulisem, paistes silma veidi lühema ja liigendatuma lause ning suurema abstraktsusega. Põhjusi ei ole väljaspoolse võrdlusmaterjali puudusel võimalik osutada.

Tõuseb esile, et igapäevakeel on niisugusena, nagu haritud keskealiste meilisuhklus seda esindab, keskmiselt küll lihtsaim keelevariant, kuid ilukirjandusest veidi abstraktsem – uurijale on teada, et neis tekstides on muu hulgas tihti tõiseid (sh isegi juriidilisi) teemasid, mis võibki niisuguse erinevuse tekitada.

Eestikeelne teadus torkab (nagu eespool viidatud) silma oma nominaalsusega, st hüpotees nominaalsuse ja spetsiifilisuse seosest leiab kinnitust. Allpool võetakse eraldi vaatluse alla, kuidas teaduse keskmine omakorda kujuneb ja kui adekvaatne pilt siinkohal olla võiks. Igapäevakeelest umbes kaheksa, ilukirjandusest

<sup>12</sup> Joonise sümbolid: 90 – 90ndatel; *ajak* ajakirjandus; *sl* sajandi lõpp; *iluk* originaalilukirjandus; *tõlge* tõlkeilukirjandus; *ipk* igapäevakeel; *seadused* õigus; õigusaktid; *saj-vah* sajandivahetus; *üld* üldiselt

8,7 korda ja teadusestki kaks korda abstraktsem (nominaalsem) on õigus, mille erilisust väliskirjandus sellest aspektist autori andmetel rõhutanud ei ole.

Mainitagu sedagi, et spetsiifiliste teemade abstraktsus ei jäta igapäevakeelega sarnaseks ka ajakirjandust. Kas tema nominaalsust peaks kujundama just see tegur, on iseküsimus: autor on kindlaks teinud, et nominaalsus on XX sajandi kümnenditest maksimumis 1950ndatel, s.o stalinistliku ideoloogia ajajärgu ajakirjanduses (miinimumist umbes kaheksa korda kõrgem), ning tõuseb sinna lähedale 1980ndate uue venestamislaainega. Selle näitaja, nagu ka keerukuse poolest üldse on miinimumis 1990ndate ajakirjandus. Kui niisugusele tulemusele liita Kristjan Räägu andmed (2001, vt ka siinses kogumikus), mis näitavad formaaljuriidilisele keelele omast keerukust poliitilistes programmides, siis võib küsida, kas ajakirjandus on XXI sajandi algul taas ideologiseerumas.<sup>13</sup>

Ja lõpuks, nagu näha, kujuneb eesti kirjakeele keskmine pilt õigusteksti andmeid kaasates väga teistsuguseks, kui ta oleks ilma nendeta.

### **Õiguse ja õigusteaduse keel – kus muna, kus kana**

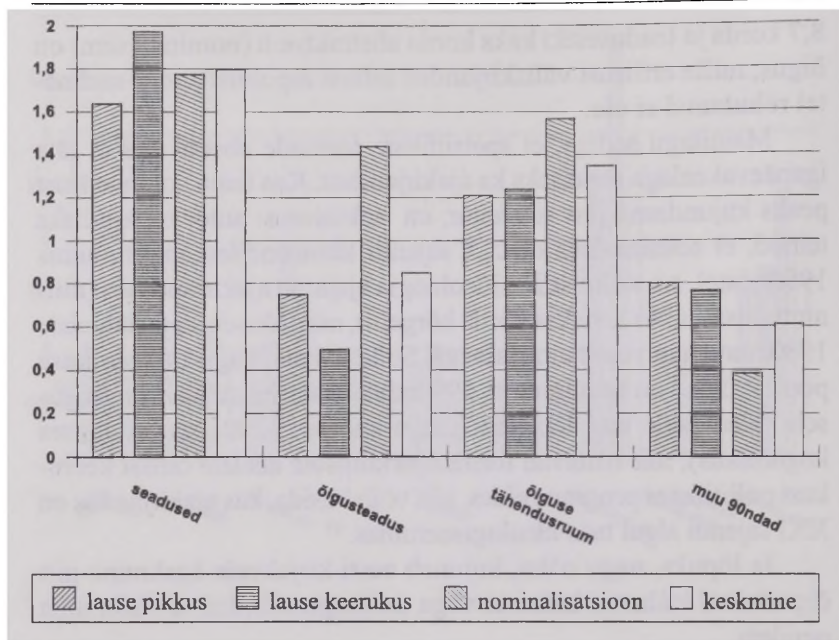
Õiguse kui tähendusruumi keelekasutusel on kaks poolust – õiguskeel oskuskeelena (ühtaegu juristide sotsiolekt ja õigusspetsiifiline register) ning õiguse keel seaduskeelena (avalikkusele suunatud kood; täpsemalt Kerge 2001b). Alustagem nende võrdlusest.

Õiguse kui seaduste kaudu avalduva ühishnormi juures on rõhutatud, et juristid ei tohiks selle kaudu oma keelt (st õiguskeelt kui oma sotsiolekti ja erialasisese suhtluse vahendit) ühiskonnale peale suruda (nt Mereste 1995, 1996; Meri 2000). Kummatigi on süntaktilise keerukusega asi pahupidi: seadusteksti keerukus jääb kõigilt oma parameetritelt õiguse oskuskeelele alla ega ole seega kuidagi juriidika, vaid nimelt seaduste eripära (vt joonis 2).

Kui kujutleda, et õigusteabe avalikkusele suunamisel veel ka terminid siin-seal adressaadikohaselt oma seletustega asendataks, muutuks seaduslause veelgi pikemaks, võitmata täpsuses. Mis aga

---

<sup>13</sup> Autor on ennegi väitnud, et üks (punane) filter, mille kaudu tekste dešifreerida, on asendumas mitmega (Kerge 1998b: 225-226).



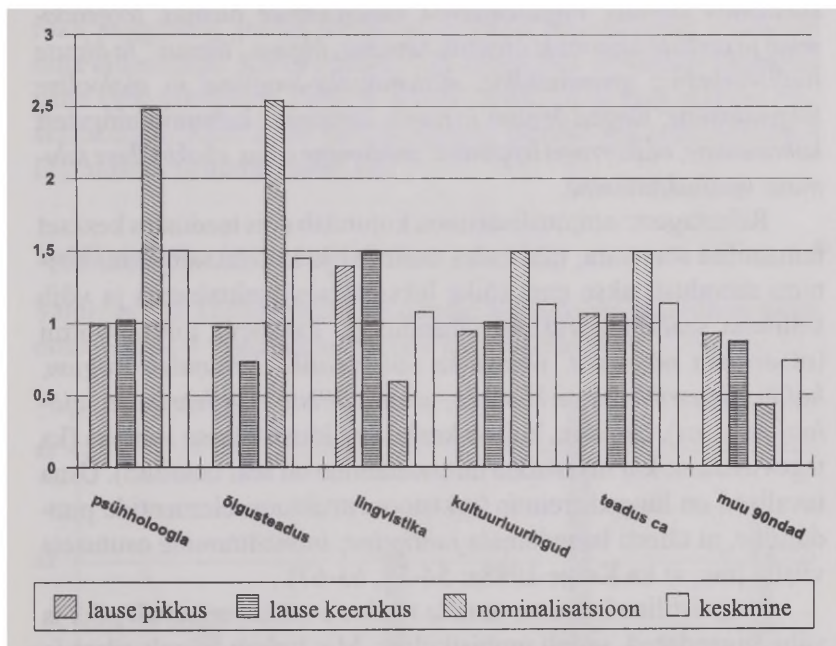
Joonis 2. Eesti seaduste ja õigusteaduse keel sajandivahetuse muu keelekasutuse taustal

tähelepanu vajab, on et õiguse valdkond tervikuna ületab oma tekstikeerukuselt muude uuritud valdkondade keskmist üle kahe korra (vt joonis 2). TPÜs äsja lõppenud väikeprojekt peaks andma võrdluse, kas seesama ilmestab ka Soome ja Saksa seadusi. Huvitava tulemusena võib seni esile tuua, et kohalike aktide tekst võib autorist sõltuvalt osutada Eesti seadustest keerukamaks (Valgamaa õigusaktide kohta Karbik 2002).

Teine tähtis seik on õigusteaduse keel ise. Seadustega ühendab teda nimelt kõrge abstraktsusaste ehk nominalisatsiooni määr (vastavalt 6,8 ja 6,18 % sõnedest). Kuivõrd just juristidele on nn noomenitõbe ette heidetud (nt Kasik 1995, Mäearu 1996), siis näib see tõik nimetatud etteheidet põhjendavat. Lisagem siia aga teadusalade võrdlus (vt järgmist osa), ja pilt muutub oluliselt. Küsimuses pole tingimata ei unustatud võimalus kasutada *da*-infinitiivi (vt mõlemat viidatud) ega isegi mitte põhjendatud tarve juriidiliselt sisukate tühiverbide järele (nt *korraldama* ja *teostama* erinevus, vt Mäearu 1996) – teatud piirini on nominalisatsioon ala mõistekujunduse paratamatus.

## Teadusalade keele keerukuspilt – midagi on puudu

Teaduse keele vaatlusel (joonis 3) leiab tõestust autori hüpotees, et nominalisatsiooni tekitab tarve kõnelda mitte-referentsiaalsetest kategooriatest kui mõistetest ja seega muuta neid tähistav verb (väljaspool autori huvivälja ka adjektiiv) nimi-sõnaliseks.



Joonis 3. Teadusalade keel muude valdkondade süntaktilise keerukuse taustal

See tunnus on omane nii psühholoogiale, kultuuriuuringutele kui ka õigusteadusele, kus tähtis ei ole mitte, kes mida teeb (nt kes kuidas käitub), vaid üldistatult impersonaalse tegevuse mõiste ise (nt *õigusnormis sisalduva käitumise nõue, inimkäitumise akt*). Ilusa näitestiku pakub oma *mine* 'dega kultuuriuuringute objekti kirjeldus: *Kultuuri alla kuuluvad kõik elu tavalised asjad, nagu tervitamine, söömine, tunnete väljendamine või väljendama jätmine, teatud kehalise distantsi hoidmine, armatsemine ja hügieeni eest hoolitsemine; Rituaalideks on näiteks tervitamine ja austuse avaldamine.*

Kahjuks ei ole näidetel võimalik peatuda – toon neid igast valdkonnast vaid mõne: psühholoogias *juhtimine kui tegevus, info töötlemine, juhtimise mõiste ja funktsioonid, otsustamisega seotud rollid, juhikäitumine, juhtimise võrgumudel, situatiivse eestvedamise käsitlused ja teooria, neli juhtimisstiili: käskimine, müümine, osalemine ja delegeerimine, otsuste vastuvõtmine kui protsess, grupiviisilise loova mõtlemise tehnikad, töö organiseerimise alused, sotsiaalse suhtlemise olemus; õigusteadusest tõlgendamise olemus, tõlgendamine ja eluliste asjaolude õiguslik hinnang, õiguse "täpsus" ja õiguse realiseerimine; grammatiline, süstemaatilis-loogiline ja ajalooline tõlgendamine; lüngad õiguses ja nende ületamine; kultuuriuuringutest kohanemine, olukorraga leppimine, suhtumine aega, ebakindluse talumine, vestluskäitumine.*

Rõhutagem: nominalisatsioon kujundab neis teadustes kesket temaatilist sõnavara, tähistades uurimis- ja kirjeldusobjekte. Teonimi moodustatakse ennekõike leksikaalses funktsioonis ja võib sellisena saada tegevusliigi tähendusega kaasneva mitmusvormi (nt *esitada nõudmisi, võimalike või vajalike käitumiste kogum, haldusõigusrikkumiste koodeks, analoogiliste reguleerimiste ajalooline taust*), ükskõik, kuidas keelekorraldus sellesse suhtuks (ka tegevustähise kui massisõna mitmustamine on seal taunitud). Üsna tavalised on lüngad freimis (rektsioonistruktuuri elementide puudumine, nt täiesti laiendamata *juhtimine; inimekäitumine* osutuseta viisile jms; vt ka Kerge 1998a: 54-58, 63-67).

Lingvistiline lause on muude teaduste omast erinevalt pikk ja vähe liigendatud, sageli umbisikuline. Mis torkab selgelt silma ja võib lingvistikat sarnastada reaalteadustega, on suhteliselt suurem verbilisus. Esiteks on see tingitud teaduse objektidest enestest, mida sellise sagedusega ei märgi tegevustunnusele viitavad sõnad (küll nt *käänamine* vms). Lisaks personifitseerib see teadus oma uurimisobjekte (*intonatsioon langeb*) ja/või enesekohastab nende tegevuse (*sõna käändub*). Nominalisatsioon ei ole eesmärgilt samal määral leksikaalne, vaid säilitab aluse verbilisuse, kaasates fraasi näiteks ka rektsioonistruktuuri kuuluva vaba objekti (*häälikute, rõhkude, sõnade tuvastamine*). Teine üsna tüüpiline näide on, et *mine*-tuletis ise liigitab (*kvantimissagedus*). Üsna ilmne on, et mõni lingvistika haru, eriti piirialad nagu keeledidaktika, võib siintoodud pilti oluliselt mõjutada, sest uurimisobjektiks osutub taas inimtegevus (nt *õppimine, õppeprotsessi juhtimine, kuulamine*

jt osaoskused, hindamine vm).

Paraku jääb siinkohal tõdeda, et alade kitsas valik autori korpuses jätab keeleteadusliku väljendusviisi “reaalteaduspärasuse” vaid hüpoteesiks, mis osutab korpuste täiendamise ja liigendamise tarvet. Ka suurema korpuse olemasolu ei aitaks, kui teadustekstid sellesse eritlemata koondada. Tähtsaks saab Rein Kulli (2000: 11, 14 jm) seisukoht, et nüüdisaegsed kirjakeeled toimivad väga keeruka kogumina, milles osalevad arvukad allsüsteemid, allkeeled oma allkeeltega. Kuidas tahes eesti kirjakeele variantide süsteemi näha (vrd Hennoste 2000 ja Kerge 2000a ning neis refereeritud seisukohad; Kull 2000 vm), korpused peavad materjali piisavalt liigendama ja hierarhiseerima.

### Valdkonnatunnuste oreliviled

Valdkondade keelekasutuse keskmine süntaktiline keerulisus tuleb esile joonise 4 viimases sarjas (v.a lõpukeskmine 1).



Joonis 4. Keerukusparameetrid sajandivahetuse keelekasutusvaldkondade kaupa

Joonisel valdkondade järgi osutatud allkeelte keerukuse kasvav järjestus igapäevakeel, ilukirjanduskeel, ajakirjanduskeel, teaduskeel, seaduskeel joonise selles osas meenutab ühe venitatud vilega orelipoolt – mida argisem, seda lihtsam, mida institutsionaalsem, seda keerukam. Ka keelelise viisakuse uurimisel on saadud võrreldav tulemus: mida ametlikum olukord, seda formaalsem ja ühtlasi pikem on väljendusviis (Kasper 1997). Hüpe on maksimaalne teaduse ja õiguse vahel. Teadus ületab igapäevasuhtluse lihtsaimat allkeelt oma lausekeerukuselt umbkaudu kaks korda, nii et nende kahe vahele mahuvad ilu- ja ajakirjandus. Seaduskeel on aga ilma vähima üleminekuta teaduse omast ligi samajagu keerulisem.

Parameetrite võrdlus valdkonniti (joonise 4 esimesed kolm sarja) ei ole visuaalselt kuigi ilmekas, sest seaduskeele kõrge keskmine surub teised erinevused vähem selgeks. Seepärast vaadelgem neid parameetreid arvudeski. Eespool ei kajastu üks suhe, mis võib aga valdkondade kohta enam öelda kui uuritu: see on lause pikkuse ja liigendatuse suhe, mis allpool materjalile liidetakse.

Keele kasutusvaldkond	Lause pikkus	Lause liigendatus	Sõnesid lause liigendusüksuse kohta	mine-tarindeid (% sõnedest)
igapäevasuhtlus	9,15	1,11	8,24	0,87
ilukirjandus	10,01	1,57	6,37	0,78
ajakirjandus	13,79	1,37	8,11	1,81
teadus	12,61	1,68	7,05	3,35
õigus	24,79	4,18	5,9	6,8
keskmine õigusetä	11,39	1,43	7,44	1,7
keskmine	14,07	2,48	7,13	3,4

*Tabel 1. Süntaktilise keerukuse parameetrid keelekasutuse valdkonniti sajandivahetusel*

Lause pikkus on ühtlane ainult suhteliselt. Ajakirjanduslause on näiteks ilukirjanduse omast keskmiselt u. 3,8 sõnet ja igapäevasest isegi u. 4,6 sõnet pikem, ületades umbes sõne jagu ka teadus-

lauset. Õiguslause pikkus see-eest ületab igapäevast 2,7 korda ja see lause on muude valdkondade keskmisestki 13,4 sõnet pikem.

Teadus- ja õigustekst on tihe: siin lausekeerukuse parameetrimina kajastuvaid tegevussituatsioone tuleb lause kohta teaduses 1,5 korda ja õiguses 3,77 korda enam kui igapäevakeeles. Lisagem: Elo Allemann (2002) on näidanud, et eriti tihedalt on õigusaktis just siin kajastamata verbitarindeid, mis koma ei nõua, ja see võib osutada igasuguse spetsiaalteksti (peale seaduste ka teadus- vm oskusteksti) tunnuseks. Vastav näitaja ületas Allemannil tugevasti ajakirjandustekstide oma.<sup>14</sup> Siinse uurimuse “normaalsete” allkeelte hulgas (üldkeeles) on tiheduselt esikohal ilukirjanduskeel, mis seaduste erilisele keelele jääb siiski 2,7 korda alla.

*mine*-tarindite pildi ainus rikkujärg on igapäevakeel. Ehk sai seda esindav tekst meilisuhulejate range valiku pärast oodatust tõisem ja ilukirjanduskeelest spetsiifilisem. Samas pole välistatud, et igapäevateksti teemad on spetsiifilisemad kui ilukirjandus neid keskmiselt kajastab. Materjal pakub uurimise lisavõimalusi rohkelt. Näiteks on siinkirjutaja valduses kasutatust kolm korda suurem meilikorpus, kuhu muuhulgas on teisendatud nimede ja kohaviidetega materjali loovutanud ka teismelised. Muude valdkondade kohta tasuks esile tuua, et ajakirjanduskeele varem kirjeldatud suurem nominaalsus võrreldes ilukirjanduskeelelega on siin jälgitud deverbaalsusega samasuunaline. Vajab veel selgitamist, mil määral nad on korrelatsioonis.

Lisatud parameeter, s.o sõnede arv lause liigendusüksuse kohta on madalaim seadustekstides. Nähtavasti tingivad selle sagedased loetelud. Vastandiks on igapäevakeel oma 8,24-sõnelise osalause või fraasiga, mis jääb lause kirjavahemärkide ja/või sidendite vahele. Valdkondade järjestus selle tingliku fraasi pikkuse alusel on siiski piisavalt ootamatu, et sellest mida tahes oskaks järeldada.

### Kokkuvõtte asemel

Kokkuvõtteks võib tõdeda, et eesti keele siin kirjeldatud kasutusvaldkondade süntaktilise keerukuse piir jookseb muude valdkondade

---

<sup>14</sup> Allemanni uurimuse põhiobjektiks olid Postimehe toimetamata ajakirjandustekstid, millest mõni ei ole kunagi ilmunudki. Ei ole võimatu, et redigeeritud ajakirjandustekstis on toimetajakäsi pilti muutnud.

ja õiguse vahelt. Õigus ise (seadustik) on seejuures oluliselt kee-  
rulisema keelega kui õigusteadus. Nende kahe õiguse tähendus-  
valdkonna keelevariandi suhe vajab kvalitatiivset uurimist sootuks  
uues valguses.

Kinnitust leiab, et mida ametlikum on tekst, seda pikem on  
tema lause, keerukam ja enam abstraktne tema süntaks.

Omaette teemana tõuseb esile keelekasutuse eri valdkondade  
nominaalsus ja selle laad – deverbaalsus ja deadjektiivsus väarik-  
sid nähtavasti kvalitatiivset tähelepanu. Tähtis on ka lingvistika  
ja muude valimisse sattunud teadusalade erinevusest välja kasva-  
nud järeldus, et korpuste kujundamisel tuleks lahus hoida allvald-  
konnad, nt ajalehtede ja ajakirjade või eri suunitlusega ajalehtede  
ja ajakirjade tekstid, eri žanris tekstid ühe valdkonna sees või  
tekstiliigid ka valdkonnaülesena jne.<sup>15</sup> Interpreteerimist vajab nn  
“keskmise fraasi” pikkus.

## KIRJANDUS

- Allemann, E. 2002.** Kesksõnad atriibuudi ja predikatiivina ajakirjanduses  
ja õiguses. (Bakalaureusetöö. Käsikiri eesti keele õppetoolis.) Tal-  
linn: TPÜ.
- Antia, B. E. 2000.** Terminology and Language Planning. An  
alternative framework of practice and discourse. Amsterdam/  
Philadelphia: John Benjamins Publications.
- Dik, S. C. 1985.** Formal and semantic adjustment of derived constructions.  
– A. M. Bolkenstein, C. de Groot, J. L. Mackenzie (eds.), Predicates  
and Terms in Functional Grammar (Functional Grammar Series 2).  
Dtrecht, Cinnaminson: Foris Publications. 1–27.
- Dressler, W. U. 1998.** What is the core of morphology? – J. Niemi, J.  
Heikkinen (eds.), Language, Contact, Variation, and Change. Studies  
on Languages 32. Joensuu: University of Joensuu. 15–32.
- EKG 1993** = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H.

---

<sup>15</sup> Küllap on see osati Tartu korpuses teatud skriptidega kättesaadav nn nõudli-  
kule kasutajale, kuid sellisel juhul tuleks neid nõudlikke kasutajaid kõigis ülikoo-  
lides kõigil keeleerialadel kasvatada ning avardada n-õ enesekasvatuse võimalusi  
(eestikeelne õppekirjandus!).

- Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG 1995** = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti TA Eesti Keele Instituut.
- Erelt, M. 1997.** Sõnamoodustus. – M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. 315–369.
- Halliday, M. K. 1978.** Language as Social Semiotics. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. K., J. R. Martin, 1993.** Writing Science. Literacy and Discursive Power. London, Washington D.C.: The Palmer Press.
- Hennoste, T. 2000.** Allkeeled. – Tiit Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16). Tartu: TÜ. 9–56.
- Hennoste, T., K. Muischnek 2000.** Eesti kirjakeele korpuse tekstide valiku ja märgendamise põhimõtted. – Arvutuslingvistikalt inimesele (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 1). Tartu. 183–217.
- Karbik, R. 2002.** Valgamaa õigusaktide keelekasutus. (Diplomitöö. Käsikiri eesti keele õppetoolis.) Tallinn: TPÜ.
- Kasik, R. 1975.** Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles (Keele modelleerimise probleeme 5). Tartu: TRÜ.
- Kasik, R. 1995.** Õiguskeele lauseehitus. – Õiguskeel 1, 16–21.
- Kasper, G. 1997.** Linguistic Etiquette. – F. Coulmas (ed.), Handbook of Sociolinguistics. Oxford: Blackwell Publishers. 374–385.
- Kerge, K. 1998a.** Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Kerge, K. 1998b.** Nüüdistekstid: kas suunamatu keelemuutus? – Keel ja Kirjandus 4, 225–235.
- Kerge, K. 2000a.** Kirjakeel ja igapäevakeel. – Tiit Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled (Eesti keele õppetooli toimetised 16). Tartu: TÜ. 75–110.
- Kerge, K. 2000b.** Eesti süntaks võõrkeeleeõppe praktikule. Tallinn: TEA.
- Kerge, K. 2001a.** Action Nouns on *-mine* in Estonian Grammar and Lexicon. – J. Niemi, J. Heikkinen (eds.), Nordic and Baltic Morphology: Papers from a NorFA Course, Tartu, June 2000 (Studies in Languages 36). Joensuu: University of Joensuu. 34–45.
- Kerge, K. 2001b.** Seadusloome demokraatia kontekstis. – Õiguskeel 5, 16–21.

- Koskela, M. 1998.** Verbs and noun phrases – two tendencies in philosophical essays. – M.-R. Luukka, S. Salla, H. Dufva (toim.), Puolin ja toisin. AFinLAN vuosikirja 1998 (Suomen Soveltavan Kielitiededen (AfinLA) julkaisuja No 56). Jyväskylän Yliopistopaino. 159–171.
- Kull, R. 2000.** Kirjakeel, oskuskeel, üldkeel. Tallinn: EKSA.
- Käsiraamat 2000** = Ametniku keelekäsiraamat. Tallinn: Justiitsministeerium; Juura, Õigusteabe AS.
- Mackenzie, J. L. 1985.** Nominalization and valency reduction. – A. M. Bolkenstein, C. de Groot, J. L. Mackenzie (eds.), Predicates and Terms in Functional Grammar (Functional Grammar Series 2). Dordrecht, Cinnaminson: Foris Publications. 29–47.
- Mereste, U. 1995.** Seaduskeele struktuur sotsiolingvistika seisukohast vaadatuna. – Õiguskeel 5, 8–15.
- Mereste, U. 1996.** Seadusloome ja sotsiolingvistika. – Akadeemia 1, 3–39.
- Mereste, U. 2000.** Murelaps – legaaldefiniitsioon. – Õiguskeel 3, 16–22
- Meri, L. 2000.** Kas väikesed jäävad ellu. Ettekanne Helsingi Ülikoolis sarjas “Studia Generalica” 21.10.1999. – Õiguskeel 1, 3–10.
- Mäearu, S. 1996.** Nominaalstiil õigustekstides. – Õiguskeel 5, 9–12.
- Rääk, K. 2001.** Poliitiliste programmide keelest. (Bakalaureusetöö. Käsi-kiri eesti keele õppetoolis.) Tallinn: TPÜ.
- Tekstikorpus 2000** = K. Muischnek, Loenguid korpuslingvistikast. [http://www.cl.ut.ee/ee/kursused/www\\_kmuis/korp\\_ling08.html](http://www.cl.ut.ee/ee/kursused/www_kmuis/korp_ling08.html). Tartu: TÜ.
- Vare, S. 1984.** Eesti nimisõnaliidete automaatkasutusest. Tallinn: TA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Vare, S. 1991.** Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. – Keel ja Kirjandus 7, 408–415.
- Wurzel, W. U. 1996.** On similarities and differences between inflectional and derivational morphology. – Sprachtypologie und Universalienforschung (STUF) 49 (1996), 3. Berlin, 267–279.

# BLANKETT SUHTLUSES

**Inga Kukk**

*Tartu Ülikool*

Tekstiuurimise puhul võib analüüsimaterjali maht olla väga erinev, ulatudes suurte korpuste kvantitatiivsest töötlemisest ühe teksti põhjaliku mikroanalüüsini (tekstianalüüsi meetoditest ja kvalitatiivsest analüüsist vt nt Hiidenmaa 1999: 452, Silverman 1994: 3). Käesolevas artiklis kasutan viimati nimetatud võimalust ning keskendun ühele tekstile – kaheleheküljelisele elukohateate blanketile (vt lisa 1). Võrdlusmaterjalina kasutan veel kolme erineva ülesehitusega blanketti – avaldust keeleseaduse nõuete rikkumise kohta, isaduse tunnistamise avaldust ja tööõnnetuse raportit (vt lisad 2–4).

Meil on ettekujutus sellest, mis on blankett ning milleks seda kasutatakse. Esimene iseloomustav joon, mis tuleb pähe blanketi puhul, on tõenäoliselt selle visuaalne, graafiline vorm. J. O. Östman (1999: 83–91) kasutab mõistet diskursusemuster (*discourse pattern*), tähistamaks kognitiivset skeemi, mille alusel erinevaid tekste ära tuntakse, tõlgendatakse ja mõistetakse. Diskursusemuster ei ole vaid tajutav vorm, vaid moodustab raamistiku teksti kui terviku funktsioonide ja sisu tõlgendamiseks ja mõistmiseks. Blankett (enamasti üks A4) on osaliselt ette-trükitud tekstiga leht, mis aga sisaldab ka lünki või tühje lahtreid, mis tuleb täita (nt Võõrsõnade leksikon 2000: 766). Blankett on ametlik kirjaliku suhtluse vorm, mida kasutatakse inimese ja ametkonna või kahe ametkonna omavahelises läbikäimises.

Vaatlen elukohateate blanketi keele- ja vormivahendite põhjal, milline on selle teksti asend ametkondliku keelekasutuse maailmas, kuidas ametlik suhtlus on teksti kaudu reguleeritud, kes on selle suhtluse osalised ja millised on osaliste omavahelised suhted. Kuigi olen mingil määral tuttav ametkondliku suhtluse ja selles kasutatavate tekstidega, olen ise kirjutanud taotlusi ja avaldusi, täitnud viisataotlus- jms blankette, üritan võtta n-ö naiivse lugeja positsiooni ja läheneda analüüsitavale tekstile uuest vaatenurgast.

Blanketti täitev inimene ei juurdle enamasti tema ees oleval pabe- ril moodustuvate osalejarollide või tehtud keeleliste valikute üle, tema filter laseb läbi teistsugused mõtted (kus mu pass on, ma ei mäleta peast oma isikukoodi jms). Tekstiurijana võtan kasutu- sele lingvistilise filtri, tundes blanketi praktilisest eesmärgist enam huvi selle vastu, mida see paber räägib oma ümbruse kohta, mil- line on blanketi kaudu avanev vaade ametkondlikku maailma.

Selline käsitlus toetub mitmele tekstianalüüsi puhul iseloomu- likule eeloletusele.

1. Tekst koosneb valikutest – kirjaliku teksti puhul keele- listest ja ruumilistest valikutest. Käsitlus keelest valikute süsteemi- na tähendab, et iga konkreetse teksti puhul on tehtud valikud keelesüsteemis olemasolevate grammatiliste vormide, sõnavara ja süntaksi võimaluste hulgast. Vormilised valikud määravad, milline tähendus valitakse, kuidas olukorda esitatakse ja kuidas tekst kel- lelegi adresseeritakse (Halliday 1978, Heikkinen 1999, Heikkinen jt 2000). Puudutan põgusalt ka ruumilisi valikuid, mis on seotud ruumimetafooridega. Väärrib tähelepanu, et valikud, mis esinevad tekstis, kuuluvad palju suuremasse alternatiivide hulka. Seetõttu on oluline teadvustada lisaks tehtud valikutele ka seda, mis teks- tist puudub (kasutamata alternatiivid) ning võrrelda valikuid oma- vahel (kuidas oleks võinud asja teisiti väljendada?) (Fairclough 1997: 30).

Blankett võib esineda kahel kujul – täitmata ja täidetuna. Analüüsin täitmata blanketti. Vaatan, milliseid valikuid on tehtud ja milliseid mitte, ning kuidas tehtud valikud suunavad blanketi täitmisel võimalikke valikuid.

2. Tekst ja kontekst on omavahel tihedalt seotud. Konteksti pii- ritletakse eri käsitlustes väga erinevalt – keelekasutus-keskkonna, abstraktse tausta, teiste tekstide, väärtussüsteemide, üksiku väljendi tekstilise ümbruse, kitsamalt või laiemalt piiritletud tingimuste või koguni teksti “kirjutuvate” tähendustena (Heikkinen jt 2000: 119). Teoreetilistesse arutlustesse süvenemata lähtun sellest, et teksti ja konteksti suhe on dialoogiline – keeleväline maailm mõjutab keelekasutust ning keelekasutus struktureerib ja kujundab keele- välist tegelikkust, sotsiaalset konteksti.

See tähendab, et tekstide keelt ja ülesehitust kirjeldades ja tõlgendades on võimalik teha oletusi ja järeldusi konteksti kohta.

## Elukohateate asend tekstimaailmas

Kuigi kirjutatud tekst eraldub oma väljendushetkest ja hakkab elama oma elu, jääb sellesse siiski jälgi selle koostamisest ja koostajast. Elukohateate asendit ametkondliku keelekasutuse maailmas aitaavad selgitada selles esinevad viited teistele kirjutatud või kirjutamata tekstidele ja tegevustele (kontekst kui teised tekstid või üldisem ametkondlik praktika, vt nt Halliday 1978, Fairclough 1997). Analüüsitav blankett on kontekstiga seotud oma nimetuse kaudu. Ta on nimetatud elukohateateks, mis lubab tema põhifunktsioonina tõlgendada teavitamist: inimene teavitab ametkonda oma elukohast või selle muutumisest.

Blanketi tekstis (vt lisa i, eriti meespea punkt 4) on aga nimetatud veel kümnet teksti (nt *üürileping*, *tasuta kasutamise leping*, *elamuühistu (-kooperatiivi) põhikiri* jne). Enamiku nimetuste ning neid ümbritseva tekstikonteksti järgi (nt väljend *õigust tõendav dokument*) võib järeldada, et tegu on juriidiliste dokumentidega. Blanketi esimese lehekülje paremas ülanurgas paiknev märkus, et blankett on lisa siseministri määrusele (st osa õigusaktist), mõjutab oma asukoha tõttu kogu teksti tõlgendamist. Juriidilisse keelekasutusse kuuluvad ka teised blanketil esinevad väljendid *täisealine teovõimeline perekonnaliige*, *muud seaduses sätestatud dokumendid*, *kinnitan elukohateatel esitatud andmete õigsust*. Sellised viited suhestavad blanketi õigustekstide maailmaga ja räägivad vastu selle teavitavale funktsioonile. Õigustekstide põhifunktsioon on sätestada õigusi ja kohustusi või tõendada nende täitmist või rikkumist.

Peale juriidiliste dokumentidena tõlgendatavate tekstide sisaldab elukohateate viiteid veel mitmetele muudele tekstidele. Teate esimese lehekülje alaosast võib lugeda, et ka elukohateatel endal võivad olla lisad (vt lõiku *Elukohateate lisad*). Teise lehekülje algul on nimetatud *rahvastikuregistris* (*Elukoha andmete rahvastikuregistrisse kandmisest keeldutud...*), mida võib samuti käsitada tekstina; keeldumisest kanda andmeid rahvastikuregistrisse teatakse *kirjaga*. Blanketi lõpus asuv meespea koosneb põhiliselt viidetest mitmesugustele kirjalikele tekstidele (dokumendid või nende koopiad, lepingud jne). Tegu on ametlikule suhtlusele iseloomuliku performatiivsusega – et kõneakt (nt kokkulepe) saaks nähtavaks ja “tegelikuks” tuleb see vormistada kirjalikult (Danet

1997, Bazerman 1997). Rohked viited teistele tekstidele kinnitavad meie kogemust, et blankett on vaid suhtlusketi üks osa ning ametlik suhtlus võib sisaldada ka suulisi vestlusi, kokkuleppeid, mitmesuguseid tegevusi või teisi tekste.

## Elukohateade kirjjana

Omavahel ei suhtle mitte tekstid, vaid inimesed. Igasugust suhtlust, nii kirjalikku kui suulist, reguleerivad mitmesugused tavad või reeglid. Kasutame enam või vähem väljakujunenud suhtlemismustreid ostes ajalehte, leppides telefonitsi sõbraga kokku kohtumist või ajades asju ametiasutustega.

Blanketisuhtlus on kirjalik ning täitja seisukohast võib seda võrrelda kirjaga. Torkab silma, et tegu on kirjavahetusega, mis on teksti vormi abil osalt ettemääratud. Blanketi täitja saab oma “kõnevoorus” esitada ainult blanketis ettekirjutatud asju. Ettemääratuse aste ja viis erinevad blanketiti. Näiteks avaldus keelenõuete rikkumise kohta (vt lisa 2) annab kohati täitjale vabad käed, paludes tal oma sõnadega kirjeldada, milles seisnes keeleseaduse nõuete rikkumine.

Tööõnnetuse raport (vt lisa 4) sisaldab tühjade ridadega lõiku, mille täitmiseks annab juhise lõiku küljelt piiritlev pealkiri – “Juhtunu lühikirjeldus” Tühjade ridade täiskirjutamiseks on niisiis ette antud ainult teema ja esitusviis (tegu peab olema kirjelduse, mitte näiteks hinnanguga, kirjeldada tuleb juhtunut, mitte näiteks pealtnägija tundeid ning kirjeldus peab olema lühike).

Isaduse tunnistamise avaldus ning ülejäänud osa tööõnnetuse raportist (vt lisad 3, 4) ei jäta blanketi täitjale kuigi palju mänguruumi – olemasolev tekst määratleb üheselt, mida tuleb kirjutada lünkadesse (nt isiku või ettevõtte nimi, allkiri, amet, telefon jne).

Blanketivorm kitsendab täitja valikuid nii keeleliselt (määratletud käändevormid – enamasti nimetav k, aga ka kohakääne, vt elukohateadet, lisa 1: *Eelmine elukoht asus ...*) kui sisuliselt (loeteluridadele kirjutatava määrab ette ühisnimetus *Elukohateate lisad*, tööõnnetuse raport on tervenisti teemade kaupa lahterdatud). Tööõnnetuse raportis ja osalt ka elukohateates on lisaks lõike, kus blanketi täitja peab oma valiku osutamiseks vaid tegema risti kastikesse. See meenutab kirjaoskamatusse aegu, erinevus on selles, et risti tegija ei pea uskuma ettelugejat, vaid võib talle n-ö suhu

pandud, õieti küll ettekirjutatud sõnu ise lugeda ja valida, kas ja kuhu rist teha.

Traditsioonilise era- või ametikirja alguses ja lõpus on enamasti kirjavahetuse osalisi identifitseerivad osad: algul tervitus või viisakusvormel ja kirja saaja nimi, lõpus saatja nimi. Ulla Tiililä (Heikkinen jt 2000: 243) märgib tabavalt, et vastuvõtja eksplitsiit-ne määratlemine eristab kirja mitmetest teistest tekstidest, näiteks ajaleheartiklitest, õigusaktidest või tegevusraportitest. Kui elukohateate puhul mõista saatjana elukohateate esitajat, siis on tal kirja kohta ebatüüpiliselt võimalik end määratleda kohe teksti alguses ning tema allkiri ei asu mitte blanketi lõpus, vaid esimese lehekülje keskel. Viide adressaadile puudub hoopis. Võib muidugi oletada, et elukohateate puhul on adressaat täitjale igal juhul teada ning selle eksplitseerimine ei ole seetõttu vajalik. Teisalt võib veel täitmata elukohateadet tõlgendada ametkonna kirjuna elukohateate esitajale. Sel juhul väärrib aga tähelepanu kirja alguses oleva pöördumise vorm (*Elukohateate esitaja, eesnimi, perekonnanimi, isikukood, isikut tõendav dokument (nimetus, number)*), mis erineb tavapärasest (nt Lugupeetud elukohateate esitaja). Pealkirjataoline *Elukohateate esitaja* ei kõneta, vaid pigem nimetab vastuvõtjat.

### **Blankett inimese ja ametkonna suhtlusvahendina**

Teksti tegija ja lugeja küsimus on tekstianalüüsis sageli probleemne. Keelekasutuses luuakse identiteete – kõneldes või kirjutades moodustab keelekasutaja endale mingi rolli ja määratleb ka kuulaja või lugeja rolli teksti vastuvõtjana (Halliday 1994: 68). Gunther Kressi (1985: 33–40) järgi konstrueerib tekst endale nn ideaalse lugeja, pakub sellise lugejapositsiooni, millest lähtudes tekst tundub sidus, arusaadav ja loomulik. Teksti osalisi uurides ei püüta niisiis selgitada konkreetseid isikuid, kes teksti on teinud või seda loevad, vaid pigem abstraktseid kirjutaja- või lugejapositsioone, mis on loodud tekstiliste vahenditega. Blanketi puhul on igal juhul tegu vähemalt kahe kirjutajaga, kelle vahel on hierarhilised suhted – blanketi tegija, kes on koostanud tekstipõhja, ning blanketi täitja, kes täidab tekstipõhjas olevad lüngad. Blanketi valmis tekstipõhi võib suhelda täitjaga erineval moel. Näiteks avaldus keeleseaduse nõuete rikkumise kohta (vt lisa 2) on ainsana eksplitsiitselt esitatud ametkonna ja ini-

mese kahekõnena – ametkond küsib, milles seisnes keeleseaduse nõuete rikkumine, ning blanketi täitja roll on küsimusele vastata. Elukohateade ja isaduse tunnistamise avaldus sarnanevad pigem näitleja rolliraamatuga – ametkond on täitjale ette kirjutanud rolli, milles see *mina*-vormis esineb.

Elukohateate puhul äratub tähelepanu, et tegu on enam kui dialoogiga. Blanketil on kolm täitjat. Ametkondliku tekstipõhjaga suhtleb lisaks teate esitajale ka teine ametkond – kohaliku omavalitsuse pädev asutus, ning teatavatel tingimustel (kui puudub ruumi kasutamist tõendav dokument) ka ruumi omanik. Kuigi tegelikkuses on ilmselt kõigi täitjate puhul tegu inimesega, suhtleb tekstipõhi täitja isiku ja täitja ametkonnaga erinevalt.

Teate esitaja avaldused on esitatud *mina*-vormis, pädeva asutuse väljendusviis meenutab pigem sõjaväelist raporteerimist (*Elukohateade nr \_\_\_\_\_ vastu võetud...*, *Elukoha andmed rahvastikuregistrisse kantud...*). Ainsuse 1. isikus esitatud tekst (*Minu minu perekonnaliikme(te), eestkostetava(te) /.../; Kinnitan elukohateatel esitatud andmete õigsust.*) pakub täitjale inimesele samastumisvõimaluse ning jätab mulje ametkonna ja inimese suhtlusest. Enamasti ametkondlikes tekstides (nt õigusaktid, päevakorrad, ametkondade vahelised kirjad) *mina*-vormi ei kasutata – kui ametkond esineb iseendana, jääb ta enamasti umbisikuliseks (nt *Kindlustatule makstakse hüvitist hoolduslehe vormistamise päevast ...*) või väljendub *meie*-vormis (nt *Käesolevaga tõendame, et ...*). Tõlgendan blanketi tekstipõhjas esineva *mina*-vormi kasutamist püüdena pehmendada ja varjata hierarhilist suhet inimese ja talle korraldusi jagava ametkonna vahel. Ametkondade omavaheelistes suhetes ei ole sellist pehendamist vaja.

Ametkonna jaoks on blanketi eesmärk saada täitjalt mitmesugust teavet või panna täitja tegutsema teataval viisil. Tekstipõhjas kasutatud keelevahendid, millega täitjat juhendatakse ja suunatakse, heidavad samuti valgust ametkonna ja inimese sotsiaalsele distantstile. Inglise ning saksa ja itaalia blankettide võrdlevas uurimuses (Lavid 2000) eristatakse otseseid pöördumisi ja kongruentseid struktuure (imperatiiv korralduste andmiseks, viisakusvormelid, otsesed küsimused) ning kaudset väljendusviisi (indikatiiv ja nimetamine). Otsesed pöördumised vähendavad ametkonna ja inimese sotsiaalset distantssi ning neid kasutatakse enam inglise blankettides, kaudne väljendus osutab suuremale

sotsiaalsele distantstile ning on iseloomulik itaalia ja saksa blankettidele. Elukohateates esinevaid sõnu ja fraase, nagu *ees- ja perekonnanimi, isikukood, allkiri* tuleb blanketikontekstis tõlgendada implitsiitse käsuna: “kirjuta siia oma ...” Vaid kahel juhul on kasutatud imperatiivi, mille Teie-vorm viitab ühelt poolt viisakusele ja teiselt poolt ametlikkusele (*Vajalikesse □ märkige x, Täitke elukohateade trükitähtedega*). Mujal esinevad umbisikulist kohustust või võimalust märkivad konstruktsioonid (*üks vajalik märkida x-ga; Ruumi omaniku nõusolek tuleb elukohateatele võtta..., Sideaadressi võib esitada ka eraldi elukohateatega...*) või indikatiivi (*Täidetakse, kui puudub ruumi kasutamise õigus, Elukohateatele lisatakse...*). Indikatiivivormi saab tõlgendada nii eriti tugeva käsuna kui väitena (ametkond tuletab teate esitajale meelde, et *Ruumi kasutamise õigust tõendavaks dokumendiks on...*).

Täitjat isikut juhendab tekstipõhi enam kui täitjat ametkonda (lünkade all on mitmesuguseid kitsendavaid selgitusi ja piiranguid, nt *\*allkiri – täisealise teovõimelise perekonnaliikme allkiri; riik, kui ei ole Eesti; täidetakse Eestis asuva elukoha puhul* jne). Elukohateate esitajale on blanketi lõpus esitatud *meelespea*, mis omakorda täiendab tekstipõhjas täitjale isikule esitatud juhiseid. Väärrib tähelepanu, et tekstilõik on määratletud *meelespeaks*, mis on pehmem ja vähem käskiv valik kui näiteks *täitmisjuhised* vms. Kui eeldada, et teksti loetakse (ja blanketti täidetakse) lineaarselt algusest lõpuni, on pisut hiljaks jäänud meelespea esimene punkt, kus on kirjas, et elukohateade tuleb täita trükitähtedega. Meie kultuuris loetakse tekste enamasti vasakult paremale ja ülevalt alla. Meelespea paigutamine teksti lõppu võib ka osutada, et blanketi puhul eeldatakse teistsugust traditsioonilisest lineaarsest erinevat lugemisviisi.

Täitja ametkonna puhul on ainsad juhised vormistatud implitsiitsete joonealuste korraldustena (*ametniku ametikoht, ees- ja perekonnanimi, allkiri*). Suunamisvõtete erinevus osutab, et ametkondliku tekstipõhja suhe täitjasse inimesse ja täitjasse ametkonda on erinev – esimese puhul võtab ametkondlik tekstipõhi õpetaja rolli, andes kohati koguni ülepingutatuna tunduvaid juhiseid (nt kahe kõrvutise tühja kasti puhul esitatud selgitus *Üks vajalik märkida x-ga*) ning varjab oma kohalolu *mina*-vormiga, teise puhul ei peeta seda vajalikuks. Otseste pöördumiste ja kongruentsete vormide vähesust võib ka elukohateate blanketi puhul tõlgendada ametkonna ja inimese hierarhilise suhte ja suure sotsiaalse distantssi näitajana.

Ebasümmeetrilisus on esitatud institutsionaalse suhtluse ühe eripärana (nt Nuolijärvi 1994: 52–53): inimene täidab ametkonna korraldusi, vastab esitatud küsimustele (vrd nt ülekuulamine). Blanketid on tõhusad inimese ja ametkonna suhtluse korraldamise vahendid. Nende abil antakse ette raamistik nii vormiliste (grammatilised) kui sisuliste (teema) valikute tegemiseks. Blanketi täitmisel võimalikud valikud filtreerivad läbi tekstis olevate lünkade ametkonna huvidele vastava teabe. Blanketi-vormis teave liigub enamasti ühes suunas – ametkond küsib, inimene vastab. Eesti asutustes on hiljuti kasutusele võetud uus tekstiliik, mis esineb ka blanketivormis – *teabenõue*. On sümptomaatiline, et kuigi teabenõude üldnimetus võiksid kanda kõik blanketid, nimetatakse nii üksnes vormi, mille abil inimene saab esitada küsimusi ametkonnale.

Blanketivormiga ettemääratud suhtlus loob ka sümmeetriat, aga mitte ametkonna ja inimeste, vaid erinevate täitjate vahel, ühtlustades nende esitatavat teavet. Blanketivorm tasandab individuaalsed erinevused – erinevaid käekirju ühtlustab näiteks nõue täita vorm trükitähtedega, etteantud valikud võrdustavad inimesi, kellel on erinev kogemus kirjutamisel või ametkondadega suhtlemisel. Sümmeetria ja korrapära iseloomustab ka blanketivorme. Blanketi visuaalne vorm loob mulje liigendatud, kategoriseeritud ja lahterdatud maailmast. Tekstilahtreid on võrreldud vanglakongide või tänapäeva kontorite latrikestega. Vanglates kasutatakse konge inimeste eristamiseks. Selle eesmärk ei ole karistada, vaid normaalseteks ühiskonnaliikmeteks ümber kasvatada. Kontorite jagamist väikesteks ruumideks on põhjendatud sellega, et töö on liigendatud erinevateks etappideks ja ülesanneteks ning neid täidetakse eri ruumides. Blanketivormide lahtrite funktsioone võib võrrelda nii vangla kui kontori ruumijaotuse omadega – liigendada, eristada, standardiseerida, normaliseerida. (Heikkinen jt 2000, Eräsaari 1995, Tiililä 1992). Vaadeldud blankettide väliskuju kõigub kirjasarnastest keeleseaduse nõuete rikkumise avaldusest (lisa 2) ning isaduse tunnistamise avaldusest (lisa 3), milles korrapära loovad vaid teksti paigutus ja punktiirjooned, tööõnnetuse raportini (lisa 4), kus kõik tegeliku maailma võimalikud tööõnnetuseks kvalifitseeruvad sündmused liigita-takse blanketivormi järjestikuste lahtrite abil ühetaolisteks osaliste, õnnetuse andmete, kirjelduse, põhjuste ja abinõude komplektideks.

**Kokkuvõtteks**

Ühe teksti kuitahes detailsest analüüsist ei piisa pädevate järelduste tegemiseks kogu tekstiliigi kohta. Eespool esitatud käsitlus on pigem näide selle kohta, kuidas nn teksti lähilugemisel avaneb selles arvukalt vaatepilusid teksti ümbritsevasse maailma – praegusel juhul ametkondlikku maailma. Elukohateate analüüs aitab selgitada, millised võiksid olla huvitavad ja olulised küsimused suurema korpuse uurimiseks: sotsiaalne distants ametkonna ja inimese vahel ning kummagi rollid blanketisuhtluses, erinevate ametkondade või valdkondade võrdlus, blanketi visuaalne vorm tähenduste ja sidususe loojana.

Lisa 1 siseministri 11. detsembri 2000.a määrusele nr 72

Vajalikesse  märkige x**ELUKOHATEADE**  
**Elukohateate esitaja**

eesnimi	perekonnanimi	isikukood
---------	---------------	-----------

Minu 

isikut tõendav dokument (nimetus, number)

minu perekonnaliikme(te) , eestkostetava(te) 

- |    |         |               |           |         |
|----|---------|---------------|-----------|---------|
| 1. | eesnimi | perekonnanimi | isikukood | alkiri* |
| 2. | eesnimi | perekonnanimi | isikukood | alkiri* |
| 3. | eesnimi | perekonnanimi | isikukood | alkiri* |
| 4. | eesnimi | perekonnanimi | isikukood | alkiri* |
| 5. | eesnimi | perekonnanimi | isikukood | alkiri* |

\* täisealise teovõimelise perekonnaliikme alkiri

 elukoha aadress:  teise kasutatava elukoha aadress: \_\_\_\_\_  
 (üks vajalik märkida X-ga) riik, kui ei ole Eesti

vald / linn / omavalitsusüksus välismaal	asula
tänav/ talu/ laeva nimi	maja nr korteri nr

 Teise elukoha aadress kehtib alates \_\_\_\_\_ kuni \_\_\_\_\_  
 päev kuu aasta päev kuu aasta

 Ruumi kasutamise alus \_\_\_\_\_  
 täidetakse Eestis asuva elukoha puhul
**Ruumi omanik on elukohateate esitamisega nõus** (täidetakse, kui puudub ruumi kasutamise õigust tõendav dokument)

omaniku või tema esindaja eesnimi	perekonnanimi	isikukood	alkiri
-----------------------------------	---------------	-----------	--------

 sideaadress \_\_\_\_\_  
 mis kehtib alates \_\_\_\_\_ kuni \_\_\_\_\_  
 päev kuu aasta päev kuu aasta

Kinnitan elukohateatel esitatud andmete õigsust.

 \_\_\_\_\_ 200\_\_ a \_\_\_\_\_  
 elukohateate esitaja alkiri

Elukohateate lisad:

- \_\_\_\_\_
- \_\_\_\_\_
- \_\_\_\_\_

Täidab kohaliku omavalitsusüksuse pädev asutus

Elukohateade nr \_\_\_\_\_ vastu võetud (saabunud) " \_\_\_\_\_ 200\_\_ a

Elukoha andmed rahvastikuregistrisse kantud \_\_\_\_\_ 200\_\_ a

ametniku ametikoht, ees- ja perekonnanimi, alkiri



## KEELEINSPEKTSIOON

Endla 4  
Tallinn, 10142  
E-post: keeleinsp@keeleinsp.ee  
Tel/faks: 626 3346; tel: 631 1686

## AVALDUS

keeleseaduse nõuete rikkumise kohta

## Keeleseaduse nõuete rikkumise

aeg ..... 199... a.

koht.....

.....

.....

Milles seisnes keeleseaduse nõuete rikkumine? Kirjeldage palun<sup>1)</sup> .....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Avaldaja<sup>2)</sup>

nimi .....

telefon .....

elu- või töökoht

.....

.....

.....<sup>3)</sup> ..... 199... a.

"Allkiri

.....<sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Kui Te teate keeleseaduse nõuete rikkuja nime, palun märkige ka see.

<sup>2)</sup> Juhul, kui Te ei soovi oma isikuandmete avaldamist, kirjutage "X" nime real olevasse kastikesse.

Perekonnaseisusutusetele

Ema

Isa

Perekonnanimi .....

Eesnimi .....

Sünniaeg .....

Sünnikoht .....

Isikukood .....

Kodakondsus .....

Elukoht .....

## AVALDUS

Mina, .....  
(isa ees- ja perekonnanimi)tunnistan, et olen kod .....  
(lapse ema ees- ja perekonnanimi)..... 199 ..... a. sündinud lapse ..... isa.  
(lapse eesnimi)Seoses sellega mina ja lapse ema .....  
(perekonnanimi ja ühistäatid)

palume mind isana kanda lapse sünniakti.

Lapse sünniakt on koostatud .....  
(perekonnaseisusutus)

..... 199 ..... a. nr. ....

Lapse perekonnanimeks palume märkida .....

Lapse isa .....  
(allkiri)Lapse ema .....  
(allkiri)

..... 199 ..... a.

Allkirju kinnitan:

Perekonnaasutuse juhataja

TÄIDAB TÖÖANDJA

## TÖÖÕNNETUSE RAPORT

A T Ö Ö A N D J A	ETTEVÖTTE NIMI _____	TÖÖANDJA _____
	ADDRESS _____	AMET _____
	TELEFON _____	TELEFON _____
	ARIREGISTRI KOOD _____	FAKS _____
	POSTIINDEKS _____	E-POST _____

B T Ö Ö T A J A	TÖÖTAJA _____ <small>(ees- ja perekonnanimi)</small>	ISIKUKOOD _____
	ELUKOHA ADDRESS _____	TÖÖLEASUMINE AEG (ettevõttele, kus toimub tööõnnetus) <small>(päev, kuu, aasta)</small> _____
	TELEFON _____	AMETIALANE STAAZ AASTATES _____
	AMET _____	
	OLALPEETAVID <small>(ees- ja perekonnanimi, sugulasate, vanus)</small> _____	

C T Ö Ö N N E T U S E A N D M E D	TÖÖÕNNETUSE REGISTREERIMISE NR _____	KELLAEG: _____
	ÕNNETUSE TOIMUMISE AEG (päev, kuu, aasta) _____	
	ÕNNETUSE TOIMUMISE KÕHT <small>(tähtsuse järjekorras)</small> TÖÖL <input type="checkbox"/> TÖÖVEEL <input type="checkbox"/> ADDRESS _____	
	TERVISEKAHJUSTUS <small>(arsti teate alusel)</small> _____	
	RASKUSASTE <small>(tähtsuse järjekorras; arsti teate alusel)</small> RASKE <input type="checkbox"/> SIIRUM <input type="checkbox"/>	
	ÕNNETUSEST TEATATI TÖÖINSPEKTSIOONI KOHALIKULE ASUTUSELE (päev, kuu, aasta) _____	KELLAASU _____
	TEATE VÕTTIS VASTU <small>(tööinspektori ees- ja perekonnanimi)</small> _____	telefon _____
	SURMAGA LÕPPENUD ÕNNETUSEST TEATATI _____	POLITSEILE (päev, kuu, aasta) _____
	TEATE VÕTTIS VASTU <small>(politseiametniku ees- ja perekonnanimi)</small> _____	KELLAAGI _____
	TÖÖÕNNETUSE RAPORT SAADETI _____	TÖÖINSPEKTSIOONI KOHALIKULE ASUTISELE (päev, kuu, aasta) _____
	KANNATANULE (päev, kuu, aasta) _____	
	KINDLUSTUSASUTISELE (päev, kuu, aasta) _____	
TÖÖÕNNETUSE ANDMED		
TEATE EDASTAS (ees- ja perekonnanimi) _____	amet _____	telefon _____
RAPORTI SAATIS (ees- ja perekonnanimi) _____	amet _____	telefon _____
REGISTREERIS (ees- ja perekonnanimi) _____	amet _____	telefon _____

D T Ö Ö N N E T U S E	JURIDINE LOHUKIRJELDUS
	_____
	_____
	_____
	_____

<b>E</b>	TÖÖTAJA EES- JA PEREKONNANIMI, ELUKOHA ADRRESS, TELEFON

<b>F</b>	PÕHJUSED, MIS VIISID TÖÖÕNNETUSENI (märkida ristiga)	
	<input type="checkbox"/> 1 HALB TÖÖKORRALDUS	<input type="checkbox"/> 8 ALKOHOLI- VÕI MUI JOOVE
	<input type="checkbox"/> 2 TÖÖKOHA PUHDILIK ETTEVALMISTAMINE JA KORRASSHOD	<input type="checkbox"/> 9 LIHALIASESKIRJA RIKKUMINE
	<input type="checkbox"/> 3 PUUDULIK VALJAÕPE	<input type="checkbox"/> 10 TÖÖVAHENDI VÕI TEHNILISE ABIVAHENDI KONSTRUKTSIOONI PIIRIDED VÕI MITTEVAATAVATE OHTUTINGIMUSTE E
	<input type="checkbox"/> 4 KAITSEKIHETISE JA TEINTE ISIKUKAITSEVAHENDITE PÜUDUMINE	<input type="checkbox"/> 11 KAITSEVÄRTE PÜUDUMINE VÕI MITTEKORRALDUSEK
	<input type="checkbox"/> 5 TEKNOLOOGILISE PROTSESSI RIKKUMINE	<input type="checkbox"/> 12 HOONE, RAJATISE VÕI TERRITOORIUMI EBARAHILDAV SEIKIKORD
	<input type="checkbox"/> 6. TEHNOLGOOLISE PROTSESSI EBAATÄHISLUKKIS	<input type="checkbox"/> 13 MUI (KIRJELDADA)
	<input type="checkbox"/> 7 OHTUTINGIMUSTE RIKKUMINE, KAITSEKIHETISE JT ISIKUKAITSEVAHENDITE MITTEKASUTAMINE	
PÕHJUSE SELGITUS: _____		

<b>G</b>	ABINÕUD SAMALAADSE TÖÖÕNNETUSE ENNETAMISEKS (märkida T-ga, milised abinõud on juha tarvitusele võetud, märkida K-ga, mida kavandatakse teha)	
	<input type="checkbox"/> 1 MUUTA TÖÖKORRALDUST	<input type="checkbox"/> 8 VHA TÖÖKESKKOND VASTAVISSE NÕUJETEIA
	<input type="checkbox"/> 2 PARANDADA TÖÖKESKKONNA SISEKONTROLLI KORRALDUST	<input type="checkbox"/> 9 KORRALDADA TÖÖVAHENDI VÕI TEHNILISE ABIVAHENDI TEHNILISE PÜUDUMISE
	<input type="checkbox"/> 3 VHA TÖÖKOHT VASTAVISSE OHTUTINGIMUSTEGA	<input type="checkbox"/> 10 REMONTIDA MASIN, SEADE, TÖÖRIIST VÕI ABIVAHEND
	<input type="checkbox"/> 4 VHA LÄBI TÄJENDAV TÖÖOHUTUSALANE PÜHENDAMINE JA VÄHILAPPE	<input type="checkbox"/> 11 PAIGALDADA VÕI REMONTIDA KAITSEVÄRTE VÕI KAITSESEADIS
	<input type="checkbox"/> 5 TAGADA KAITSEKIHETISE JA ISIKUKAITSEVAHENDITE KASUTAMINE	<input type="checkbox"/> 12 EBITADA REKLAMATSIKONNID SEADMIS KONSTRUKTSIOONILISTE PÜUDUSTE KOHTA VALMISTAJALE VÕI TARNUJALE
	<input type="checkbox"/> 6 TAGADA TEHNOLGOOLISE PROTSESSI JÄRUMINE JA OHTUTUTE TÕHVIKUPPE KASUTAMINE	<input type="checkbox"/> 13 MUUTA TEHNOLGOOLIST PROTSESSI
	<input type="checkbox"/> 7 VHA LÄBI OHTUETURITE MÕÕTMINE TÖÖKESKKONNAS	<input type="checkbox"/> 14 MUI (KIRJELDADA)

<b>H</b>	TÖÖANDIA	<b>I</b>	ASUTUSE NIMI
	(ees- ja perekonnanimi)		
	(allkiri)		
	(pliev, kuu, aasta)		
	TÖÖKESKKONNANOVOLNIK VÕI TÖÖTAJATE USALDUSISIK		ADDRESS
	(ees- ja perekonnanimi) (ees- ja perekonnanimi)		
(allkiri) (allkiri)	TELEFON		
(pliev, kuu, aasta)	E-POST		

## KIRJANDUS

- Bazerman, C. 1997.** Performatives constituting value. The case of patents. – B.-L. Gunnarson & P. Linell & B. Nordberg (toim.), *The construction of professional discourse*. London and New York: Longman. 42–53.
- Danet, B. 1997.** Speech, writing and performativity. An evolutionary view of the history of constitutive ritual. – B.-L. Gunnarson & P. Linell & B. Nordberg (toim.), *The construction of professional discourse*. London and New York: Longman. 13–41.
- Eräsaari, L. 1995.** Kohtaamisia byrokraatisilla näyttämöillä. Helsinki: Gaudeamus Kirja.
- Fairclough, N. 1997.** Miten media puhuu. Suom. V. Blom ja K. Hazard. Tampere: Vastapaino.
- Halliday, M. A. K. 1978.** *Language as social semiotics*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. 1994.** *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Heikkinen, V. 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. Helsinki: SKS.
- Heikkinen, V., Hiidenmaa, P., Tiililä, U. 2000.** Teksti työnä, virka kielenä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 116. Helsinki: Gaudeamus.
- Hiidenmaa, P. 1999.** Tekstintutkimuksen teoriaa käytännöllisesti. – *Virittäjä* 3, 448–453.
- Kress, G. 1985.** *Linguistic processes in sociocultural practice*. Victoria: Deakin University.
- Lavid, J. 2000.** Cross-cultural variation in multilingual instructions: A study of speech act realisation patterns. – Eija Ventola (toim.), *Discourse and community: doing functional linguistics*. Tübingen: Narr. 71–86.
- Nuolijärvi, P. 1994.** Kun instituutio kohtaa instituution. Näkökulma julkiseen vuorovaikutukseen. – V. Eskola & T. Lukkarinen (toim.), *Kieli on, sopii sanoa*. Helsinki: ÄOL. 51–62.
- Silverman, D. 1994.** *Interpreting quantitative data. Methods for analysing talk, text and interaction*. 2. trükk. London: Sage.
- Tiililä, U. 1992.** Hallinto- ja korvauspäätökset dialogissa: analyysi viranomaisten ja kansalaisten kirjeenvaihdosta. Avaldamata bakalaureusetöö. Helsingi ülikooli soome keele õppetool.

**Östman, J. O. 1999.** Coherence through understanding discourse patterns: focus on news reports. – Wolfram Bublitz, Uta Lenk, Eija Ventola (toim.), *Coherence in spoken and written discourse: how to create it and how to describe it: selected papers from the International Workshop on Coherence, Augsburg, 24–27 April 1997*. Amsterdam: Benjamins. 77–100.

# INTERPERSONAALSEID SUHTEID KUJUNDAVAD TEGURID VÕRGUVESTLUSES

**Karen Kuldnohk**

*Tartu Ülikool*

Siinne käsitus keskendub interpersonaalsete suhete kujunemist mõjutavate tegurite väljaselgitamisele võrguvestluses. Artiklis jälgitakse sotsiaalsete suhete, identiteetide ja rollide kujunemist internetiportaalis [comment@delfi](mailto:comment@delfi) nelja erineva diskursuse põhjal: Tiina Lang “Karjäärinaiseks vastu tahtmist”, 14. juuni 2001; Toomas Jürgenstein “Usuline ajalugu, bioloogia, astronoomia...”, 31. mai 2001; Iivi Masso “Vaesus – luuserite väljamõeldis?”, 11. juuni 2001; Harri Kingo “Uus erakond pole lahendus”, 19. aprill 2001.

Eesmärgiks on selgitada, kas ja kuidas mõjutab keele interpersonaalset funktsiooni diskussiooni konkreetses diskursuses avaartikli kirjutaja isik. Vaatlen, kas kommentaaride sisu mõjutab üksnes autori konkreetne isik või tema sugu või hoopiski artikli teema. Analüüsin kahe naise (Tiina Langi, Iivi Masso) ja kahe mehe (Toomas Jürgensteini, Harri Kingo) algatatud diskussioone.

Võrguvestlused toimuvad anonüümses suhtluskeskkonnas, vestlusosalised peale avaartikli autori esinevad varjunimede all. Selline varjunimede all esinemine teeb inimesed julgemaks kui avalikus suhtlussituatsioonis. Patricia Wallace väidab oma uurimuses: kui inimesed arvavad, et nende tegusid ei saa nende isikuga seostada, siis nad ei lase end sotsiaalsetest konventsioonidest ja piirangutest niivõrd mõjutada (Wallace 2002: 167). David Crystal leiab, et rääkida Internetis kellegagi, keda ei tunne, on selge risk. Võrgusuhtlusest võib tuua palju näiteid solvava, agressiivse keelekasutuse kohta (Crystal 2001: 51). Võrgusuhtlust käsitlevas kirjanduses nimetatakse vaenulikku sõnumit *flaming*’uks (Crystal 2001: 55, Baker 2001). Võrgukeskkonnas saavad kokku paljud erineva maailmavaate, poliitilise, religioosse kuuluvusega inimesed. See tõttu ei ole üllatav, et vastasseis, seisukohtade kokkupõrge on nii

võrgusuhtluses üldiselt kui ka Delfi kommentaarikeskuses üsna tavaline.

Feministlikes uurimustes (vt Cameron 1998) on sagedasti vihjatud, et virtuaalilmas valitsevad mehed, naised jäävad teisejärguliseks netielanikuks. Feministid on esitanud korduvalt küsimusi, kui naistesõbralik on küberruum. On väidetud, et agressiivseid reageeringuid ja sõimusõnumeid saadetakse rohkem naistele kui meestele. Tuntud on ka seisukoht, et mõningates kontekstides, eriti siis, kui naised kasutavad feministlikke argumente, sõimatakse neid tõenäoliselt rohkem. Et solvangutest pääseda, konstrueerivad naised endale tihti kas neutraalse identiteedi või võtavad hoopis mehe rolli. Arvatakse, et solvamine ja ahistamine peletab naisi virtuaalilmas suhtlemast, seetõttu jäävadki mehed seal domineerima (Cameron 1998: 6). Siinse artikli üks eesmärke on võrrelda, kas võrgukeskkonnas on suhtumine naise ja mehe isikusse, edastatavasse sõnumisse erinev.

Kõik analüüsi objektiks olevad autorid on avalikkuses tuntud kui asjalikud oma ala tundvad inimesed. Tiina Lang on üldsusele teada naisteajakirja Anne peatoimetajana, kes on käsitlenud naiste õigusi puudutavaid küsimusi. Toomas Jürgenstein on Tartu Treffneri Gümnaasiumi usuõpetuse õpetaja, kes on aeg-ajalt meedias religiooni teemadel sõna võtnud. Iivi Massot tuntakse politoloogina, kes esindab vasakpoolset maailmavaadet ja feministlikku ideoloogiat. Harri Kingo on üldsusele enim meelde jäänud ajakirjanikuna, on olnud tegev ka mitmetes parteides ja poliitilistes ühendustes. Artiklite teemad on väga erinevad. Tiina Lang räägib karjäärinaise teest, Toomas Jürgenstein arutleb usu ja teaduse võimaliku kooseksistentsi üle, Iivi Masso otsib vaesuse põhjusi Eesti ühiskonnas, Harri Kingo vaeb rahva ja võimu lahususe probleemi. Kõik teemad on tõsised ja mõtlema panevad, mis ei jäta kommentaatoreid külmaks, vaid ärgitavad sõna sekka ütleva.

Karjäärinaise diskursus koosneb 183 osatekstist, osalejaid on vestluses 159. Usulise ajaloo diskursus koosneb 258 osatekstist. Selles diskursuses on osalejaid 229 Uue erakonna diskursuses on 77 osalejat ja see koosneb 127 osatekstist, vaesuse diskursuses on vastavalt 122 osalejat ja 239 osateksti.

Sõnavõtu objekti järgi võib jagada kommentaarid kolmeks: temaatilised (kommenteeritakse teemat), metatekstuaalsed (kommenteeritakse autori teksti või isikut) ja interpersonaalsed (rea-

geeritakse teise vestleja kommentaaridele). Järgnevas tabelis on esitatud kommentaaride jagunemine analüüsitud diskursustes.

	Tiina Lang	Iivi Masso	Toomas Jürgenstein	Harri Kingo
Kommentaare kokku	183	239	258	127
temaatilised	67	90	82	48
interpersonaalsed	93	132	171	41
metatekstuaalsed	23	17	5	38

Nagu näha, moodustavad Tiina Langi, Toomas Jürgensteini ja Iivi Masso artikli kommentaaridest suurima osa interpersonaalsed kommentaarid. Ainult Harri Kingo artikli kommentaaride seas on enim metatekstuaalseid. Siinses artiklis metatekstuaalseid kommentaare lähemalt vaatlengi.

## 1. Avaartikli autori roll

Kõnelemise või kirjutamisega võtab autor/kommentaator endale teatud diskursuserolli ja annab ka lugejale vastuvõtjana teatud rolli (vt Heikkinen 1999: 212). Tekst moodustubki vastavalt sellele, missugune diskursuseroll autoril on: autor võib olla näiteks teadja, õpetaja, hindaja, kritiseerija, küsija jne (diskursuserollide kohta vt ka Kuldnokk 2002). Autori roll on otseselt seotud lugeja rolliga. Võttes õpetaja rolli, asetab autor lugejad automaatselt õpilaste rolli. Iga roll eeldab erinevat tekstimoodustust (erinevad keelelised jooned, erinev sõnavalik) ja just sellest teksti tegemise viisist ongi võimalik välja lugeda, millise rolli autor endale ja lugejale on konstrueerinud.

Artikli “Karjäärinaiseks vastu tahtmist” autor Tiina Lang on kirjutanud ennast suunaja/õpetaja rolli. Langi tekst on narratiivne (tekstitüüpide kohta vt Werlich 1975: 30). Suurema osa artiklist moodustab lihtmineviku vormis jutustus kahe naise võitlusest elus. Autor illustreeribki oma teksti kahe elust võetud näitega, kus naised on paratamatuse tõttu ja olude sunnil rabelenud välja viletsatest oludest ja teinud karjääri. Oma näidetes kasutab ta naiste tsiitaate, millega loob tõepärase mulje. Õpetaja/suunaja roll avaldub just nende näidete esitamise viisis. Need näited esitatakse justkui eeskujuks teistele naistele, autor eksponeerib naisi kui kangelasi.

Naiste tsitaadid mõjuvad kohati nagu tahtliku reklaamina:

*Hirm trööstitu vaesuse ees, mida ma pikalt tunda olin saanud, osutus tõeliseks jõuallikaks. Ja ma ei ole enam ebalev, eneses pidevalt kahtlev ja allasurutud. Ma tean, mida ma teha suudan ja oskan, mida väärt olen.*

Toomas Jürgenstein räägib oma artiklis “Usuline ajalugu, bioloogia, astronoomia...” teadja/hindaja positsioonilt. Tekstist õhkub erudeeritust, on viiteid filosoofiasse, ajalukku, erinevatele suurmeestele (Aquino Thomas, Gregor Mendel, Einstein jne). Jürgenstein mitte ainult ei esita fakte, vaid kirjutab ennast ka hindaja rolli. Talle on iseloomulik argumenteeriva tekstitüübi kasutamine. Esmalt esitab ta väite või tõstatab küsimuse, seejärel annab sellele ka oma hinnangu, illustreerib väiteid näidetega. Autor räägib neutraalselt, objektiivselt positsioonilt, tema väited on tõestatud ja mõistusepärased. Hindaja roll avaldub modaalverbide ja -adverbide kasutuses:

*Küllap jätkub eri vaatenurkadega ajalugude kirjutamine lõpuaegadeni.*

*Kindlasti võib analoogilist laadi teadmiste vastu võitlemist täheldada ka ilmalikus sfääris.*

Iivi Masso on artiklis “Vaesus – luuserite väljamõeldis?” kirjutanud ennast teadja/hindaja, samal ajal ka kritiseerija rolli. Autor ei räägi neutraalselt ega kõrvaltvaataja positsioonilt, selgesti on tajutav tema suhtumine: autori poolehoid kuulub vaestele. Masso teksti puhul on tegemist ekspositoorse tekstitüübiga. Ta asub lahkama teemasid, kes on vaesed ja mis on vaesus. Autor on teadja, kuid ta ei anna lugejatele huvitavaid fakte, vaid abstraktseid definitsioone. Ta analüüsib valitsevat olukorda, näitab inimestele peeglit, kuid ei paku välja mingeid lahendusi. Tekst on kirjutatud oleviku vormis, mis toob esile just hindaja rolli (vt Heikkinen 1998: 218). Selgesti eristub ka autori kui kritiseerija roll. Autori kriitilist suhtumist väljendavad ohtrad retoorilised küsimused:

*Milles siis asi? Kas on vaesus jälle mingi luuserite välja mõeldud põhjus vinguda? Või on ehk nii, et kasvab nii vaesus kui ka rikkus, ja seega ebavõrdsus kahekordse kiirusega?*

*Üksik arst võib tõepoolest leida tasuvama paiga farmaatsiatööstuse teenistuses ja keeleõpetaja võib rakedada oma verbaalse andekuse reklaamibüroo heaks, aga*

*mis saab ühiskonnast, kus kõik haritud ajud pühenduvad PR-le ja reklaamile?*

Juba artikli küsilausena vormistatud pealkiri “Vaesus – luuserite väljamõeldis?” näitab autori suhtumist. Retooriliste küsimuste esitamine on David Crystali järgi (2001: 148) üks võrgusuhtluse iseloomulikke jooni. Sellised retoorilised küsimused väljendavad personaalseid hoiakuid ja suhtumisi ning pole enamasti esitatud selleks, et neile vastataks.

Harri Kingo räägib artiklis “Uus erakond pole lahendus” õpetaja/hindaja positsioonilt. Kingo tekst on argumenteeriv. Tal on oma kindel seisukoht, mida selgitab ja põhjendab. Kingo on neljast autorist ainuke, kes näitab lugejale nii peeglit kui ka pakub õpetajalikult välja lahendusi. Õpetaja roll avaldub tulevikku suunatud tingiva kõneviisi kasutuses:

*...oleks aeg hakata nägema EV probleeme üldisemalt — vastandused “partei versus partei” ja “maailmavaade versus maailmavaade” ei tööta juba ammu.*

*Realistlikum oleks avada Rahvale märksa laiemad võimalused olla võimu kontrolliv.*

Tingivat kõneviisi kasutatakse siin soovi väljendamiseks, samal ajal lisandub ka kaudse käsu varjund (vt Peegel 1957: 55—56). Autor seletab, mida tuleks tulevikus tegema hakata, kuidas asjad peaksid tulevikus olema.

Harri Kingo tekstis on rohkesti kindlas kõneviisis väiteid, mis on õige ja mis vale, millised on asjade põhjuse-tagajärje suhted, kuid pole eksplitseeritud, et tegemist on kirjutaja isikliku arvamusega. Väitele lisab ta üsna sageli ka oma hinnangu, seisukoha kas sulgudes või modaaladverbile järgneva kommentaarina:

*Tahtmata olla revolutsiooniline, tahan olla siiski evolutsiooniline: riigi arengu vaatlemisel pole õige lähtuda ainuüheselt majandusnäitajatest (needki pole ju suurem asi — peegeldavad vaid ebaõnnestunud või kahtlasi suurdiile!)*...

*Võimu jäikus on tegelik riigi stagneerumise põhjus ja algus ning paraku — see võimujäikus on Võimu enese murdumise peapõhjus.*

Harri Kingo kirjutamisstiil on emotsionaalne, kujundlik, mitte külmaks jättev, vaid kommenteerima õhutav. Tekst on täis metafoore, võrdlusi, leidub sõnamängu:

*Idee uuest erakonnast lehvib Eesti kohal nagu unistus.  
...suureneb võimuvõitlus parteide vahel ja Võim klammerdub üha enam iseendasse, tõsi — õgides end samas nagu madu, kes oma saba neelab.*

Hindaja rolli rõhutavad ka vastandavad modaaladverbid (*siiski, tegelik(ult), tõsi*).

Arja Jokinen nimetab metafoori retooriliseks vahendiks, mille abil püütakse oma argumentatsiooni tugevdada (Jokinen: 1999: 131). Metafoorid mobiliseerivad lingvistilisi ressursse, aktiveerides teatud tähenduspotentsiaale (samas: 148). Tundub siiski, et suurepärase sõnaseadmisoskus ei tule autorile kasuks. Liigne kujundlikkus võib hajutada lugeja tähelepanu sisult vormile.

Harri Kingo on neljast autorist ainuke, kes võtab ka, vähemalt avalikult oma nime all, osa diskussioonist. Kui avaartiklis oli tal peamiselt õpetaja/hindaja roll, siis diskussioonis tugevneb õpetaja ja kogu vestluse suunaja roll veelgi. Õpetaja rolli süvendab diskussiooni suunamine küsimuste esitamisega, käskiva kõneviisi kasutamine lugejate poole pöördudes ja taas tulevikku suunatud tingiva kõneviisi kasutus:

*Mis vormis ja milliste reeglite järgi - ok, diskuteerime, arutame. Muidu sumbub võim iseendasse ja lõplikult ja kellele see peaks kasulik olema? Rahvale? Riigile?*

*Kui te aga siiski pole rahul - mõtlege kaasa ja mitte nürilt vastu.*

*See annaks võimulolijate rotatsiooni, hädavajalike seaduseelnõude algatamise, rahva osaluse seadusloomes ja jätaks minevikku "eluaegse poliitiku" ametikoha - ilmselt ühe väga tegeliku piduri arengus.*

Valdava osa interpersonaalsetest kommentaaridest moodustavadki Harri Kingo ja teiste vestlusosaliste omavahelised kommentaarid. Kingo reageerib peaaegu kõigile kommentaaridele, millega tema poole pöördutakse.

Järgnevalt vaatlen seda, kuidas avaartikli autorite rollid ja nende tekst vastu võetakse. Tiina Langi õpetajarolli ei aktsepteerita üldiselt. Ta saab paljude sõimu objektiks, mitmed kommentaarid on halvustavad või suisa solvavad, kritiseeritakse tema valikut ja käsitlust. Toomas Jürgensteini teadjaroll võetakse vaiki-misi omaks, talle ei kiputa eriti vastu vaidlema ega hakata tema käsitlemist hukka mõistma. Harri Kingo õpetaja/hindaja rolli ei

aktsepteerita. On teatud hulk kommentaatoreid, kes püüavad talle igal juhul vastu vaielda, isegi siis, kui midagi asjalikku öelda ei ole. Ohtralt on isiku vastu suunatud kommentaare, kus hakatakse lahkama autori isikuomadusi ja tuletatakse meelde tema minevikupatte. Ka Iivi Masso teada/hindaja rolli ei võeta omaks. Tallegi vaieldakse vastu, kuigi vähem ja vaoshoitumalt kui Harri Kingole või Tiina Langile. Harri Kingo, Tiina Langi ja Iivi Masso isikut ja valitud teemat kommenteeritakse tunduvalt rohkem kui Toomas Jürgensteini isikut ja teemat. Alltoodud tabelis on jagatud metatekstuaalsed kommentaarid kaheks: isikulisteks ning teemavalikut ja teemat käsitlevateks. Nii isikulised kui ka teemat käsitlevad kommentaarid on jagatud omakorda tõrjuvateks ja pooldavateks.

	Tiina Lang	Iivi Masso	Toomas Jürgenstein	Harri Kingo
Meta-tekstuaalsed	23	17	5	38
1. Isikulised	8	7	1	20
a) tõrjuvad	6	7	–	15
b) pooldavad	2	0		5
2. Teema-valikut ja teemat käsitlevad	15	10	4	18
a) tõrjuvad	11	5	2	9
b) pooldavad	4	5	2	9

Vaatlen neid kommentaare nüüd lähemalt.

## 2. Isikulised kommentaarid

### 2.1. Tõrjuvad kommentaarid

Pole ühtki kommentaari, kus kritiseeritaks otse Toomas Jürgensteini isikut. Kommentaare, kus viidatakse halvustavalt Tiina Langi, Iivi Masso või Harri Kingo isikule, on aga mitmeid. Kommentaator **Ohmu** viitab Tiina Langi rumalusele, nimetab teda *debiilikuks* ja *ajudeta eideks*:

*DELFI võiks selle debiiliku küll siit eemale hoida! Ajudeta EIT!*

Veel sõimatakse Tiina Langi odavaks feministiks, inimeseks, kes astub kindlat teed asotsiaali poole ja isemoodi naisterahvaks.

**Pealik:** *Ja miks siis just karjäärinaiseks vastu tahtmist??? Mis vahe on siin meestel ja neistel? Kui nälj majas siis hakkavad siputama nii mõnedki. Aga kuna tegemist odava feministiga siis annan selle autorile andeks.*

**segi:** *Mul tundub küll, et see inimene astub kindlat teed asotsiaali poole.*

**trip:** *Tiina Lang on ka üks isemoodi naisterahvas. Seda sama lugu, millest artiklis juttu, on ta juba raadiosaates läbi nämmutanud, siis teise kandi pealt, et kuidas peale head elu mehe turvalise selja taga äkki üksi hakkama saada.*

Keegi **asotsiaal** nimetab Tiina Langi veel klantsajakirjadega mehkedajaks. Siinjuures ei vaevu ta isegi autori poole pöörduma, vaid räägib temast kui objektist ja väljendab oma suhtumist kaudselt, vesteldes **Murumütsiga mehega:**

*Niisama lihtne see klantsajakiriadega mehkedajatele tundubki. Neid ei häiri see, kuidas piisavuse tingimused on läbi ajaloo tagatud. Saaks vaid praegu hääbujale liiga raskeks osutunud elu põhiliigutustest ära viilida, juttu kolmanda-järgulistele asjadele viies.*

Mitmetes Tiina Langi artikli kommentaarides on antud hinnang autorile kui naisele. Juba Tiina Langi nimetamine *ajudeta eideks* ja *isemoodi naisterahvaks* viitab autori soole, sealjuures on neil väljendel halvustav toon. Otsene solvang Tiina Langile kui naisele on **muheleja** kommentaar, kes väidab, et Tiina Lang ajab mõttetut juttu ja küsib: *Vibral patareid otsas vä?* Juba kõnekeelne vä tundub siin teadliku liialdamisena, nõnda mõjub küsimus eriti solvavalt. Autori kui naise, mitte kui kirjutaja poole pöördub ka **Murumütsiga mees**, kes arvab: *Mehed on ikka Tiinale väga palju kurja teinud vist. Või pole ta võimeline orgasmi saama.*

**Murumütsiga mees** tegeleb Tiina Langi isikuga edasi ja ironiseerib:

*Tiina Langi ideaal maailm on vist ulmeline lesbiline naiste maailm, kus nad saavad kõik endale osta kallid kostüümid ja asutada firma ja võtta majalaenu ja selle uhkelt ära maksta. Siis selles maailmas istuvad kõik naised oma uhkes firmajuhi*

*kabinetis ja muud kui juhivad iga päev. Aga keda?*

**Ka oscar** läheneb Tiina Langile kui naisele:

*Tiina Langi artikleid lugedes jääb mulje ,et tal isiklikus elus on millestki puudu...*

Välja arvatud kaks esimest näidet, mis viitavad n-ö “naisterahva mõistusele”, on enamik Tiina Langi isikule kallaletungivaid kommentaare selgelt seksuaalse suunaga.

Vastupidiselt Tiina Langile on Iivi Masso artikli kommentaaride seas vaid üks selline, mida võib, kuid tingimata ei pruugi tõlgendada seksuaalsena. **väga väga väsinud** nimelt leiab:

*See inimene kannatab haiglase rahuldamatuse all, mis avaldub maniakaalses tungis maailma, õieti inimesi ümber kujundada.*

Tähelepanuväärne on, et kordagi ei viidata Iivi Masso soolisele identiteedile. Ka eeltoodud näites nimetatakse teda vaid *selliseks inimeseks*, mitte eideks ega naisterahvaks.

Iivi Masso isikut ründavaid kommentaare siiski leidub, aga need on sagedamini poliitilised või väljendavad konkretiseerimata vastumeelsust. Teda nimetatakse *oma rahvusest loobunud renegaadiks*. Kommentaator **bbb** juhib tähelepanu sellele, et Masso on loobunud Eesti kodakondsusest ja leiab, et seetõttu *pole tal enam mingit õigust siin pläägutada*. Massot tituleeritakse ka inimeseks, kes on *ammu öökima ajanud*.

**Töötü:** *Mind on see Msso ammu öökima ajanud. Ta tahab luua sotsialistliku, NATOse mitte kuuluva feministliku Eesti, kus kõik on vaesed. Õnneks on ta piisavalt loll, et sellest ainult viletsasti kirjutada tegudeni jõudmata.*

Veel sõimatakse Iivi Massot *mingiks retsiks, sotsialistiks ja vasakpoolseks*.

**Eino:** *Kas Ivi Masso on mingi rets nagu Vladimir Uljanov või? Tal on kogu aeg ühesuguse suunitlusega jutud, ei saa aru, kuhu ta sihib? Elagu Eestimaa Tööraha Kommuun, rahvaste sõprus ja vendlus!*

**aus:** *yldiselt agiteerivad kõik sotsialistid nagu massogi klassiylestousudele ja kulakute karistamisele. punased polema.*

**Monni:** *Nagu alati vasakpoolsete puhul jutt ilma lahenduseta pakkumata.*

Ka kahte analüüsitava meesautorisse suhtutakse erinevalt. Kui

Toomas Jürgensteini isikusse suhtutakse austavalt, siis Harri Kingo saab ohtrate solvangute ja rünnakute osaliseks. Kohati sõimatakse autorit väga jõhkralt. Suurem osa solvanguid on seotud autorile tema mineviku meeldetuletamisega. Kingot nimetatakse *joodikuks diktoriks, kes telekast kinga sai; parmüks; luuser-immitsiga Kingoks; küürakaks, keda parandab ainult haud; inimeseks, kellel pole vist kõik korras; oma margi täisteinud vennikeseks ja halvustavalt filosoof Kingoks.*

**rullnokk:** *see kingo on see joodik diktor, kes telekast kinga sai vä?*

**Spetsialist:** *Kingo puhul räägitakse siin pidevavalt temast kui parmust. Paljud ei viitsi isegi tema lugejakirja süüvida. Järelikult on miskit mäda, sest luuser-immitsiga Kingo segab teemasse süüvimast.*

**aadu:** *Ei ole sa karistust ära kandnud, sest küürakat parandab ainult haud. Paraku.*

**keegi II:** *Lugesin artiklit ... lugesin kommentaare ... Järeldus: H. Kingo 'l pole vist kõik korras.*

**matusebüroo:** *Oma margi täisteinud vennikesed kardavad juba uusi parteisi, nagu vanakurat välja.*

**Kadanik Kane:** *Filosoof Kingo võiks endale selgeks teha, mis vahe on parlamentaarsuse põhimõttel ja presidentsiaalsel põhimõttel.*

Eriti solvavana mõjuvad kommentaarid, kus ei pöörduta otse autori isiku poole, vaid arutletakse kolmandate isikutega autori isikut puudutavate küsimuste üle. See näitab eriti ilmekalt kommentaatorite üleolevat suhtumist. Autori käsitlemist objektina oli märgata ka Tiina Langi puhul, aga Harri Kingoga seoses on seda tunduvalt rohkem. Näiteks:

**Ken:** *Mõni inimene on ilmselt loodud poolpeeretajaks. Kui sellele lisandub alkoholism, kõrge enesehinnang, krooniline kandideerimine kõikvõimalikele ametikohtadele, siis saamegi Kingo-taolise tegelase kokku. Väidab, et ei kuulu ühtegi erakonda - kas isegi kesk ei taha teda vä? Kunagi kuulus ta mingisse "Halastusse" aga põrus valimistel ehtkingolikult. Kahtlustan, et ta kirjutab siin ka mõnede teiste nimede all a la "hea artikkel, Harri" Või on temasuguseid veel portaali imbunud?*

Halvustav suhtumine avaldub siin kommentaaris nii sõnavalikus

(poolpeeretaja, krooniline kandideerimine, Kingo-taoline tegelane, põrus ehtkingolikult, portaali imbunud) kui retoorilistes küsimustes (...kas isegi kesk ei taha teda vä?).

Selliste autori isikule suunatud kommentaaride puhul on tavaline, et teised diskussioonis osalejad haaravad neist kohe kinni ja arendavad teemat edasi. Kui kommentaator **rullnokk** esitab küsimuse

*see kingo on see joodik diktor, kes telekast kinga sai vä?  
kas siis sai ühtlasi selle nime ka vä?*

saab ta kohe ka **rullnokk 2**-lt vastuse:

*Ei see Kingo on see joodik diktor, kes telest kinga sai ja tead vää, praegu paneb ta Õnnepalees inimesi paari!*

Kui kommentaator **adolf** tuletab Kingole meelde vana asja

*Lõpeta Harry see loba ja tuleta parem meelde kuidas  
Sa AK uudiseid lugedes ümber kukkusid! IN VINO  
VERITAS!*

arendab sama teemat edasi **Rein**:

*See teles tooliga ümberkukkumine on ilmselt alatu laim,  
sest Kingo siin eespool mainis, et ta pole neli aastat  
joonud ja tal on ampull. Aga kellena ta hetkel töötab  
pole aimugi. Ilmselt ei töötagi, sest kuidas ta muidu saab  
siin kogu aeg reageerida.*

Harri Kingo ei üritagi selliseid solvavaid kommentaare ignoreerida, vaid asub end nende eest kaitsma ja püüab selgitada olukorda. See ärgitab kommantaatoreid üha enam üles tema vastu suud pruukima. Isikuvastaste kommentaaride puhul tuleb arvestada, et neid võib kirjutada erineva varjunime all vaid paar kommentaatorit.

## 2.2. Pooldavad kommentaarid

Autorit pooldavaid kommentaare on vähem. Kommentaatorite kiituse teenib ära Toomas Jürgenstein. Kui viited Tiina Langile naisena on eranditult halvustavad, siis Toomas Jürgensteini nimetab kommentaator **teadja** hindavalt *tubliks meheks*.

Autoreid kiidetakse otseselt vähe, rohkem on manitsusi teistele kommentaatoritele, et nad ei läheks liiga isiklikuks. Üleüldises Tiina Langi materdamises asub **Elise** autorit kaitsma ja pöördub kommentaatorite poole:

*Kuulge, kisajad, kas te lugu ka lugesite? Või lugesite*

*ainult autori nime ja hakkasite kohe karjuma?*

See kommentaar lähtub eeldusest, et just Tiina Langi isik ärritab lugejaid: kui ta suu lahti teeb, siis kohe “kisama” hakatakse.

Kui **Ohmu** nimetab Tiina Langi ajudeta eideks, siis reageerib kohe **irwikkas**, kes asub kaudselt autorit kaitsma ja pöörab **Ohmu** kommentaari kommentaatori enda vastu:

*Loodan siiralt, et DELFI su enesekriitilisele ettepanekule ka reageerib.*

On ka terve hulk kommentaatoreid, kes Harri Kingot kaitsma asuvad ja leiavad, et tema isiku üle ei peaks avalikult arutlema. Näiteks:

**robby:** *Harri pakkus välja võimaliku lahenduse. Minu meelest hea. Mis puutub siia mingi tooliga ümberkukkumine kuskil saates ja muud isiklikud asjad. Kui ei meeldi, ärge sööge. Räägime parem asjast.*

**Zeeta:** *No ärge nüüd Harri vastu liiga isiklikuks ka minge. No pani omal ajal kärke, aga mis sellest. [...] Tegelikult on tal selles artiklis päris huvitavad mõtted ja vaielge parem nende ümber.*

**Heldur:** *Jätke ometigi Kingo ükskord rahule! Ta tunnistas, et oli parm, aga tundub, et sellest on veel vähe. Iga üks mõtleb oma rikutuse piires, et näe - joodik, järelikult kõik, mis ta kirjutab, on vale. Oli keskerakonnas - järelikult savisaare munadesoojendaja ja Alaküla kambajõmm. Elu ei ole nii lintne, sõbrad. [...] ei näe põhjust, miks siin räägitakse pidevalt Harri minevikust.*

Isikulised kommentaarid võivad olla kaudselt seotud artikliga, nt Iivi Masso puhul. Massot sõimatakse vasakpoolseks, kuid tema artikkel on tõesti vasakpoolne. Teisalt võivad isikulised kommentaarid olla seotud vaid konkreetse isikuga, nt Tiina Langi ja Harri Kingo puhul. Isikuliste kommentaaride puudumine Toomas Jürgensteini kohta võib ka olla seotud artikliga – see on teistest objektiivsem ja autori stiil on neutraalsem.

### 3. Teema valikut ja teemat käsitlevad kommentaarid

#### 3.1. Tõrjuvad kommentaarid

Teema valiku ja teemale lähenemise viisi puhul on kõigi artiklite kohta nii kritiseerivaid kui ka kiitvaid kommentaare. On selgesti

aru saada, et Tiina Langi artiklit ei peeta tõsiselt võetavaks. Langi artiklit nimetatakse *selliseks targutuseks, targutamiseks targutamise pärast, jutuks nagu jutukeseks/lookeseks ikka, iganädalaseks samasuguseks röginaks*, mille peale hakkab kahju ja klomp tõuseb kurku. Tiina Langi artikkel ei tundu olevat vääriline, et seda isegi jutuks nimetada, vaid see on ainult *jutuke/looke*. Vähendav *ke*-sufiks annab siin halvustava varjundi. Artiklit nimetatakse veel *jutuks "padiaklubide"* kohustuslikest teemadest.

**Lohes:** *Ei tea millise maailmakorra ajal see elu kerge on olnud? Kui 1850 suri mees ära, mida see naine siis peale hakkas koos oma lastega?! Milleks selline targutus?*

**triin:** *Targutamine targutamise pärast!?!...*

**segi:** *Pole siin midagi. Jutt nagu jutuke/looke ikka. Kahju hakkab ja klomp tõuseb kurku iganädalase samasuguse rögina peale.*

**bunnud:** *noh. see jutt on jälle üks "padiaklubide" kohustuslikest teemadest.*

On tunda, et Tiina Langi juttu peetakse tüüpiliseks naistejutuks, Iivi Masso artiklit seevastu vasakpoolseks jutuks. Masso artiklit nimetatakse *jubedalt demagoogiliseks jutuks, jutuks ilma lahendusi pakkumata ja põhikooli tasemel mõtteavalduseks*.

**V:** *Jubedalt demagoogiline jutt. Jälle see vördtermin -- rikkur. Mida paganat nad rikuvad? Mingile jobule tundus vist, et rikas kõlab liiga ilusasti. Kui oleks tegu lihtsalt keeleleputamisega, siis oleks ka vaesurid.*

**Monni:** *Nagu alati vasakpoolsete puhul jutt ilma lahendusi pakkumata.*

**Vanamees:** *Kuidas küll DELFI pääseb taidlema nii põhikooli tasemel mõtteavaldustega? (Vabandan põhikooli õpilaste paremiku ees).*

Kuigi võiks eeldada, et Toomas Jürgenstein kirjutab eriti tõsisel teemal, ei jää siiski ka tema artikkel ilma kriitikata. Keegi **pagan** nimetab seda *totaalseks mulakollaseks saastaks*, mis on *hullem kui mägiarvo omaaegsed halenaljakad ponnistused ennast itimehena näidata*. Kommentaator väljendab siin ilmselgelt oma negatiivset suhtumist, võrreldes Jürgensteini kellegi teisega, kelle kommentaarid olid väga halvad, ja annab märku, et Jürgensteini oma on veelgi halvem.

Harri Kingo artiklisse suhtutakse eriti kriitiliselt. Seda nime-

tatakse lobaks, soperdiseks, kultusautorite heietuseks, mustuseprooviks, udutamiseks.

**Lembit:** Kas DELFI on mingi sotsiaalabi osakond, kes lahkesti Kingole tema soperdiste eest viinaraha annab?

**Margus:** Hea, et DELFI jätkuvalt Allan Alaküla, Harri Kingo jt kultusautorite heietusi avaldab. Millal Hillar Kohvilt välispoliitilist kommentaari tellima hakatakse, ah? Ja miks Priskillale sõna ei anta? On meil sõnavabadus või ei?

**Spetsialist:** Järelikult pole DELFIl mõtet tema mustuseproovi avaldada.

**harrile:** Kui sa arvad, et valgustatud monarhia on parem kui parlamentaarne demokraatia, siis nii kirjutagi aga ära uduta. Muidu veel inimesed raiskavad aega sinuga diskuteerimisele.

Iseloomulik on, et enamik teemasse kriitiliselt suhtuvaid kommentaarid peitub vaid halvustava nimetamise ja kategoriseerimisega, esitamata argumente või põhjendusi.

Kommentaatorid on arvamusel, et Tiina Langi teemale lähene mine ei ole tõepärane, vaid tema näited on ilustatud, äärmuslikud ja elukauged. Nii nimetatakse Tiina Langi artiklit muinasjutuks ja lapsejutuks.

**Muheleja:** Tavaliselt hakkavad muinasjutud küll peale sõnadega "elas kord...."

**Inks:** Niisugust lapsejuttu T.L.-lt pole nagu ennem näinudki.

Ka **töötav noor naine hea palgaga** on arvamusel, et Tiina Lang on elukauged, räägib asjadest, mida ta tegelikult ei tea ja toob vaid mingisuguseid jaburaid näiteid. Ta võrdleb Langi väikese Budhaga, kes elas oma palees ja ei teadnud, et väljaspool on häda ja viletsus.

Tiina Langile öeldakse otse välja, et ta ajab mõttetut juttu ja käsitleb teemat lihtsustatult. Nii **Muheleja** kui **Inksi** kommentaarid viitavad sellele, et Tiina Langi kirjatükkidel on alati madal tase, kuid see artikkel on eriti kehv.

**Muheleja:** isegi TL pole ennem NII mõttetuid jutte olnud.

**Inks:** Niisugust lapsejuttu TL.-lt pole nagu ennem näinudki. Probleem oleks nagu olemas ja ka osalt õige, aga kirjutajaks oleks nagu "Tädi Maali"

oscar leiab, et Tiina Lang pole osanud teemale õigesti läheneda:

*Kuigi teema on huvitav ja diskuteerimist väärt taandub selle käsitus ikkagi tasapinnale "pada sõimab katelt ühed mustad mõlemad" ja lahinguväljalt lahkuvad mõlemad osapooled kaotajatena.*

Kui Tiina Langi peetakse elukaueks, siis samasuguse suhtumise osaliseks saab ka Harri Kingo. Leidub mitmeid iroonilisi kommentaare, kus Kingosse suhtutakse kui unistajasse, filosoofi, kes on lootusetu ja kellelt ei maksagi mingeid mõistusepäraseid mõtteavaldusi oodata. Näiteks:

**Margus:** *Ai. Kingo jaoks pole miski lahendus, tema jaoks on kogu eksistents üks lõputa hädaorg ning virelemine hauataguse õndsuse nimel. Ükskõik, mida keegi teeb (või tegemata jätab), ikka on see Kingo meelest halb. Nii et ärge parem üritagegi, sõbrad. Harri beats you every time...*

Sama kommentaator näib oma etteastet nautivat ja viitab veel kõike-teadvalt tulevikule:

**P.S.** *Varsti süüdistab Harri mind räuskamises ja läbus-tamises, tuleb vaid oodata, millal kommentaare juurde tuleb. Või mainib vähemalt, et minusugused on talle vaid õhk ja et ma olen loll. Mis on muidugi tõsi. Sest kes meist Harri kõrval loll poleks...*

Ka **martin martini** kommentaar viitab Kingole kui elukauele inimesele:

*Põhimõtteliselt unistab Kingo valgustusaja ideaalühiskonnast, kus riiki juhivad targad, õilsad ja ausad filosoofid, kes teavad täpselt, mida rahval vaja, käituvad eetiliselt jne. Ok, unistada ju võib.*

Harri Kingot peetakse mitmes kommentaaris ebakompetentseks, kes ei tea ise ka täpselt, mida ta räägib. Näiteks:

**Kodanik Kane:** *Pole vaja pläriseda, kui riigiõigusest ja riigivõimu süsteemidest sittagi ei jagata. Filosoof Kingo võiks endale selgeks teha, mis vahe on parlamentaarsuse põhimõttel ja presidentsiaalsel põhimõttel.*

**diletant:** *Ühtlasi vaata kuskilt targast raamatust järele, misasi see mandaadiga seotus on kui ise ei tea. See ON juriidiline termin, millel ON kindel sisu, mis sinu väidete-ga kohe kindlasti kokku ei lähe.*

Suhtumine Iivi Masso artikli teemasse on leebem ja umbisikulisem. Kommentaator V juhib tähelepanu sellele, et Masso teemavalik on ebaõnnestunud:

*Jah, nii laialivalguval teemal ei tule arutelust midagi välja. Isegi sõnu ei mõisteta ühtmoodi.*

Kommentaator **Eino** viitab, et Iivi Massol on kogu aeg ühesuguse suunilusega jutud.

Tunduvalt vähem on argumenteeritud kriitikat. Tiina Langi artikli puhul näiteks **tripi** kommentaaris. **trip** nimetab Tiina Langi ühete ja samade lugude ekspluateerijaks, kes on sedasama lugu teise kandi pealt raadiosaates juba läbi nämmutanud. Ta avaldab ühelt poolt tunnustust naisele, kellest Tiina Lang oma artiklis kirjutab, aga samal ajal kritiseerib Langi:

*Näitel pole ju viga midagi, tubli naine, aga TL-il peaks olema häbi ikka ühtesid ja samu lugusid ekspluateerida ja kujutleda, et lugejad ja kuulajad on sama tobedad kui...*

Kommentaari jäab mulje, et kolm punkti võiks siin asendada Tiina Langi nimega. Oma negatiivset suhtumist on proovinud kommentaatorid põhjendada ka järgmistes kommentaarides.

**keegi:** *tüüpiline tiina langi jutuke, kus on vaid must ja valge. arusaadav ka, just sellised jutud ajavad rahva keema ning kommentaare tuleb nagu varrukast...ja kopeerida tiinale muudkui koguneb.*

**roxie** arvab, et Langi artikkel on *jutuke*, mis meenutab oma stiililt usuhullu manitsusjuttu, eriti just oma ebakohaste näidetega elust enesest a la "Ja siis sain ma Jumala vaimu õnnistuse, ning tervensin raskest haigusest" jne.

Vaatamata sellele, et Harri Kingo artiklile on üsna palju põhjendamata solvanguid, on koguni kuus kommentaari, kus on tegemist argumenteeritud kriitikaga. Näiteks:

**Tipsik:** *Kulla Harry kui sinu arvates on eesmärk erakondade omavaheline võitlus ja uues(uued)segavad seniste omavahelist jaotumist, siis oled ikka valele teel. Suurim põhjus, miks teemast üldse räägitakse on eelkõige praeguse kolmikliidu stagneerumine.*

**martin martin:** *[...] Kingo artikkel kubiseb vasturääkivustest. Ühelt poolt väidab Kingo, et erakonnal puuduvad demokraatlikud atribuudid jne. Samas soovib Kingo poliitilises tipus verevahetust.*

Argumenteeritud kriitika lubab oletada, et on ka selliseid kommentaatoreid, kes mõtlevad kaasa ja pakuvad välja oma lahendusi.

Toomas Jürgensteini teemakäsitus kritiseeritakse vaid kahes kommentaaris. **priit kelder** väidab, et autori kavatsusest jääb *ebamäärane maik, välja arvatud nending, et ta murrab sisse lahtisest uksest ja artiklis käib nagu kass ümber palava pudru mingi pseudo-targutus usu ja teaduse võimaliku kooseksistentsi või komplementaarsuse pinnal*. Kommentaatori arvates ei ütle autor midagi uut, vaid seda, mis juba niigi teada. Seesama **pagan**, kes nimetas Jürgensteini artiklit *totaalseks mulakollaseks saastaks*, ähvardab: *See oli viimane kord, kui ma jürgensteini ariklist midagi mõistlikku püüan leida*.

Kaks kommentaatorit ei ole küll Toomas Jürgensteini väidetega nõus, kuid talle ei vaielda vastu ja teda peetakse kompetentseks autoriks. Nimelt on Jürgenstein oma artiklis muuhulgas väitnud, et Einstein oli usklik juut. Keegi **Exxian**, kelle nimi juba väljendab tema suhtumist, kummutab Jürgensteini väite Einsteini oma tsitaadiga 1954. aastal ilmunud raamatust. Siiski ei ütle **Exxian** otse, et Jürgensteinil on vale, vaid nimetab seda arvamust *levinud veaks*.

**ringo** pöördub Jürgensteini poole küsimusega:

*Kas võiksid peatuda veidi pikemalt oma mõttel "...prae-gust üliusklikku Eesti ühiskonda tahetakse näha praktiliselt religioonivabana jne."*

Ka tema ei näi olevat autoriga sama meelt, kuid ta ei hakka vastu vaidlema, vaid palub autoril oma seisukohta selgitada.

Üheltpoolt võib omavahel võrrelda suhtumisi Tiina Langi ja Iivi Masso teemasse. Neil mõlemil arvatakse olevat alati ühesuguse suunitlusega jutud: Tiina Lang räägib padjaklubide kohustuslikel teemadel, Iivi Massol on vasakpoolsed jutud. Teisalt võib omavahel võrrelda suhtumisi Tiina Langi ja Harri Kingo teemakäsitluse. Nende artikleid peetakse elukaugeteks ja mittetõepärasteks.

### 3.2. Pooldavad kommentaarid

Rohkem on selliseid kommentaare, kus jäetakse autori isik kõrvale ning asutakse kaitsma artiklit ja kiidetakse teemat. Kui Tiina Langile öeldakse avalikult, et ta ei valda teemat, siis Jürgensteini suhtutakse austavamalt. Teda vastupidi peetakse inimeseks, kes suudab

alati millegi meeldivaga üllatada:

**teadja:** *Jyrgenstein on jälle saanud hakkama imeteoga, algatanud diskussiooni asjade üle, mis talle on NII tähtsad...*

Üks kiitev kommentaar on siiski ka Langi teemale. **NAINE** leiab:

*Tore, et jälle on päevakorras teema, mis huvitab paljusid.*

Jyrgensteini artiklit peetakse mõtlemapanevaks. Kommentaator **EA** kiidab Jyrgensteini ja on temaga ühel meelel:

*Hea artikkel, nii see on – dogmaatiline usklik (tavaliselt piiblil põhinev) moonutab maailma vastavalt oma dogmadele...*

Ka Iivi Masso artiklit nimetatakse mõttega kirjutatud asjaks.

**tt:** *Hea on lugeda mõttega kirjutatud asju vahelduseks mõttelagedale mulinale...*

Kaks kommentaatorit avaldab Massole tunnustust.

**Kodanik Kane:** *Aitähh, Masso! Hea lugu ja oma ubagi ilusti sees.*

**tt:** *Tubli artikkel, Iivi!*

Kui Massot nimetatakse mingiks retsiks, kellel on kogu aeg ühesuguse suunilusega jutud, asub teda kaitsma **cafferlover**:

*Nonoh, see on parim jutt, mille Masso siiani DELFIse teinud on. Mõnel lihtsalt on silme eest kõik aeg punane. Mitte Massol.*

Vaatamata ohratele solvavatele kommentaaridele, on ka selliseid, kus Harri Kingo artiklit kiidetakse. Seda nimetatakse *heaks artikliks* ja *täiesti kosutavaks artikliks*. Teemat peetakse *rohkem kui põletavaks*.

**kammi pii:** *Hea artikkel Harri. :)*

**nipi:** *Harri, seekord oli Su artikkel täiesti kosutav.*

**nihilist:** *Hea artikkel, Harri. Äge "ärapanemine" siinsamas kommentides räägib ise enda eest. Teema on aga rohkem kui põletav.*

Kommentaator **Ants Tutt** peab Kingo artiklit järjekordselt väga *heaks artikliks*, millega ühtlasi viitab sellele, et autor ainult väga häid artikleid kirjutabki. **Ants Tutt** arvab, et *nii autor kui ka teema on tõesti midagi väärt*.

Lisaks lihtsalt pooldavatele ja tunnustust avaldavatele kommentaaridele on mitmeid selliseid, kus viidatakse, et artiklid on

päris head, ent nimetatakse ka puudusi. Nende kommentaaride puhul on tegemist juba osaliselt temaatiliste kommentaaridega, kus suhtumine teemasse ja selle käsitusse on vaid üks osa kommentaarist. **Natsionalist** on näiteks Tiina Langiga nõus, kuid talle teeb muret see, et autor on oma jutus meestele liiga teinud:

*TL jutus on oma uba sees, selliseid asju võib ikka juhtuda ja mõnega ongi juhtunud. Küll aga ei tasu mehi maasse tampida...*

Samal seisukohal on ka **EA**:

*Muidu on lugu hea, aga ainult naise vaatenurgalt.*

**Alanna** ei ole rahul sellega, et Tiina Langi loo alguses on karjääri teinud naised olnud kodused:

*Kena artikkel ju. Miks aga alustatakse juttu punktist, kus naine on kodune. Enamik naisi Eestis ei ole ju (ega tahagi)?*

**analyytiku** arvates on ka Harri Kingo tubli, et probleemi üles tõstis, aga ta eksib kindlasti põhiväitega, et uusi erakondi pole vaja:

*Kindlasti oleks neid vaja, sest vanad ei suuda end siseemiselt reformida ja tegelevad vaid vana nomenklatuuri kindlustamisega.*

#### 4. Autori kõnetamine

Kui veel vaadata, kuidas artikli autoreid kõnetatakse, siis tundub, et üldiselt hoiavad diskussioonis osalejad distantsi nii Tiina Langi, Iivi Masso kui ka Toomas Jürgensteiniga. Tiina Langi poole pöörduakse enamasti (20 korral) ees- ja perekonnanime, nimetähti või perekonnanime kasutades (Tiina Lang, tiina lang, T. Lang, TL või Lang). Ent on ka kolm sellist näidet, kus autorist räägitakse eesnimega, mis viitab tuttavlikkusele või ka üleolevale, mitte eriti lugupidavale suhtumisele, kuna selline nimetamine seostub isikuvastase kriitikaga. Näiteks:

**töötav noor naine hea palgaga:** *Tiina, sa oled nagu väike Budha [...]*

**Murumütsiga mees:** *No ma ei tea. Mehed on ikka Tiinale väga palju kurja teinud vist.*

Keegi **limonka \$** pöördub kõigi naiste, sealhulgas ka Tiina Langi poole ja kutsub teda irooniliselt tädi Liinaks:

*Naised võtke natuke hoogu maha, ka teie tädi Liina.*

Ka Iivi Massoga hoitakse distantsi. Tema poole pöördutakse samuti valdavalt (11 korral) kas ees- ja perekonnanime või ainult perekonnanime kasutades (Iivi Masso, Ivi Masso, Masso, masso). Kommentaator **töötü** lisab vaenulikus kommentaaris autori perekonnanime ette demonstratiivpronoomeni *see*: *Mind on see Mssu ammu öökima ajanud*. On väidetud, et pronoomeni *see* emfaatiliselt fokuseeritud kasutamine tundub inimese kohta mõjub halvustavana, sest pronoomeni *see* abil eemaldab kõneleja kõnealuse isiku mõtteliselt endast ja kuulajast (EKG II: 209).

Kaks kommentaari on sellist, kus autorit kõnetatakse eesnimega. **Tt** kommentaaris mõjub eesnime kasutamine tunnustusena: *Tubli artikkel, Iivi!* **omeri** kommentaaris *Mnjah, Iivi ahnuse ambitsioonid on tunnustatud puudus varakapitalistlikus ühiskonnas* kasutatakse eesnime aga kriitika väljendamiseks.

Jürgensteiniga säilitavad kommentaatorid kõige suurema distantsi. Kuigi Jürgensteini kõnetatakse üldse kõige vähem (4 korral), ei nimeta teda keegi eesnime pidi Toomaks, vaid ikka Toomas Jürgensteiniks, lihtsalt Jürgensteiniks, ka peenutsevalt Jyrgensteiniks või autoriks.

Harri Kingo poole pöördutakse kõige enam (27 korral) eesnime kasutades (Harri, Harry või harri). Kingoga kaob osadel kommentaatoritel distants täielikult. Temasse suhtutakse onamehelikult.

**robby**: *Harri pakkus välja võimaliku lahenduse. Minu meelest hea.*

**Zeeta**: *No ärge nüüd Harri vastu liiga isiklikuks ka minge.*

Eriti solvavates kommentaarides kasutatakse nimekuju Harry.

**Meeta**: *Harry, kas sa tõesti arvad, et jood ennast täis, magad ennast kaineks ja karistus on kantud.*

**adolf**: *Lõpeta Harry see loba ja tuleta parem meelde kuidas Sa AK uudiseid lugedes ümber kukkusid!*

Perekonnanime (Kingo, kingo) kasutades pöördutakse Harri Kingo poole 12 korral, kaks kommentaari on sellist, kus teda nimetatakse hr Kingoks ja härra Harri Kringoks.

Krahvinna Lizbethi kommentaaris on selgesti tajutav austav suhtumine autorisse:

*Leidsin selles hr.Kingo artiklis nii mõnegi mõtte, mida olen ka oma kommentaarides kasutanud. Seetõttu meeldiv mõttekaaslasti leida.*

Nn **Tiit Toomsalu** kommentaari puhul on aga tegemist pigem implitseeritud irooniaga, mida väljendab juba autori perekonnanime moonutamine Kringo kujuliseks:

*Härra Harri Kringo kommentaar ühtib Eestimaa Sotsiaaldemokraatliku Tööpartei seisukohaga ja isiklikult rahvasaadik Endel Paabu ja minu euroskeptilise lähenemisega!*

Kommentaator on seda vähem tõsiselt võetav, et kommentaator on peitnud end poliitiku nime taha.

Nii Tiina Langist, Toomas Jürgensteinist kui ka Iivi Massost räägitakse enamasti kolmandas isikus, ilma nende poole otseselt mingis vormis pöördumata. Tiina Langile on kaks otsest pöördumist, kus kasutatakse *sina*-vormi (vt väikese Budha näidet), Toomas Jürgensteini poole pöördub üks kommentaator *sina*-vormi kasutades (vt **ringo** kommentaari: *kas võiksid peatuda veidi pike-malt oma mõttel*), aga see on asjalik hinnanguta kommentaar, s.t küsimus on ilmselt solidaarsussinas. Suhtumine Iivi Massosse on üldiselt neutraalne. Teda kõnetatakse vaid ühel korral *sina*-vormis (**töötü:** *Jah Masso. Olla vaene on kurb. Võta selle vastu midagi ette ja ära raiska siin meie aega.*), *teie*-vormi ei kasutata kordagi. *Teie*-vormi kasutades pöördub Tiina Langi poole **limonka**. Siin siiski ei rõhutata *teiega* distantsi, vaid see on vahend irooniaks: *Naised võtke natuke hoogu maha, ka teie tädi Liina.*

Kui Tiina Langi, Iivi Masso ja Toomas Jürgensteiniga hoitakse üldjuhul distantsi, siis Harri Kingo ja teiste diskussioonis osalejate vahel on distants täielikult kadunud. Kingosse suhtutakse omamehelikult, mis avaldub autori sinatamises. Kingole suunatud pöördumistes kasutatakse 20 korral *sina*-vormi. Näiteks:

**nipi:** *Vabanda et Sulle kunagi pahasti ütlesin. Hindan kõrgelt seda, et Sa alkoholist jagu oled saanud.*

**diletant:** *Vaja seadust saadikute tagasikutsumiseks. No paku siis selline mehhanism välja, sul ju juristiharidus.*

Vaid üks kommentaator, **krahvinna Lizbeth** pöördub autori poole austavalt *teie*-vormi kasutades:

*Muuseas, hr.Kingo, kas Te ei leia, et kui presidendile anda sellised õigused, siis ongi tehtud parajalt märkimisväärne pööre presidentaalse vabariigi suunas?*

## 5. Kokkuvõte

Juba artiklite teema mõjutab rollide kujunemist. Tiina Langi artikli teemat ei võta suur osa kommentaatoritest tõsiselt. Leitakse, et näited autori tekstis on liialdatud ja äärmuslikud. Toomas Jürgensteini teema vastupidi tundub enamikule vägagi tõsiselt võetav. Tõsiselt suhtutakse ka Iivi Masso teemasse, kuna ta tegeleb eriti sensitiivse ühiskondliku probleemiga. Olulist ühiskondlikku probleemi lahkab ka Harri Kingo, kuid vaatamat sellele ei võta paljud vestlusosalised tema teemat tõsiselt.

Et võrgusuhtluse näol on tegemist tekstipõhise vestlusega, ei saa tagaplaanile jätta ka teksti ennast suhtumiste kujundajana. Suhtumist autorisse mõjutab tema kirjutamisstiil, see, mil viisil autor oma mõtted kirja on pannud, ja roll, mille autor kirjutamise ajal endale on võtnud.

Tiina Langi elutark õpetajaroll ärritab kommentaatoreid ja seda ei aktsepteerita. Ilmselt on Tiina Lang juba varem kirjutatud artiklitega endale sellise rolli kujundanud, ka kommentaarides viidatakse varasematele sõnavõttudele. Halvustav suhtumine võib olla tingitud ka sellest, et Tiina Langi artikkel ei ole neutraalne. Artiklist avaldub selgesti autori suhtumine. Tundub, et kommentaatoritele lihtsalt ei meeldi pealesurutud seisukohad, nad tahavad otsustada ise.

Ka Iivi Masso hindaja/teadja rolli ei võeta omaks, kuid suhtumine temasse on leebem ja umbisikulisem kui Tiina Langi. Iivi Masso artikkel ei ole samuti neutraalne, selles avaldub autori suhtumine, kohati on emotsionaalseid võrdlusi. Käsitlus on aga abstraktsem, analüütilisem, ei põhine üksikutel elust võetud näidetal nagu Tiina Langi artiklis.

Ei aktsepteerita ka Harri Kingo õpetaja/kritiseerija rolli. Kingo artikkel on kriitiline ja selgelt autori isiklikku seisukohta väljendav. Tekst on täis emotsionaalseid, kujundlikke väljendeid. Võimalik, et kommentaatoreid ärritavad juba Kingo enesekindlad seisukohad. Tundub ka, et emotsionaalsed väljendid tulevad autorile pigem kahjuks kui kasuks. Artikkel on ehk liiga propagandalik ja õpetlik.

Toomas Jürgensteini teadjaroll võetakse vaikimisi omaks ja talle ei kiputa vastu vaidlema. Jürgensteini artikkel on kirjutatud kõige neutraalsemalt positsioonilt. See on analüüsiv, ei suru peale

mingit seisukohta, õhutab diskuteerima. Näited ja faktid pole nii-võrd “elust enesest” kui aja- ja kultuuriloost.

Kõige eitavamalt suhtutakse Langi ja Kingo isikusse, kuid suhtumised neisse on täiesti erinevad. Tiina Langi suhtutakse spetsiifiliselt kui lolli naisesse. Torkab silma talle adresseeritud seksuaalsete solvangute hulk, mida pole püütudki seostada kommenteeritava tekstiga. Huvitav on, et Iivi Masso puhul sellised kommentaarid puuduvad. Seega leiab kinnitust seisukoht, et naised sõimatakse rohkem, kui nad kasutavad feministlikke argumente. Ka Harri Kingosse suhtutakse kui teemat mittevõlguvasse isikusse, kuid talle suunatud kommentaaride seas puuduvad seksuaalsed solvangud, räägitakse pigem autori minevikupattudest.

Võrreldes omavahel Tiina Langile ja Toomas Jürgensteinile suunatud kommentaare, on selgelt tajutatav erinev suhtumine. Suhtumine Tiina Langi on valdavalt halvustav (*ajudeta eit, isemoodi naisterahvas*), suhtumine Toomas Jürgensteini positiivne (*tubli mees*). Ka Jürgensteini artiklit kritiseeritakse, kuid seejuures on tegu tõesti artikli teema, mitte autori isiku halvustamisega. Tiina Langi artiklist räägitakse kui järjekordsest mõttetust jutust, aga Toomas Jürgensteini artiklist kui järjekordsest imeteost. Samasusi võib leida suhtumistes Tiina Langi ja Harri Kingosse ning Iivi Massosse ja Toomas Jürgensteini. Esimeste puhul kommenteeritakse rohkem nende isikuid, teiste puhul nende tekste ja seisukohti.

## KIRJANDUS

- Baker, Paul 2001.** Moral Panic and Alternative Identity Construction in Usenet. – Journal of Computer Mediated Communication, vol. 7, No 1; <http://www.ascusc.org/jcmc/vol7/issue1/baker.html>.
- Cameron, Deborah 1998.** Introduction: Why is language a feminist issue? – D.Cameron (ed.). The Feminist Critique of Language. London, New York: Routledge. 1–21.
- Crystal, David 2001.** Language and the Internet. Cambridge University Press.
- EKG 1993.** = Erelt, M., R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K.

Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Tallinn: ETA Keele ja Kirjanduse Instituut.

**Heikkinen, Vesa 1999.** Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 728. Helsinki: SKS.

**Jokinen, Arja 1999.** Vakuuttelevan ja suostuttelevan retoriikan analysoiminen. – Arja Jokinen, Kirsi Juhila, Eero Suoninen (toim.). Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino.

**Kuldnokk, Karen 2002.** Interpersonaalsete suhete kujunemine Interneti-diskursuses. – Keel ja Kirjandus 4, 263–268.

**Peege, Juhan 1957.** Tingiva kõneviisi tähenduslikest funktsioonidest ja kohast eesti kõneviiside süsteemis. – Emakeele Seltsi Aastaraamat III, 49–69.

**Wallace Patricia 2002.** Internetipsühholoogia. Tallinn: Valgus.

**Werlich, Egon 1975.** Typologie der Texte. Heidelberg: Quelle & Meyer.

# KIRJAND KUI TEKST: INFOSTRUKTUUR

**Kersti Lepajõe**

*Tartu Ülikool*

Teksti- ja diskursuseuurijad lähenevad tekstile sageli erinevatest vaatepunktidest. Põhimõtteliselt räägitakse tekstist kui suulisest või kirjalikust keekekasutusest (Titscher, Meyer 2000: 21), kusjuures tekst on keekekasutuse põhiüksus (Hiidenmaa 2000: 161). Teksti nii määratledes võib tekstiks pidada väga erineva pikkuse ja informatiivsusega sõnumeid.

Küllalt universaalse tekstidefinitiooni on välja pakkunud diskursuseuurijad R. Beaugrande ja W. Dressler oma 1981 ilmunud uurimuses *Einführung in die Textlinguistik*. Nad defineerivad teksti kui kommunikatsiooniakti, mis peaks vastama teatavatele kriteeriumidele. Olenemata teksti tüübist peavad nad tekstile omasteks tunnusteks kohesiooni, koherentsi, teksti eesmärgipärasust, informatiivsust, vastavust suhtlussituatsioonile, kuulajale või lugejale vastuvõetavust ja intertekstuaalsust. Kaht esimest omadust, kohesiooni ja koherentsi, peavad nad tekstisisesteks omadusteks, ülejäänud omadusi aga tekstivälisteks (viidatud Titscher, Meyer 2000: 22–30 järgi).

Tekstilingvistika tegeleb põhiliselt tekstisiseste suhete uurimisega. Tekstisiseseid suhteid ja seoseid uuritakse lähtuvalt tekstuaalsuse kriteeriumidest. Huviorbiiti kuulub see, kuidas ja milliste vahenditega moodustatakse lausetest suuremaid tähendusüksusi. Selline tekstuaalne uurimissuund tegeleb tekstide ülesehitusega ja nende grammatiliste vahendite kirjeldamisega, millega tekstide terviklikkus saavutatakse (Luukka 2000: 143–144). Niisiis püüab tekstuaalne lähenemisviis selgitada, kuidas lausetest ja lõikudest moodustatakse sidus tervik. Seejuures pööratakse tähelepanu lausetevahelistele seostele, tekstilõikudele, teksti ülesehitusele (Luukka 2000: 155). Tekstilingvistikas on loodud mitmesuguseid mudeleid teksti terviklikkuse kirjeldamiseks. Teksti terviklikkust koherentsi - on erinevad uurijad tõlgendanud erinevate tegurite oma-

dustena. Fairglough ei pea koherentsust teksti otseseks omaduseks, vaid tema arvates loob koherentsuse lugeja, kes teksti tõlgendab (Fairglough 1992: 134). Van Dijki nägemuse kohaselt on koherentsus küsimus ideoloogiast ja tema arvates eeldab teksti lugemine süsteemseid teadmisi maailmast, tekstidest ja keelekasutusest. Selles interpretatsiooniprotsessis on olulised lugeja teadmised sellest, mida tekstiga ootuspäraselt saavutada tahetakse, milline on teksti eesmärk ja milliseid tähendusi see loob. Van Dijki arvates loob tekst koherentseid tõlgendusi maailmast; maailm ise pole koherentne, aga koherentsed tõlgendused sünnivad tekstide kaudu, mis seda maailma kujutavad (van Dijk 1977: 132–134).

M. A. Halliday ja R. Hasan rõhutavad teksti vormi: tekst realiseerub omavahel seotud lausete vormis, mille loob lausetevaheline kohesioonimehhanism ja lausesisene struktuur, nagu seda on teema ja reema seosed, ning lause infostruktuur (Halliday, Hasan 1976: 298–300, 324–327). Niisiis kõigepealt seob laused tekstiks kohesioon. Kohesioon kui tekstisisene omadus esineb kõikjal, kus diskursuse ühe elemendi tõlgendamine sõltub sama diskursuse teise elemendi tõlgendamisest (Hennoste 1986: 27). Kohesioon realiseerub tekstis keele leksikaal-grammatilise süsteemi kaudu. Tekstis peab olema iga lause seotud kohesioonisideme kaudu mingi teise sama teksti lausega. N. E. Enkvisti arvates on tekstilisuse tunnuseks viitesuhete olemasolu tekstis ja ta peab viitesuhteid kohesiooni ilminguteks (Enkvist 1975: 23–30). Viitesuhete all peab Enkvist silmas eri lausete sidumist samadele või omavahel seotud tekstitegelikkuse objektidele (referentidele) osutamise kaudu. Viitesuhted sünnivad vastavate lauseliikmete omavaheliste tähendussuhete väljendusena. Viitesuhete keskne kategooria on referents, tähenduste ja vormide samasus. Referentsi puhul eristab Enkvist samaviitelisust ja ühisviitelisust. Samaviitelisus näitab, et tekstis on juttu samadest objektidest, ühisviitelisus aga osutab, et üks objekt sisaldub teises või on sellega võrreldav. Samaviitelisust väljendatakse kordusega (*Jaan on meeldiv noormees. Jaani meeldivus tuleneb tema tagasihoidlikust käitumisest*), asendusega (*Jaan õpib Treffneri gümnaasiumis. Ta on jõudnud juba II. klassi*), sünonüümidega (*Jalutasin suvises Pärnus. Suvepealinn väärib tõesti oma nime, sest suvitajate vastuvõtuks on tõeliselt pingutatud*), ellipsiga (*Mees rõõmustas, et viga oli nii väike, ja ta parandas autot edasi*). Ühisviitelisust on võimalik väljendada modifitseeritud korduste abil

(*Maia on tõesti armas, aga armsusega pole tihti midagi peale hakata*), võrdlustena (*Maia on väike, aga Miia on veel väiksem*), antonüümidenä (*Eile oli kalapüügiks sobiv ilm, tänaseks lubati aga äikest*) jne. Peale sama- ja ühisviitelisuse esinevad tekstis ka nn konnektsoonisused. Konnektsoon on lausete või propositsioonide kui tervikute semantiline seotus, mille aluseks on asjaolu, et edasiantav tegelikkus on omavahel mingites loogilistes suhetes (Hennoste 1986: 29). Näiteks võivad lausete vahel olla põhjuse ja tagajärje seosed, ajaseosed, mingid tingimussuhted. Selliseid konnektsoonisuheteid väljendavad tekstis sidussõnad ehk konnektorid, mis tihtilugu võivad kattuda lausesiseste sidenditega.

Lisaks eelöeldule saame tekstist kõnelda siis, kui see moodustab temaatilise terviku. Teemaatika alla kuuluvad mehhanismid, mida kirjeldades saab jälgida, kuidas tekstis infot edastatakse, milline on uue info vahekord võrreldes tuntud infoga, laiemalt öeldes, milline on teksti infostruktuur (Metslang 1978: 411). Teksti infojärjestuse ehk infostruktuuri loogika põhineb inimese võimel mõista seoseid ja neid välja lugeda nii lauseist kui ka terviktekstist. Tekstitervik ei sünni ainuüksi lause tasandil, kuigi tekstiinfo liikumist võib ka lause tasandil vaadelda. Lausetasandi infostruktuur on kaheosaline: see, millest räägitakse, on **teema**, ja see, mida teema kohta väidetakse või öeldakse, on **reema** (Tael 1988: 134–142). Eesti keeles kasutatakse ka termineid väitealis ja väide (Rätsep 1978: 219). Mõned uurijad räägivad terminipaarist *topic ja comment*, mida on eesti keelde üritatud tõlkida topiku ja kommentina (Tael 1988: 135). Teema võib olla kuulajale või lugejale tuntud ühise kogemuse kaudu kõneleja või kirjutajaga ja ka seetõttu, et see info esineb suhtlussituatsioonis või eelnevas tekstis. Infostruktuuri süntaktiline analüüs tähendab info staatuse väljendusvõimaluste, eelkõige sõnajärje vahendite vaatlemist. Sõnajärje vaatlemine näitab, et tuntud info paigutub kõige sagedamini lause algusse ja tundmatu lause lõppu (Enkvist 1975: 58–61). Seega on prototüüpselt teema lause alguses ja reema lause lõpus.

*Jaan jäi haigeks. Ta kutsus endale arsti*

Esimese lause teema on *Jaan* ja reema *jäi haigeks*. Kuna tege- mist on teksti alguslausega, eeldame, et teema on tuttav pealkirjast, kontekstist või suhtlussituatsioonist. Uus lause algab asendusega ja lugeja saab iseenest mõistetavalt aru, et eelmisest lausest tuttav

haige Jaan oligi see, kes endale arsti kutsus.

Teema ja reema on teate infostruktuuri põhielemendid. Teema väljendab teate lähtepunkti, olles lause selleks osiseks, millest teate adressaat peab teatest arusaamist alustama. Seega on teema üldjuhul ühendav lüli juba olemasoleva teadmise ja teatavaks tehtava vahel. Reema on teate sihtpunkt, teate kõige olulisem osa (EKG 1993: 192–193). Erinevalt näiteks inglise keelest on eesti lause sõnajärg suhteliselt vaba ja seega pole ka põhjust väita, et eesti lauses on teema alati lause alguses ja reema lause lõpus, nagu see on tavaline inglise keeles. Lause alguse tähistamiseks on K. Tael pakunud välja termini kommunikatiivne lähtepunkt. Ka teema on info edastamise lähtepunkt, kuid nn kognitiivne lähtepunkt (Tael 1988: 142–143), sest teemat võiks tinglikult nimetada ka selleks, mille kohta lause tegelikult käib. Näiteks:

*Ta võttis raha piisavalt kaasa.*

*Raha võttis ta piisavalt kaasa.*

Esimeses lauses langeb lause teema kokku kommunikatiivse lähtepunktiga. Teises lauses on kommunikatiivne lähtepunkt *raha*, aga lause teemaks on ikkagi *ta*, kes raha kaasa võttis. Seega võib eesti keeles lause lähtepunktiks olla ka eriliselt rõhutatud reema.

Tekstitasandil sünnib lausetevahelistest teema ja reema seostest erinevaid tekstistrukture, mis on aluseks tekstitüüpide määramisele. Järgnevates lausetes on kujutatud teksti teema kulgu kolmel viisil:

1. Teema püsib sama kogu tekstikatkendis või lõigus  
*Peeter Kask (A) on õpetaja (B). Ta (A) elab oma majas (C). Tal (A) on naine ja kolm last (D). Eelmisel nädalal sai Peeter Kask (A) tõelise üllatuse osaliseks (E).*

A on siin teksti teema ja B, C, D, E on reemad. Seoseid võiks kujutada järgnevalt: A – B, A – C, A – D, A – E jne.

2. Uue lause teema tuleneb eelmise lause reemast.  
*“Kalevipoeg” (A) on hea näide eepilisest lugulaulust (B). Eepilised lugulaulud (B) sisaldavad enamasti pikki jutustusi (C). Jutustused (C) võivad oma tüübilt olla üsna erinevad (D).*

Uue lause teemaks saab eelmise lausega teksti lisanduv uus info. Tekst järgib mudelit reemalt teemale: A – B, B – C, C – D.

3. Tekstilõigu teemad võivad aga järjestuda ka vastavalt mõistemahtudele, nii et järgmise lause teemaks on osa eelmise lause teemast. Sellise puhul saame kõnelda mõistelistest tervikutest.

*Võilill (A) on meile hästi tuntud taim (B). Selle kuldsed õied (A<sub>1</sub>) annavad meie niitudele ja kraavipervedele imeilusa värvi (C). Võilille lehtedest (A<sub>2</sub>) aga oskab hea perenaine valmistada oivalist salatit (D).*

Sellist tekstitüüpi iseloomustab järgmine temaatiline edenevus: A – B, A<sub>1</sub> – C, A<sub>2</sub> – D.

Tegelikkuses ei pruugi tekstid selliseid infoedastusviise alati kindlalt järgida. Oluline on aga see, et tuntut üritatakse ka pikemate tekstide puhul paigutada lause algusse predikaadi ette. Selline temaatikal põhinev sõnajärg toetab inimese mälu ja mõtlemisprotsesse: lähtudes tuntuist on lihtsam siirduda uue info juurde. Selline tuntu esitamise enne uut kergendab teksti mõistmist. Lugeja hakkab lauset mõtestama juba seda lugedes, ta ei pea haarama lauset kui tervikut (Kauppinen, Laurinen 1987: 40–42). Lõppkokkuvõttes peab olema teksti informatsioon organiseeritud nii, et kavandatud info tõe-poolest lugejani jõuaks ja see ka vastu võetaks (Metslang 1978: 411). Intuitiivselt on tervikteksti temaatiline edenemine arusaadav, kuid katsed seda uurida pole häid tulemusi andnud (Hakulinen 2001: 220–221). Lihtsa teksti puhul on see veel võimalik, kuid keerukamate tekstide puhul võib olla terve rida erinevaid võimalusi kirjeldada seda, millest tekst koosneb. Raskused tulenevad sellest, et teksti teema ei ilmne alati otseselt tekstist, vaid temaatilise terviku loob lugeja. Ometi peab kirjutaja oma teksti luues tegema temaatilised valikud, ja see, millised valikud ta intuitiivselt teeb, mõjutab ka lugeja arusaamist sellest, mis on antud tekstis kõige tähtsam (Hakulinen 2001: 221).

Tulgem nüüd õpilaste kirjutatud tekstide juurde. Oma tekste luues peavad õpilased arvestama, et tekstis oleks esindatud selline infoedastus, mis tagaks sõnumi vastuvõtu. Õpilastekstide infoedastusviisidega pole senini tegeldud ja sinne on selles valdkonnas esimene katse. Analüüsi materjaliks on kirjandid, sest need on seda tüüpi harjutus-, aga ka eksamitekstid, kus õpilased oma tekstiloomes oskust rakendada saavad. Vaatlen lähemalt 1999. aastal kirjutatud riigieksamikirjandeid teemal “Paremasse homsesse viivad meid ...” ja püüan selgitada, kui sidusad tekstitervikud sellel teemal kirjuta-

tud kirjandid on ja milline on nende infostruktuur. Kirjandi teema on avatud tüüpi lõpetamata lause, kuhu iga kirjutaja sai valida enese jaoks sobiva subjekti – selle, mis meid paremasse homsesse viib. Analüüsitud kirjandites oli subjektipositsioon täidetud näiteks järgmiselt (lugemise hõlbustamiseks ei esita kõigi 25 analüüsitud töö pealkirju):

Paremasse homsesse viivad meid usk, lootus ja armastus  
 Paremasse homsesse viivad meid targad ja usaldatavad juhid  
 Paremasse homsesse viivad meid paremad inimesed  
 Paremasse homsesse viivad meid eneseusk ja eneseteostus  
 Paremasse homsesse viivad meid inimesed  
 Paremasse homsesse viivad meid usk ja armastus  
 Paremasse homsesse viivad meid head hinded lõpueksamitel

Pealkirja kommunikatiivne lähtepunkt on parem homne. Kuna pealkirjalt üldiselt eeldatakse, et ta annab ette kirjandi teema, siis on võimalik pidada seda ka lõpetamata lause kognitiivseks lähtepunktiks. Õpilase valida jääb sel juhul sobiv reema. Näiteks toodud pealkirjade reemadeks on usk, lootus ja armastus, targad ja usaldatavad juhid, paremad inimesed, eneseusk ja eneseteostus jne. Kui me aga lähtume eesti keele vaba sõnajärje võimalustest, siis võiksime teemaks pidada ka lause subjekti. Võime isegi tähendust muutmata lause ümber konstrueerida nii, et subjekt satub lause algusse:

Usk lootus ja armastus viivad meid paremasse homsesse  
Targad ja usaldatavad juhid viivad meid paremasse homsesse  
Paremad inimesed viivad meid paremasse homsesse  
Eneseusk ja enesearmastus viivad meid paremasse homsesse  
Inimesed viivad meid paremasse homsesse  
Usk ja armastus viivad meid paremasse homsesse  
Head hinded lõputunnistusel viivad meid paremasse homsesse

Sellisel juhul on reemaks parem homne.

Niisiis on selle kirjanditeema puhul kaks tõlgendamisvõimalust, kas valida teemaks parem homne või vahend, siin subjekt, mis meid paremasse homsesse viib. Kirjutajal peaks olema selge, kumma tee ta valib, sest reema on väide, mida ta peab oma argumenteerivas kirjandis põhjendama hakkama.

Kirjanditeksti sissejuhatav osa peaks juhatama kirjutajat info edastamise viisi juurde, peaks olema lähe selleks, kuidas informatsiooni edastama hakatakse, milliseid valikuid tehakse. Analüüsitava kirjandi pealkiri on “Paremasse homsesse viivad meid paremad inimesed”. Kirjandi algus viitab, et teemaks on parem homne, reemaks paremad inimesed. Esitan siin sissejuhatava lõigu:

1. *Inimesi on mitmesuguseid – heatahtlikke ja pahatahtlikke.*
2. *Halb ühiskond meid parema homse poole viia ei saa, saab ainult hea ühiskond?*
3. *Missugune on parem ühiskond?*
4. *Mina arvan, et see, kus ei toimu ühtegi mõrva ega muid seadust eiravaid tegusid ja kus kõik on õnnelikud ja elavad kaua.*

Esimese sissejuhatava lause teema tuleneb pealkirja reemast – seega on seos teksti pealkirja ja esimese lause vahel olemas. Kohe-siooninähtusena on esindatud kordus (kordub sõna *inimesed*), aga sisuliselt on esimese lause teemat pealkirja reemaga võrreldes laiendatud, nii et *paremate inimeste* asemel on alguse lähtepunktiks (teemaks) võetud üldmõiste *inimesed*. Lauset võib veidi pingutades tõlgendada nii, et avalause reema toob meid pealkirja reema juurde tagasi (s.t et *heatahtlikud inimesed* ongi *paremad inimesed*), laiendades seda aga ka oma vastandmõistega *pahatahtlikud inimesed*. Esimese lause reemale *heatahtlikke ja pahatahtlikke* ei leia aga referentsisuhteid järgmistest sissejuhatava lõigu lausetest, samuti ei kajastu see järgnevate lausete teema–reema-suhetes, sest inimeste ja ühiskonna vahelist referentsiseost pole tekstis esitatud. Järelikult esimese ja teise lause vahel puuduvad terviklikule tekstile omased seosed. Teise lause teema *halb ühiskond* ei tulene eelnevast lausest ega ka kirjandi pealkirjast. Järelikult on kirjutaja teinud vale valiku. Loogikat ja teksti terviklikkust silmas pidades pidanuks 2. lause informatsiooni andma heatahtlike ja pahatahtlike inimeste kohta. Kirjutaja teeb aga mõttehüppe ja toob sisse aga hoopis uued teemad *halb ühiskond* ja *hea ühiskond* ning läheb järgmises lauses liikvele just neist, esitades küsimuse *Missugune on parem ühiskond?* Asendus *see* on järgmise lause teema ja uue infona tuleb lausesse *mõrvade ja seadust eiravate tegude mittetoimumine ja õnnelik olemine ja kaua elamine*.

Kirjandi sissejuhatavat lõiku analüüsides võime järeldada, et teksti temaatilise sujuvusega pole asjad korras. Kui kirjandi pealkiri

eeldab, et kirjutama peaks parematest inimestest, siis halva ja hea ühiskonna sissetoomine on teksti infoedastuse loogika vastu eksimine, sest heatahtlike ja pahatahtlike inimeste ning hea ja halva ühiskonna seos on eksplitsiitselt esitamata ja argumenteerimata. Nagu aru saades oma veast, tuleb autor järgmise tekstilõigu avalausega *Kui arvestada Piibli järgi, siis häid inimesi leidub maa peal vähem kui halbu* heade ja halbade inimeste teema juurde tagasi. Selliseid valikuid tulnuks aga teha juba sissejuhatavas lõigus.

Paremate inimeste teema ei saa mingit selget lahendust ka kirjandi kokkuvõttes lõigus.

*1. Lõpetuseks tahaks öelda, et mina ei arva pättidest midagi head, kuigi mul on olnud sõpru, kes ei ole seadusest lugu pidanud. 2. Perfektset tulevikku, kus ei ole ühtegi seaduserikkumist ega teisi halbu tegusid, ei tule kunagi, sest kusagil ikka tekib tüli ja keegi saab vigastada või mõni vaene varastab turult toitu. 3. Aga loota ju võib.*

Selgub, et on lähtunud hoopis hea ja halva ühiskonna temast, kui pidada halva ühiskonnaga semantiliselt seotuks seaduserikkumisi, tülisid, vigastusi ja vargusi ja klassifitseerida need halva ühiskonna alamõisteteks. Kui aktsepteerida avalõigu implitsiitselt seost *inimesed – ühiskond*, siis on autor poole teksti peal vahetanud omavahel teema ja reema, s.t võtnud kognitiivseks lähtepunktiks inimesed, aga mitte pealkirja valitud paremad inimesed, vaid selle miinusemärgiga vastandmõiste pahatahtlikud inimesed. Selle tagajärjel on aga täiesti kadunud seos pealkirjas etteantud kommunikatiivse lähtepunktiga – parema homsega. Tegelikult võib järeldada, et kirjandi autor pole aru saanud, millest ta õigupoolest kirjutab: loodud tekst pole temaatiliselt terviklik ega loogilise infoedastusega.

Järgmine näide on kirjandist, mille autor on pealkirja reemaks valinud *head hinded lõpuksamitel* (“Paremasse homsesse viivad meid head hinded lõpuksamitel”). Teksti avalõik on järgmine:

*1. Lõpuksamid on suureks katsumuseks tuhandetele lõpetajatele Eestis ja ka neile, kes ei soorita riiklikke eksameid. 2. Head tulemused viivad meid paremasse homsesse ja helgemasse tulevikku. 3. Kuid leidub ka selliseid, kellel ei tule häid hindeid ega tulevikku. 4. Selle tulemusena tekib küsimus: kes on süüdi.*

Kirjandi sissejuhatav lõik lähtub pealkirja reemast, autor on jätnud nimetamata küll *head hinded* ja valinud 1. lause teemaks ainult *lõpueksamid*, kuid selline valik on põhimõtteliselt võimalik, sest sisult on tegemist modifitseeritud kordusega. Niisiis on 1. lause teemaks *lõpueksamid* ja reemaks *suur katsumus*. 2. lause teemaks on aga *head tulemused*. 1. ja 2. lause teemad on omavahel seotud, sest siin ilmneb leksikaalne kohesioon, mille seosed rajanevad sarnaste mõistete hierarhiasuhetel. Ka 2. ja 3. lause vahel on olemas referentsisuhted, sest vastandtähenduste (*head tulemused – ei tule häid hindeid*) sissetoomine on temaatilises arendamises paslik. Kohesioonist langeb välja 1. lause teine pool, kuigi see võiks tinglikult seotud olla 3. lausega korduse kaudu (*kes ei soorita riiklikke eksameid – kellel ei tule häid hindeid ega tulevikku*). Lõigu viimane 4. lause pole koherentses seoses eelnevaga. Autor toob sisse uue teema (*selle tulemusena*), aga pronoomen *see* on liiga laia tähendusväljaga, et siin teema osiseks sobida, samuti on sobimatu *tulemus*, sest eelneva teksti teemadest – reemadest ega kohesiooniseostest tulenevalt pole uue mõiste sissetoomine lause teemana loogiline. Pole võimalik mõista, mis tekitab küsimuse: kes on süüdi. 4. lause reema on halvasti vormistatud, langedes temaatilisest tervikust välja. Seega võib kirjandi sissejuhatava tekstilõigu suhtes teha järelduse, et lausete vahel on teatavad seosed olemas, kuid need pole vormistatud nii, et lugeja neid kiiresti haarata võiks. Omavahel seotuks võib pidada tekstilõigu kolme esimest lauset, 4. lause aga tekstilõiku kokkuvõtva lausena peaks olema ilmtingimata seotud eelnevatega. Praegu aga kandub viimane lause tekstilõigu temaatikast kõrvale. Lõiku võib tõlgendada ka nii, et autor on oma konarlikul viisil pealkirjast ja selle teemast distantseerunud ja sõnastanud endale küsimuse vormis uue teema: kes on süüdi, et häid hindeid ega paremat homset ei tule. Tema strateegia on siis samasugune kui eelmises analüüsitud kirjandis – eitada pealkirja väidet ja valida endale otse vastupidine positsioon. Küsimus jääb aga vastusetu. Esimest lõiku kokkuvõtvat lauset (*Selle tulemusena tekib küsimus: kes on süüdi*) autor edasi ei arenda. Sissejuhatavale lõigule järgnevas lõigus on hoopis uus teema:

*1. Kuid mida arvatakse neist, kes pole sooritanud eksameid ega läinud kõrgkooli või siis pole saanud keskharidustki? 2. Palju-*

*del neist on ilus kodu, hea töökoht korraliku palgaga ja elavad sama õnnelikult kui teisedki. 3. Läbilöömise võimalus elus on antud igaihele, olenemata haridusest. 4. Olgu see siis kergem või raskem.*

Uue lõigu algus pole seotud esimese lõigu viimase lausega, vaid seose võib luua hoopiski teise lõigu 1. ja esimese lõigu 3. lause vahel. Teise lõigu 1. ja 2. lause on seotud, sest kordusena esineb sõna *neist*. 2. lause reemaks ehk uueks informatsiooniks saab *ilus kodu, hea töökoht, korralik palk*. Küll aga ei haaku tekstilõik temaatiliselt järgneva lausega, sest võimalik loogiline järelduseeos (*seega, niisiis, järelikult* vms.) 2. ja 3. lause vahel on eksplitsiitselt esitamata ja nii teema kui ka reema positsioonis olev informatsioon on uus (*läbilöömise võimalus on antud elus igaihele*). 4. lause *see* asendab eelneva lause *läbilöömise võimalust* ja laused on temaatiliselt seotud. Viimase lause reema *kerge või raskem* peaks seotud olema uue lõigu temaatikaga. Uus lõik on aga jälle hoopis eri asjast.

*1. Väga palju on kodutuid ja töötuid. 2. Mõnel neist võib olla ka kõrgharidus, kuid mis on sellest kasu, kui seda ei ole ära kasutatud või siis ei ole selleks võimalustki antud.*

Igatahes ei räägita kolmandas lõigus kergematest või raskematest läbilöögi võimalustest, vaid valitakse tekstilõigu temaatikaks hoopiski *kodutud ja töötud*. Kui keskenduda nüüd uuesti kirjandi pealkirjale “Paremasse homsesse viivad meid head hinded lõpuksamitel”, siis teksti loogikast ja temaatikast lähtuvalt pole töötute ja kodutute teema sissetoomine kuidagi põhjendatud. Iga käsitletud lõik toob teksti uue teema, aga ühtki teemat ega reemat pole edasi arendatud.

Veelgi kaugeneb temaatikast kirjandi viimane kokkuvõttev lõik. Siin peaks lugejale lõplikult saama selgeks, kuidas head hinded lõputunnistusel meid paremasse homsesse viivad. Headest hinnetest ja paremast homsest pole aga kokkuvõttes lõigus sõnakestki.

*1. Hariduse probleemid tuleks jätta noorte enda otsustada, kas ta tahab oma hariduse eest maksta või mitte. 2. Riigikoolid peaksid olema ikka riigieelarvelised ja erakoolid olgu maksujõulistele, kes loodavad sealt saada pare-*

*mat haridust. 3. Kui inimene ei kasuta õigel ajal ära oma võimalusi, on selles süüdi tema ise.*

Kirjutaja on valinud teemaks hoopiski tasulise ja tasuta hariduse, mis eelneva teksti temaatikaga ei haaku. Kui aga üritada otsida seoseid sissejuhatava ja kokkuvõtva lõigu vahel, siis ühe seose võib tõesti leida. Sissejuhatava lõigu 4. lause reemale (*kes on süüdi*) saame viimases lauses lõpuks vastuse – *süüdi on inimene ise*. Süüdi olemise teemat pole terves tekstis rohkem analüüsitud, seega teksti teema kulgu silmas pidades on see kõrvalekaldumine teksti temaatikast.

Sellise ebajärjekindlate seoste esitamise ja temaatilise arenguga teksti on raske lugeda ja mõista. Kirjutaja on korduvalt infot ebaloogiliselt esitanud, toonud ootamatult sisse uusi teemasid, mis eelnevaga ei haaku, ja loonud tekstiloogetika seisukohast valesid seoseid.

Analüüsitud kirjandite teema oli “Paremasse homsesse viivad meid ...”. 25 selleteemalise kirjandi pealkirja ja sissejuhatuse teema-reema suhteid uurides leidsin vaid 2 kirjandit, kus pealkirja reema kordub sissejuhatava lõigu lõpus ja saab järgmise lõigu teemaks. Siin näide sellise kirjandi avalõigust, mille pealkirjaks oli “Paremasse homsesse viivad meid eneseusk ja eneseteostus”

*1. Kõik inimesed usuvad paremasse tulevikku, aga paljud ei tea, kuidas sinna saada ning mida sinna jõudmiseks teha. 2. Mina arvan, et paremasse homsesse viivad meid eneseusk ja eneseteostus.*

Pealkirja reema on *enesesk ja eneseteostus* ja ka kirjandi avalõigu reema on sama. Järgmise lõigu esimese lause teemaks valib autor avalõigu viimase lause reema – *enesesk ja eneseteostuse*.

*Enesesk ja eneseteostus on kaks väga tähtsat tegurit inimese elus.*

Tekst järgib teema – reema suhteid. Seosed on loogilised ja tekst sidus. Kogu kirjandit temaatilisest aspektist analüüsid on autor teinud õigeid valikuid ja jõudnud lõpulõigus väiteni:

*Et luua paremat homset, tuleb uskuda endasse ja oma põhimõttesse ja tuleb oma mõtted teostada.*

Kirjand on oma temaatiliselt arengult selge ja teksti ülesehituse loogikat järgiv.

Paraku 2 sidusa teksti kõrval on 23 sellist, kus teema–reema suhteid pole järgitud ja eksitakse infoedastuse loogika vastu. Enamik kirjandikirjutajaid toob lausete või lõikude teemadena sisse uut materjali, lähtumata sellest, et teema peaks esitama tuntut. Teksti algus määrab selle, mis on teksti läbiv peateema ja teemade vaheldumisest ilmneb, kui loogiliselt autor oma teksti üles ehitada oskab (Wehrlich 1976: 39–41). Tervikteksti loomise oskus on võime seoseid luua ja neid tekstis loogiliselt esitada. Paljudel noortel kirjutajatel on sidusa teksti koostamine raske ülesanne. Riigikirjandite parandajad pole tekstiloogika puudustele kirjandites tähelepanu juhtinud ega neid vigadeks märkinud. Seda ongi üsna keeruline teha, sest puudub märgisüsteem sidusvigade tähistamiseks. Kui vigu on märgitud, siis neid on peetud stiilivigadeks, ometi on need eksimused tekstisidususe ja info edastamise loogika vastu.

## KIRJANDUS

- Dijk, T. van 1985.** From Structural to Functional Analysis. Handbook of Discourse Analysis. Volume 2. London: Academic Press.
- Enkvist, N.E. 1975.** Tekstilingvistikan peruskäsitteitä. Jyväskylä
- EKG 1993** = Erelt, M., Kasik, R., Metslang, H., Rajandi, H., Ross, K., Saari, H., Tael, K., Vare, S. Eesti keele grammatika. II. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Fairglough, N. 1992.** Discourse and Social Change. London: Polity Press.
- Hakulinen, A. 2001.** Huomatuksia temaatikasta, topiikista ja typologiasta. – Lukemisto. Helsinki.
- Halliday, M.A.K., Hasan R 1976.** Cohesion in English. London
- Hennoste, T 1986.** Tekstigrammatikast tekstiteooriani. – Keel ja Kirjandus 1, 26–34.
- Hiidenmaa, P. 2000.** Lingvistinen tekstitutkimus. – K. Sajavaara, A. Piirainen-Marsh (toim.), Kieli, diskurssi & yhteisö. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kauppinen, A., Laurinen, L. 1987.** Tekstioppi – johdatus ajattelun

ja kielen yhteistyöhön. Vaasa.

**Metslang, H. 1978.** Keeleüksuse infostruktuur. - Keel ja Kirjandus 7, 410–418.

**Luukka, M-R. 2000.** Näkökulma luo kohteen: diskurssitutkimuksen taustaoletukset. – K. Sajavaara, A. Piirainen-Marsh (toim.), Kieli, diskurssi & yhteisö. Soveltavan kielitutkimuksen keskus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

**Rätsep, H. 1978.** Eesti lihtlause tüübid. Tallinn.

**Titscher, S, Meyer, M, Wodak, R, Vetter, E. 2000** Methods of Text and Discourse Analysis. London: Sage Publications.

**Tael, K. 1988.** Infostruktuur ja lause liigendus. Keel ja Kirjandus 3, 133–143.

**Wehrlich, E. 1976.** A Text Grammar of English. Heidelberg: Quelle & Meyer.

# OLULISI ASPEKTE TEKSTITÜÜBIVÕRDLUSES

**Heidi Meier**

*Tallinna Pedagoogikaülikool*

## Sissejuhatuseks

Artikli aluseks on uurimus, kus võrreldakse esseid ja novelle muude tekstidega, püüdes määratleda nimetatute lingvistilisi tunnuseid. Määratlemise juures on oluline selgitada, milliseid tekstiliigitusi on otstarbekas aluseks võtta. Käesolev artikkel käsitleb liigitusvõimalusi ja nende otstarbekust eelkõige tekstide võrdlemisest lähtudes ja pidades silmas, et võrdluse keskmes on essee ja novell oma võimalike tunnustega. Olgu mainitud, et liigitusaluse otsingu juures on suurema tähelepanu all essee määratlemine, sest novelli määratlemine ei tekita sellisel hulgal küsimusi.

Taustuurimuses on olulisel kohal tekstide mehhaaniliselt fikseeritavate tunnuste võrdlus. Selleks loodud tekstikorpus (umbkaudne maht koos võrdlusmaterjaliga 1 072 000 sõnet) koosneb esseede ja novellide kogumist ning võrdlusmaterjalist. Viimase allikas on valik TÜ kirjakeele korpuse 1980ndate aastate tekste.

Kui uurida tekstide võrdlust võimaldavat tunnusekogumit, nagu lause pikkus, sõne pikkus, võõrsõnade sagedus, kõige sagedasemad sõned, sidendite sagedus seose tüübi järgi, asesõnade sagedus (sh eraldi isikuliste asesõnade sagedus) jms, näeme, kuhu paigutuvad tekstide hulgas essee ja novell.

Tähtis on võrdlusmaterjali mitmekesisus. See lubab näha, kas näiteks essee vastavad tunnused on omased essežanrile või argumenteerivat laadi tekstidele või kõigile tarbetekstidele<sup>1</sup> üldisemalt. Kui kõrvutada esseid mitmesuguste tarbetekstidega – nt ajakirjand-

---

<sup>1</sup> Tarbetekstina mõistetakse artiklis igasugust teksti, millel on pragmaatiline funktsioon – teisisõnu, mis ei ole kunstitekst ehk puht esteetilise funktsiooni kandja.

us- või teadustekstidega –, saab leida essee eritunnused. Kui kõrvutamiseks on ka ilukirjandustekste, siis täpsustuvad tulemused, eriti kui ilukirjanduslik võrdlusmaterjal on mitmekülgsem: nt novellide kogum, millele lisandub ilukirjandustekstide žanriliselt määratlemata kogum jne.

Võrdluseks võetud ilukirjandustekstid aitavad omakorda näha, millised novelli tunnused on žanriomased, millised hõlmavad kogu ilukirjandust kui kunstitekstide kättesaadavaimat valikut. Ilukirjanduskorpus on oluline ka essee üldise määratlemise seisukohalt, sest esseele tarbetekstina on omistatud ilukirjandusteksti tunnuseid ning neid on osutanud ka autori esialgne võrdlev-statistiline analüüs (Meier 2000). Muudest võrdlusalustest tekstikogumitest mainitagu biograafiaid, mida esseega seob subjektiivsus, ja teadustekste, mille hulka essee sageli liigitatakse (nt Hennoste 1999: 45). Ajakirjandus-, populaarteaduslikud, entsüklopeedilised tekstid ja dokumendid on hõlmatud põhjusel, et vähendada autori eeltoodud sarnasushüpoteeside kaalu – subjektiivsuseks osutudes võiks need tulemusi varjutada.

Kogu uurimust artikkel ei tutvusta, vaid kasutab selle ükskuid elemente arutluse ilmestamiseks.

## **Teoreetilised lähtealused**

Võttes teksti kui analüüsi põhiüksust, eeldame, et seda võib pidada autonoomseks, s.o üksuseks, millele on omane teatud ühtsus ja iseseisvus. See eeldus tuleneb osaliselt teksti mõistest, mida nähakse kommunikatsiooniprotsessi materiaalse väljendusena (nt de Beaugrande, Dressler 1981). Ülestähendusena on igal tekstil konkreetsed piirid (algus ja lõpp) ja iga tekst moodustab omaette terviku. Teksti käsitlemine uuritava üksusena eristab tekstilingvistilist perspektiivi teistest diskursuseuurimustest etnograafias, antropoloogias, sotsioloogias jne. Lõpuks on teksti kasutamine see, mis eristab diskursuseanalüüsi pragmaatikast. (Georgakopoulou, Goutsos 1997: 6-7)

Teksti struktuuri leidmist ei saa hoida lahus selle funktsioonide identifitseerimisest ja mõistmisest. See pidev tähendusega tegelemine toetub eeldusele, et inimesed ei loo tekste suvaliselt ja ilma eesmärgita, vaid neil on kindlad kavatsused midagi edasi anda ja eesmärgid saavutada.

Tekstilingvistika ülesandeks on välja selgitada iga keelekasutaja teadvuses olevate reeglite olemus ja mõjuala, uurida, kuidas mõju-

tavad tekstiloomeprotsessi kõneleja ja kuulaja staatus, aga samuti muud kommunikatsioonisituatsiooni komponendid; püüda selgitada tekstide liigendamise võimalusi; analüüsida tekstide tähenduse ja funktsiooni küsimusi jpm. (Valge 1976: 521)

A. Leontjev osutab, et teksti võib uurida ja kirjeldada kaheti: sidususe ja terviklikkuse seisukohalt. Esimene iseloomustab eelkõige teksti välist külge, vahendeid, mille abil lauseid tekstiks seotakse. Teine puudutab teksti sisulist korrastatust, eriti aga mehhanisme, mis võimaldavad kuulajal teksti põhjal rekonstrueerida selle tervikliku situatsiooni, mida kõneleja on püüdnud edasi anda. Kui tekstiteooria algul huvi esmajoones sidususest, siis hiljem asetatakse peardõhk teksti terviklikkuse uurimisele. Tekst kui diskursus pole lihtsalt lausete järjend, mis on väliselt sidusaks tekstiks vormitud, vaid ka semantiline ja kommunikatiivne tervik; ta ei haara ainult teksti ja selle sisu, vaid ka suhtlemiskonteksti, kõnelejat ja kuulajat koos nende kommunikatiivsete taotluste ja relevantsete teadmistega. (Õim 1981: 458-459)

### Mõiste 'tekstitüüp'

Pealkirjas kasutatud sõna *tekstitüüp* ei ole mõeldud terminina, vaid hüpoteetilise ja määratlemata (üldkeeles tähistatud) uurimisobjektina üldse, teisisõnu: otsitakse vastust, mis tüüpi tekste on olemas. Kuidas need tüübid kui niisugused tegelikult liigenduvad, see ei ole uurimisel eeldus, vaid tulemus, mida saab ja tulebki suhestada eri autorite liigitustega ning ühtaegu eri alustelt lähtuvate liigitustega. Seetõttu on oluline käsitleda tekstide liigitusvõimalusi ning erineva sisu ja mahuga termineid, mida liigitamise juures kasutatakse.

K. Malmkjær defineerib tekstitüüpi järgmiselt: *Tekstitüübid on tekstide grupid, mis sisaldavad iseloomulikke tunnuseid ja vorme* (Malmkjær 1996: 469). Ka teised tunnustatud autorid on 'tekstitüüpi' kasutanud üldisemas tähenduses. M. A. K. Halliday (1993) nimetab kindlaks tekstitüübiks teadusteksti, aga mitte ainult. Van Dijk (1997: 7) kirjutab oma artiklis diskursusetüübist, viidates vestlustele, reklaamidele, luuletustele, ajaleheartiklitele. Seega kasutab ta diskursusetüüpi kompositsioonitüübi tähenduses. Van Dijki järgi määratleb tekst kui kirjalik diskursus suurema diskursusetüüpide rühma, mis sisaldab näiteks ajaleheudiseid, teaduslikke artikleid, romaane, õpikuid ja reklaame. Liigitamisel võime kasutada nii dis-

kursuse omadusi (nt kas diskursus on suuline või kirjalik) kui diskursusetüpoloogia kriteeriume. Nende omadustega määratletakse diskursusetüüpide kategooriad. Kriteeriumide kombinatsioon defineeritakse tavaliselt kui 'loomulikke' diskursusetüüpe või žanreid, s.o kui tüüpe, mida teavad ja kasutavad ka keelekasutajad: vestlused, ajalehekuulutused, luuletused, uudised vm. (Dijk 1997: 7)

### **Tekstide liigitamine žanriteks**

Mõiste žanr on kasutusel eriti laialt, kuid käesolevas artiklis on silmas peetud žanrit kui kompositsioonitüüpi: traditsioonilistes kirjandusuurimustes tähendab žanr kirjandusliigiga hõlmatud kompositsioonitüüpi, kusjuures põhižanritena teatakse näiteks novelle, luulet, romaane ja näidendeid ning igal sellisel on omakorda alajaotus (kriminaalromaan, armastusromaan jne). Kuid see ei puuduta ainult kunstitekste, vaid ka tarbetekste. Selle žanrimõiste kasutamine ja tekstide liigitamine kompositsioonitüübi alusel näib otstarbekas, kui uuritakse terviktekste.

Žanri lingvistilised definitsioonid tuginevad vene kirjandusteoreetiku M. Bahtini (1987) kõnežanrite vaatlemisele interaktiivsete lausungite "suhteliselt püsiva tüübina" See laiendab žanri mõistet, haarates nii suulisi kui ka kirjalikke, nii igapäevaseid kui ka kirjandusžanreid. Nii on žanr muu hulgas selline kokkupuude suhtlustasandil nagu liha ostmine lihunikut või retsept ajakirjas, koosolek töökohas jpm. Teisal defineeritakse žanrit funktsionaalselt, lähtudes selle sotsiaalsest eesmärgist. Kummalgi lähenemisel võrdsustatakse žanr registriga hallidiaanlikus mõttes (vt nt Kerge 2000: 87–91). Seega on žanr moodus kasutada keelt, et täita kultuuri poolt kehtestatud ülesandeid, ja erinevate žanrite tekstid püüavad saavutada kultuuris erinevaid eesmärke (Eggins, Martin 1997: 235–236).

Žanr on põhiliselt klassifikatoorne mõiste, viidates kommunikatiivsete sündmuste klassile, mille osalistel on kindlad traditsioonide süsteemid, mida saab defineerida läbi formaalsete, funktsionaalsete ja kontekstuaalsete omaduste. Žanripiiri ei määra ainult vorm (leksikaalsed ja grammatilised mudelid) ning sisu (temaatika, kõneaine). Teda määravad ka sotsiaalsed ja kognitiivsed kriteeriumid, nagu normid, traditsioonid jms, ning meie ettekujutused ja ootused tekstipiiride kohta. Igal ühiskonnal on oma

žanrite süsteem, mis ei ole staatiline, vaid muutustele avatud. Kindlad žanrid muutuvad kindlas ühiskonnas järk-järgult vähem või rohkem populaarseks (Georgakopoulou, Goutsos 1997: 33).

Niisamasuguse lähenemise toob välja K. Kerge (2000: 89), kes osutab, et kuigi žanri mõiste on autoriti samastatud registriga, hõlmatakse sellest rääkides alati ka kompositsioon. R. Kasik (2000), M. Ehala (2000) jt räägivad kirjeldatava uurimuse žanrist terminiga *tekstiliik*. Kuivõrd aga käesolevas on hõlmatud ka üks ilukirjandusliku teksti liike, siis jäädakse termini žanr juurde.

### Teksti laad, teksti retoorilised tüübid

Funktsiooni kui eeskjuu järgi, mis tekstil on kommunikatiivses interaktsioonis, määratletakse teksti üldine tüüp/sort ehk teksti laad. Tekstid liigitatakse laadilt narratiivseteks, argumenteerivateks ja deskriptiivseteks. Liigitus lähtub artiklis R. A. de Beaugrande'ist ja

W. U. Dresslerist (1981 nii inglise<sup>2</sup> kui ka saksa keeles<sup>3</sup>), kes toetuvad süsteemianalüüsi kirjandusele, käsitades süsteemina kommunikatsioonisüsteemi sõna avaras tähenduses, ning osutavad nii enese varasematele teostele kui ka nt W. Labovi ja J. Waletzky 1967. a arusaamadele (vt samas, sks: 190). Laadi semantilise alusena nähakse nn skeeme, mis on sellisena laenatud protseduraalsemantikast (vt ulatuslikke viiteid de Beaugrande, Dressler: 92–96). Käsitelu autorid kasutavad nii inglise kui ka saksa keeles terminit *Textsort*. Eesti keelne termin “teksti laad” pärineb Krista Kerge teksti lingvistilise analüüsi loengutest TPÜ-s.<sup>4</sup>

De Beaugrande'i, Dressleri (1981 ing: 184 jj; sks: 190 jj) järgi on tekstilaadidele omane järgnev:

Narratiiv (ing *narration*, sks *narrative Texte*): loo jutustamine/kirjutamine, koosneb reast sündmustest, mis on aset leidnud kind-

---

<sup>2</sup> Edaspidi ingliskeelsele viidates *ing*.

<sup>3</sup> Edaspidi viidates *sks*.

<sup>4</sup> Kerge on terminivalikut põhjendanud asjaoluga, et *laad* on *tüübi* ja *sordi* kõrval ainus tõlkevaste, mis ei sisalda automaatset viidet kompositsioonile, rõhutades seega kõige paremini teksti kvalitatiivseid tunnuseid, nagu liigitus neid silmas peab.

lal ajahetkel, esitades käsitlusi ja kavatsusi teatud kindlas järjестuses. Tähtsad mõistelised suhted on algpõhjus, alus, eesmärk, võimalikkus ja ajaline lähedus. Pindtekst peaks seetõttu olema subordinatsioonide ahel ja tal on üldine skeemi muster: sündmuse või olukorra-seisundi alistuvate järgnevuste muster, mille põhilised siduvad on põhjuslikkus ja ajaline järgnevus. Erinevalt freimi mustrist implitseerib skeem järjestuse, mis võimaldab püstitada hüpoteese selle kohta, mis tekstis järgnevalt toimuda võib (vt samas, sks: 95). Tekst on dünaamiline.

Deskriptioon (ing *description*, sks *deskriptive Texte*): selle esitamine, kuidas miski näib (lõhnab, maitseb jne). Kirjeldava teksti keskmes on objektid või situatsioonid. Olulised mõistesuhted on atribuudid ja seisundid, esindatus (representatiivsus) ja spetsifikatsioonid. Pindtekstil on üldine freimi ehk raamistav muster, mis muudab teksti staatiliseks. Sellises mustris koonduvad teadmised mingi keskse mõiste ümber. Raamistik annab arusaama, mis kõik põhimõtteliselt üldse kokku (nt sünnipäevapeo mõistesse) kuulub, kuid ei dikteeri, millises järjestuses asju tuleb teha või näha (vt samas, sks: 95).

Argumentatsioon (ing *argumentation*, sks *argumentative Texte*): argumentide, vaadete, teooriate toetamise või ümberlükkamise protsess. Selline tekst väärtustab ideid ja arusaamasid kui õigeid või valesid, positiivseid või negatiivseid. Mõistesuhted on tüüpiliselt põhjus/alus, tähtsus, tahe/soov, väärtus ja vastuolu. Pindtekst kasutab sageli teatud kohesiivseid vahendeid nagu kordus, parallelism ja parafras. Üldine muster on enim ümberveenmisplaan – selliste eelduste ja olukordade muster, mis juhivad kindla eesmärgini. Erinevalt skeemist on kõik elemendid põhjendatud selle järgi, et nad toovad eesmärgi lähemale (samas, sks: 95).

Tegelikus tekstis on samade autorite järgi võimalik eristada äärmisel juhul domineerivaid laade, mille järgi aktuaalsete tekstide range kategoriseerimine pole võimalik. Enamikus tekstides leiame eest segu kirjeldusest, jutustusest ja argumentatsioonist. Samal ajal esindab diaprospektori vm seadme kasutusõpetus jutustuse dünaamilist järjestust, kuid tema funktsioon on kirjeldada seadme või selle kasutaja toimimist. Nii on instruksioon üsna tüüpiline deskriptioon. Kirjanduslikud tekstid sisaldavad kirjelduse, jutustuse ja argumentatsiooni erinevaid vorme, nende alaliigina nähakse aga poeetilisi tekste, mille tunnuseid on muuhulgas

laadispetsiifiliste konventsioonide eiramine (vt nt Dressler 1981 sks: 189, 191-193).

On ka teistsuguselt aluselt lähtuvaid liigitusi. T. Hennoste (2000: 48–49) toob D. Biberile viidates välja teksti retoorilised tüübid nagu jutustus, kirjeldus, seletus, argumentatsioon, veenmine. Neid retoorikas välja toodud erinevaid ideede arendamise põhitüpe (*methods of development*) ei pea Biber võrdseks. Nii ei moodusta kirjeldus üldjuhul teksti põhialust, vaid ainult osa tekstist. Argumentatsioon seostub aga tihedalt seletamise ja veenmisega. D. Biberi järgi on selgunud, et korpusetekstide olulisteks alusteks on seletus ja jutustus, mis moodustavad kontiinumi, ja neist eraldi seisev veenmine. Hennoste väidab (samas), et võiks piirduda kolmikjaotusega: jutustavad, seletavad ja veenvad tekstid.

See jaotusalus seostub T. Hennoste arvates (vt samas) küllalt tugevalt tekstide valdkonnaga. Nii kalduvad ilukirjandustekstid olema põhiloomult jutustavad ja teadustekstid seletavargumenteerivad jne. Kuid see vastavus ei ole ühene ning teksti retoorilised tüübid ei seostu valdkonnaga üksnes sõnavara kaudu. (Hennoste 2000: 48-49)

Kuivõrd Beaugrande'i, Dressleri käsitelu ei põhine korpuseuuringutel, ei tule seal eelviidatud Biberile tuginevast liigitusest omaette esile seletavad tekstid. Kirjeldava teksti juures kasutavad de Beaugrande ja Dressler siiski sõna *exposition*, viidates sellega laadilt kirjeldavatele osadele argumenteerivas tekstis. Kirjeldus peaks oma muustrilt seega seletusele sarnanema, Biberi liigitelu nn veenvad tekstid on kõnealuse liigituse argumenteerivatega sarnasel alusel. Kattub autorite arusaamine jutustavast laadist. Seega on Biberi retoorilistel tüüpidel ja Beaugrande'i–Dressleri tekstilaadidel küllalt suur kattuv ala. Põhierinevus on selles, et esimene liigitab tekste keelelise uurimuse alusel, teised aga uurivad keelt ette antud teadmismustrite-skeemide alusel. Siin järgitavat tekstilaadi käsitelu on põhjust arvestada seetõttu, et keelekasutuse eri valdkondi hõlmavaks tekstitüübiuuringuks puudub eesti keeles korpus.

Uurimuse seisukohalt on tekstide jaotus laadi järgi oluline, sest osa tekstide mehhaanilistest tunnustest on selgelt laadiomased. Teatud laadi pindtekst kasutab näiteks kindlaid kohesiivseid vahendeid. Uurimistulemuste järgi (Meier 2000 ja poolleiolev) kasutab põhiolemuselt narratiivne tekst – žanrivaatluses siis novell – näi-

teks selgelt rohkem isikulisi asesõnu (isikulist asesõna ta sõnena on uuritavas novellikogumis 2,1%, esseedes 0,67%, võrdlusmaterjali teadustekstides 0,26%, dokumentides 0,12%; isikulist asesõna sa novellides 0,71%, esseedes 0,12%, teadustekstides 0,03% ja see puudub dokumentides). Põhiolemuselt argumenteerivas tekstis on osalause vahel alistavaid sidesõnu tunduvalt rohkem kui rinnastavaid, samal ajal kui narratiivse teksti samas positsioonis on rinnastavaid ja alistavaid sidesõnu enam-vähem ühepalju.

Järnevalt käsitletakse mõningaid esseede ja novellide määratlemisel olulisi tekstide liigitusvõimalusi ning selgitatakse essee ja novelli määratlusi.

### **Liigitus kunstitekst – tarbetekst**

Kunsti- ja tarbeteksti vastandab eesmärgistatus ja eesmärgistatuse puudumine.

Näiteks saab rääkida teadusteksti eesmärkidest. M. Hennoste (1999: 7–8) järgi on teadusteksti eesmärk edastada teadmisi. De Beaugrande'i, Dressleri (1981 sks: 192) järgi edastab teadmisi didaktiline tekst, kuna teadusteksti eesmärk on teatud valdkonna faktiliste teadmiste seisu uurida, laiendada ja selgitada, kusjuures tõestusena kasutatakse jälgimise tulemusi ja dokumente.

Kunstiteksti puhul ei saa rääkida nii selgest eesmärgistatusest.

Kunstitekst ei kajasta reaalselt maailma kindlal eesmärgil nagu muud tekstid, vaid loob neid maailmu oma eesmärkidel. (De Beaugrande, Dressler 1981 sks: 190 jj)

J. Undusk (1992) seab üheks vastandamise aluseks teksti taandatavuse. Tarbeteksti on tema arvates võimalik taandada suvalise väljendusvormini. Seega on igasugune n-ö puhast tarbeinfot edastav tekst – mille olemasolus tuleb kahelda – kokkuleppeliselt asendatav suvalise graafilise väljendusega (Undusk nimetab seda suvalist graafilist väljendust tuumsõnaks). Selle väite mõistmiseks sobib näiteks lekseemi ja tema definitsiooni (lause) vastavus, kuid sama illustreerivad näiteks õppe- ja teadustekstide pealkirjad võtmas kokku terve peatüki või raamatu sisu. Kunstitekst ei ole põhimõtteliselt taandatav. Ilukirjanduslik tekst ei ole Unduski järgi taandatav ühekski teiseks *keeleliseks* väljendusvormiks, ta on n-ö absoluutselt motiveeritud keelemärk.

Taandatavus kui puhta tarbeteksti omadus osutab sellele, et tarbe-eesmärgil kasutatavat keelt võib vaadelda kui oma loomult kokkuleppelist ja suvaliselt muudetavat, kunstikeelt aga kui selle vastandit. (Undusk 1992: 978-979)

### Essee – kunsti- ja teadusteksti vahevorm

Vastandust kunstitekst–teadustekst on siinkohal oluliseks peetud seetõttu, et esseel kui ühel uurimisobjektidest on teadusteksti tunnuseid ja teda on liigitatudki teadustekstide hulka (vt allpool).

Vastandus kunstitekst–teadustekst sisaldub liigituses kunstitekst–tarbetekst, sest teadustekst kuulub tarbetekstide hulka. See on kirjandusteadlaste (nt Undkusk 1989) liigitus, mida lingvistid enamasti ei kasuta, kuid mis tugineb üsna levinud stereotüübile „kunst ja teadus kui vastandid“

Uurimistulemused näitavad, et nn mehhaaniliste tunnuste hulgast on raske leida selliseid esseedele ja laiemale teadustekstide kogumile omaseid ühiseid tunnuseid, mis ei viitaks argumenteerivale laadile. Küll aga on tunnuseid, mis esseedes palju varieeruvad. Nt võõrsõnu tunnustega nagu *g*, *b*, *d* sõna algul ja *f* sõnas on esseede kogumis 0,94%, võrdlusmaterjali esseedes ja biograafiates 2,86%, teadustekstides 3,88% (võrdluseks: ilukirjandustekstides 0,86%, novellide kogumis 0,53%). Pikki sõnesid (14 tähte või rohkem) on uuritavas esseede kogumis 0,84%, võrdlusmaterjali esseedes ja biograafiates 1,16%, teadustekstides 1,84% (võrdluseks: ilukirjandustekstides 0,57%, novellide kogumis 0,43%). Vähemalt nende tunnuste järgi on essee tarbetekstidest kõige ilukirjanduselähedasem.

M. Hennoste (1999: 45) järgi kuulub essee teadustekstide hulka. Kümnekond lehekülge hiljem (samal: 53) aga väidab viidatu: “Esseed võib käsitleda teadusliku uurimuse vastandina, sest see on autori isikupärasest vaatenurka esitav tekst nii sisus, vormis kui ka stiilis.”

Segadused on tihti tingitud sellest, et essee mõiste ei ole väga üheselt piiritletud. On esseid, mis on ilukirjanduslike sugemetega, ja on olemas ka teaduslik essee. Teaduslikkuse ja kirjanduslikkuse suhe jääb iga kord autori otsustada, sõltudes ainest, probleemist ja eesmärkidest (M. Hennoste 1999: 53).

Essee kohta määratleb oma tekstikäsitlus ka J. Undusk. Tema

ühaks lähtealuseks kunsti- ja teadusteksti tunnuste selgitamisel on teksti pidevustatus. Teadustekst teeb katse, kui kaugele on võimalik minna teksti aprioorsel, lugejakogemuseelsel pidevustamisel, ilma et ta kaotaks lõplikult oma tekstitunnused, st muutuks ebainformatiivseks; kunstitekst aga kombib teksti lugejast lähtuva pidevustamise piire, st katsetab, kui kaugele saab minna teksti keelelis-loogilise pidevuse lõdvendamisel, ilma et tekst laguneks. (Undusk 1989: 719)

Teadusteksti kõik implikatsioonid peavad olema kas varem teistes, eelnevates tekstides põhjendatud (st teaduse poolt suuremal-vähemal määral legaalseiks kuulutatud) või selles tekstis teaduslikult põhjendatuiks püüdlema. Iga implikatsiooni olemasolu just teatavas teadustekstis semantilise ahela just teataval kohal peab olema määratud arvul viisidel põhjendatav. (Undusk 1985: 514-515) Niisiis on teadusteksti erilisi tunnuseid pidevustava funktsiooniga viitamine (tugevad intertekstuaalsed seosed).

Kunstitekstiga on vastupidi, ühegi implikatsiooni olemasolu nimelt selles tekstis ja nimelt sellel kohal süntaktilis-semantilises ahelas pole iial piisavalt põhjendatud ega põhjendatavgi.

Kui kaob lugeja võime teksti kas teaduslikult või esteetiliselt pidevustada, muutub tekst talle arusaamatuks, põhjendamatuks. Teisiti öeldes: kui tekstis on liiga palju lünki, ei suuda lugeja teksti pidevustada ja seetõttu jääb tekst talle põhjendamatuks. (Undusk 1985: 514–517)

Siit kasvab välja ka eelnimetatud M. Hennoste “segaduse” põhjus. Unduski (1989) järgi on esse teadusteksti ja kunsti vahetav vorm. Nii argi- kui ka filosoofiline tekst ühendavad eneses esteetilise ja teadusliku pidevuse põhimõtted, kuid filosoofiline tekst teeb seda väljapeetult “suures stiilis” Teadust ja kunsti tasakaalustav kõrgtekst võiks olla filosoofiline traktaat, tema juba argiteadvuslikum rööbiktekst on esse.

Teaduslike tekstide hulka liigitamisel on probleeme isegi humanitaarteaduslike tekstidega. On igivana küsimus, et kui humanitaarteaduslik tekst tõepoolest on “humanitaarne”, kas ta siis ongi enam teaduslik tekst või juba teaduse ja kunsti vahekihti kuuluv. Kuivõrd humanitaarteooria üldse on veel teadus ja kuivõrd “lihtsalt” keelefilosoofia, ajaloo- ja filosoofia jne? (Undusk 1989: 721)

Ka R. Neithal (1999: 44) määratleb: esse on avatud ja paindlik vorm, mis sobib paremini isiklike muljete ja arvamuste kui rangelt

teaduslike teemade esitamiseks. Esseistlikku stiili iseloomustavad rõhutatud subjektiivsus, süstemaatilise ammendava käsitluse vältimine, kujundlik väljenduslaad, vaimukus ja aforistlikkus.

### **Novell – tüüpiline kirjanduslik narratiiv**

Novelli määratlemine lihtsalt ilukirjandustekstina jääb uurimuse seisukohalt liiga üldiseks, sest ilukirjandusliku teksti struktuuri-nähtuste üldistav kirjeldamine on keerukas: kirjandusliikidel (luulel, proosal, draamal) ja nende žanritel on erinev iseloom ja omad väljendusvahendid. Ilukirjanduslikes tekstides ei pruugi tegelased, süžee ja keskkond olla võrdselt tähtsad. Olenevalt kirjandusliigist ja -žanrist on seal esil üks või teine struktuurikomponent ning teksti laad muutub rohkem arutlevaks, jutustavaks või kirjeldavaks. (M. Hennoste 1999: 68)

Ilukirjanduslikus proosas on süžeel keskne koht. Seal järgib süžee tavaliselt aja ja sündmuste kulgu vastavalt autori taatele ja loogikale. Valdav on jutustamine. Proosa- ja draamakirjanduses on tegelased peamised süžee kandjad (samas: 68–69). Sündmustik on keskne, aga enamasti kirjeldatakse ka keskkonda, kus tegevus toimub.

R. Neithal (1999: 105) määratleb novelli järgmiselt: novell on lühike proosajutustus ühe süžeeleini ja ühe teema või konflikti ümber keskendatud vähete tegelastega. Seega on novelli võimalik iseloomustada narratiivse teksti tunnuste abil. Ometi tuleb arvestada ka sellega, et novelli mõiste on ajas muutunud/laienenud (Neithal 1999: 105–106). 19. saj lõpul tekkis traditsioonilise novelli kõrvale tõehhovlik ehk avatud novell, milles süžeearendus ei pruugi viia puänteeritud lõpuni ja sündmused võivad koguni puududa. Pärast II maailmasõda on novellivorm muutunud veelgi avatumaks, novellides esineb argipäevast dialoogi, kõnekeelt, sise-monoloogit. Oluliseks võtteks on montaaž, fragmentaarsus. Tüüpiliselt on novell siiski kirjanduslik narratiiv.

Kui keeleteaduses räägitakse narratiivi ülesehitusest, siis räägitakse tavaliselt W. Labovi ja J. Waletzky narratiivi makrostruktuuri mudelist (Lindström 2000: 191), mida taustal on arvestanud ka de Beaugrande ja Dressler (1981; vt eespool).

W. Labovi ja J. Waletzky struktuuriskeemi tuumaks on jutustava ja vaba lausetüübi eristamine. Narratiiv koosneb jutustavatest

ja vabadest lausetest. Jutustavad laused kannavad edasi loo tegevust ja nende ümberpaiknemisega muutub ka lugu (Annus 1997: 362). L. Lindström (2000) kasutab jutustavate lausete kohta terminit *narratiivilause*. Kuivõrd termin ei hõlma kõiki jutustuse lauseid, siis pean traditsiooni järgides otstarbekaks kasutada terminit *jutustav lause*.

Nigel Fabb selgitab kahe eelmainitud lausetüübi erinevust: esimene edastab seda, mis juhtub, teine seda, mis on. Jutustavad laused on dünaamilised, vabad laused aga staatilised (Annus 1997: 362).

Jutustavaid lauseid seovad omavahel ajalised seosed. Seoseid ei pruugi eksplitseerida, kuid sidujaks võivad olla konjunktiivid *ja, siis* vm ajalisele järgnevusele viitavad keelelised vahendid (vt ka selle skeemi mustrit kirjeldust teksti laadi mõiste juures eespool). Vabad laused seevastu võivad tekstis vabalt liikuda ilma sündmuste käiku mõjutamata. Ilukirjanduses on ka lauseid, mis ei kuulu jutustavasse ega vabasse lausetüüpi. Nendeks on laused, milles on jutustaja kommentaar. See lausetüüp paikneb lähedal vabadele lausetele. (Annus 1997: 362-363)

## Kokkuvõte

Eelesitatud teoreetiline liigitelu on esseid ja novelle muude tekstidega võrreldes ning nende mehhaaniliselt leitavaid tunnuseid uurides osutunud oluliseks.

Nii essee kui ka novelli võrdlemise puhul eristuvad tähtsad žanritunnused (nt kompositsioon), kuid tunnuste erinevus sõltub olulisel määral teksti laadist, mis on jälgitav ka mehhaaniliste tunnuste põhjal. Teisisõnu, osa teksti kirjeldatud liikide tunnustest on laadiomased: essee on näiteks põhiolemuselt argumenteeriv tekst, novell aga narratiiv, nagu võis ka oletada.

Oluline on jälgida teksti paiknemist skaalal kunstitekst-tarbetekst; essee puhul on ka mehhaaniliselt leitavate tunnuste põhjal jälgitav, et skaalal kunstitekst-teadustekst esineb ta tõepoolest vahevormina.

Nn mehhaaniliselt leitavate tunnuste analüüs kinnitab mitme teoorias levinud liigitusvõimaluse žanrilist tähtsust. Paraku jääb uurimuse enese tutvustamine tulevikku – see ei ole hetkel ka lõplik ning nii mõnd väikest näidet eespool kui ka väiteid kokkuvõttes tuleks võtta teksti illustratsioonina.

## KIRJANDUS

- Annus, E. 1997.** Narratiivi staatilisest dünaamikast. – Keel ja Kirjandus 6, 361–369.
- Bahtin, M. 1987** Valitud töid. Tallinn.
- Beaugrande, R. A. de, W. U. Dressler 1981 ing,** Introduction to Text Linguistics. London and New York; **sks,** Einführung in die Textlinguistik. Tübingen.
- Dijk, T. A. van 1997.** The Study of Discourse. – Discourse as Structure and Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, vol 1. London, Thousand Oaks, New Delhi. 1–34.
- Eggs, S. , J. R. Martin 1997** Genres and Registers on Discourse. – Discourse as Structure and Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction, vol 1. London, Thousand Oaks, New Delhi. 230–253.
- Ehala, M. 2000.** Kirjutamise kunst. Tallinn.
- Georgakopolou, A., D. Goutsos 1997.** Discourse Analysis: An Introduction. Edinburgh.
- Halliday, M. A. K. 1993.** Writing Science: Literacy and Discursive Power. London.
- Hennoste, M. 1999.** Tekstiõpetuse õpik keskkoolile. Tallinn.
- Hennoste, T. 2000.** Allkeeled. – T. Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled. (TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16) Tartu. 9–56.
- Kasik, R. 2000.** Reklaamikeel tekstiliigina. – T. Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled. (TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16) Tartu. 111–127.
- Kerge, K. 2000.** Kirjakeel ja igapäevakeel. – T. Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled. (TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16) Tartu. 75–110.
- Lindström, L. 2000.** Narratiiv ja selle sõnajärg. – Keel ja Kirjandus 3, 190–200.
- Malmkjær, K. 1996.** Text linguistics. – The Linguistics Encyclopedia. London, New York. 461–471.
- Meier, H. 2000.** Kunsti- ja tarbeteksti võrdlev analüüs Mati Undi näitel (bakalaureusetöö; käsikiri TPÜ eesti keele õppetoolis).
- Neithal, R. 1999.** Mis on mis kirjanduses. Tallinn.
- Undusk, J. 1985.** Tüpoloogia. Keel. Metastilistilised tüpoloogiad (I). – Keel ja Kirjandus 9, 513–523.

- Undusk, J. 1989.** Mõistmine kui pidevus. – Akadeemia 4, 711–731.
- Undusk, J. 1992.** Etüüdid tekstist. – Akadeemia 5, 974–1012.
- Valge, J. 1976.** Tutvustavaid märkmeid tekstiteooria kohta. – Keel ja Kirjandus 9, 518–527
- Õim, H. 1981.** Teoreetilise keeleteaduse vanast ja uuest paradig-  
mast. – Keel ja Kirjandus 7, 385–391 ja 8, 456–464.

# POLIITILISTE PROGRAMMIDE KEEL

**Kristjan Rääk**

*Tallinna Pedagoogikaülikool*

Ajal, mil poliitiline võitlus taas tuure kogumas, käsitletakse järgnevas erakondade poliitiliste programmide keelelist külge. Artikkel põhineb autori bakalaureusetööl (vt Rääk 2001), mis seadis kaks eesmärki – tutvustada eestikeelses lingvistikas ideoloogia keelelisi avaldusvorme ja leida mõni neist poliitiliste programmide keeles. Allpool võetakse jutuks ainult uurimistulemused. Vahepeal on paljud erakonnad endale valimisteks uue programmi kirjutanud, üks suurem partei poliitikast lahkunud ning üks juurde tulnud. Erakondade programmide keeleline külg tõenäoliselt kuigivõrd muutunud pole.

Artiklis tutvustatakse küsitlust, millele vastasid suuremate erakondade mõned juhtivad poliitikud. Nende arvates on poliitilised programmid suunatud kogu ühiskonnale ning peaksid olema arusaadavad põhiharidusega inimesele. Ilmselt hindavad poliitikud erakondade programmide mõistetavust üle.

Sellest lähtuvalt on vaatluse alla võetud tekstilause keerukuse tunnused, mida K. Kerge (2001) eesti XX sajandi ajakirjandustekste uurides on seostanud (venestamise, kommunismi) ideoloogiaga. Sellistena käsitatakse allpool Kerge uurimusega võrreldavuse huvides nominalisatsiooni (esindatuna *mine*-tuletiste hulga näol), lause pikkust (sõnedes) ja lause keerukust. Viimast osutab Kerge järgi lausega viidatud situatsioonide hulk, mida tinglikult kajastab kirjavahemärkide ja rinnastusidendite arv lause kohta (vt ka Kerge siinsamas kogumikus).

## **Nominalisatsioon**

Nominalisatsiooni uurimiseks on erakondade programmidest välja võetud *mine*-tuletiste kui kõige regulaarsema nominalisatsiooni üldarv.

*mine*-tuletise kasutuse uurimine on oluline teksti mõisteta- vuse seisukohast. R. Kasik on väitnud, et "*mine*-tuletised tõsta- vad teksti abstraktsusastet ja muudavad ta raskemini jälgitavaks" (Kasik 1995).

M. Koskela arvab, et mida spetsiifilisem/täpsem (the more specialized) on tekst, seda rohkem nominaalfraase ja vähem verbe tendeerib temas olema (mitmele uurimusele toetudes Koskela 1998, 159). Poliitiline programm on tekst, mis koos- tajate endi hinnangul peaks olema selge ja üheselt mõistetav, kuid kaldun arvama, et nominaalfraasidega, eriti aga abstraktsete nominalisatsioonidega üle pingutades tuleb lõivu maksta teksti jälgitavusele. Tüüpiline programmilise teksti lause kipub paraku olema umbes selline: Eesti Reformierakonna eesmärgiks on isik- suse vaba loomevõime rakendamise läbi Eestis jõuka kodaniku- ühiskonna kujundamine.

Eriti silmatorkav on *mine*-tuletiste esinemissagedus RE<sup>1</sup> ja EÜR<sup>2</sup> programmides (vt tabel 1). Esmapilgul jääb mulje, et mida lühem programm, seda suurem on *mine*-tuletiste osakaal. Oletan, et lühem programm on olemuslikult vähem lahti kirjutat- tud ning deklaratiivsem.

ESDTP	RE	EÜR <sup>2</sup>	KO	KE	ERL	RMÖ	IML	KESKMINE	
1817	2322	2397	4209	5132	5584	7382	8470	4664	sõnede arv
107	186	200	275	297	298	419	482	283	<i>mine</i> -tuletiste üldarv
5,89	8,01	8,34	6,53	5,79	5,34	5,68	5,69	6,4	<i>mine</i> -tuletiste suhtarv

Tabel 1. *mine*-tuletiste esinemissagedus

Statistilised andmed toetavad esmamuljet: kahe andmerea pöördvõrdeline korrelatsioon on tugev:  $r = -0,65$ . Poliitilise teksti keskmine nominalisatsioon (6,4% sõnedest) on lähedane seaduskeele nominalisatsioonile – 6,8% (Kerge 2001). Poliiti- lise teksti abstraktsus ületab teaduskeele abstraktsust isegi kõige väiksema *mine*-tuletiste suhtarvuga programmide puhul. Teadus- keele nominalisatsioon on 3,35% (Kerge 2001), Keskerakonna (KE) programmi nominalisatsioon 5,34% sõnede arvust.

K. Kerge uurimusest selgub, et ajakirjanduslike tekstide nominaalsus tõusis märgatavalt 1950ndatel, *mine*-tuletiste arvel täpsemalt üle 2,5 korra võrreldes 1930. aastatega, ja uuesti nn venestamise teise laine ajal 80ndatel, mis jääb 50ndatele pisut alla, kuid ületab 90ndate keskmist niisama palju kui 50ndad Eesti Vabariigi esimest perioodi. Seega võib nominalisatsiooni pidada seotuks teksti ideoloogilise taustaga. Nüüdisajal on nominalisatsioon iseloomulik eelkõige teadus- ja ülemääraselt seaduskeelele. Mõlemad ületavad igapäevase kirjaliku keeikasutuse keskmist, mis peegeldub meilitekstides ja oletamisi ka ilukirjanduskeeles – teaduse nominalisatsioonide hulk nt 2,5 korda, formaaljuriidiline keeikasutus aga umbes 4 korda (Kerge 2001).

Seda, et poliitiliste programmide nominalisatsioon on väga lähedane seaduskeele omale, võib pidada mõistetavaks. On ju poliitikud suures osas seadusandliku võimu esindajad ning erialane keeikasutus mõjutab kindlasti ka nende kogu keeikasutust, k.a igapäevakeelt. Lisaks vastutavad poliitikud iga välja öeldud / kirjutatud sõna eest, nominaalstiilile omane abstraktsus ja mitmetimõistetavus annavad hiljem võimaluse öeldust taganeda. Kõnekäändki ütleb, et poliitika – see on oskus anda lubadusi ning hiljem selgitada, miks niimoodi ei läinud.

Osalusdemokraatia seisukohast tuleks poliitiliste tekstide kõrget nominaalsust hukka mõista. Väheütlev sõnavaht ei kutsu küll kedagi valimiskastide juurde. Julgen arvata, et *demokraatia laiendamine, juhtimise detsentraliseerimine, põllumajanduse eelisarendamine* jne on tühimärgid, millest loetakse lihtsalt üle, isegi siis, kui nad midagi tähendama peaksid: niigi abstraktne verb on viidud süntaktiliselt abstraktsemasse vormi (Kasik 1995).

---

<sup>1</sup> Lühendid nüüd ja edaspidi :

ERL – Eestimaa Rahvaliid

ESDTP – Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööpartei

EÜRP – Eestimaa Ühendatud Rahvapartei

IML – erakond Isamaliit

KE – Eesti Keskerakond

KO – Eesti Koonderakond

RE – Eesti Reformierakond

RMÕ – rahvaerakond Mõõdukad

Poliitikutele omane kartus midagi konkreetset lubada on tihedalt seotud ka kartusega verbide ees. Verb on ju ikkagi midagi konkreetset, väljendab *tegevust*, mitte katteta lubadusi.

## Lausete pikkus ja keerukus

Poliitiliste programmide lausete pikkus (sõnedes) ja keerukus (vahe-märkide ja sidenditega liigendatuse tähenduses) on väga erinev (vt. tabel 2). Keerulised ja ülipikad laused on EÜRP-l ja KO-l.

ESDT	RE	EÜRP	KO	KE	ERL	RMÕ	IML	KESKMINE	
16,52	11,79	25,21	22,27	14,02	14,2	14,79	12,78	16,45	lausepikkus
2,5	1,32	4,11	3,8	2,06	2,41	2,89	1,77	2,61	lause keerukus

Tabel 2. Lausete pikkus ja keerukus

Põhjus on lihtne: KO (vt näide 1) ja EÜRP programm on otsekui konspektid, kus kasutatakse järgmist mudelit:

- (1) Koonderakond toetab:
- kõigi eestlaste tagasipöördumist Eestisse;
  - eestlaste taasasumist Ida-Virumaale;
  - vajalike tingimuste loomist nende inimeste repatrieerumiseks, kes on otsustanud taassiduda oma tuleviku Eesti riigi ja rahvaga;
  - mitte-eestlaste vabal tahtel põhinevat remigratsiooni, mille majanduslikud raskused aitab koos lahkujate ajaloolise kodumaaga kanda Eesti riik;
  - noorte lojaalsete kodanike kasvatamist läbi eestimeelse hariduse andmise venekeelsetes põhikoolides;
  - noortele kodakondsuse andmist koos põhikooli lõpus toimuvate kodakondsuseksamitega vabatahtlikkuse alusel.

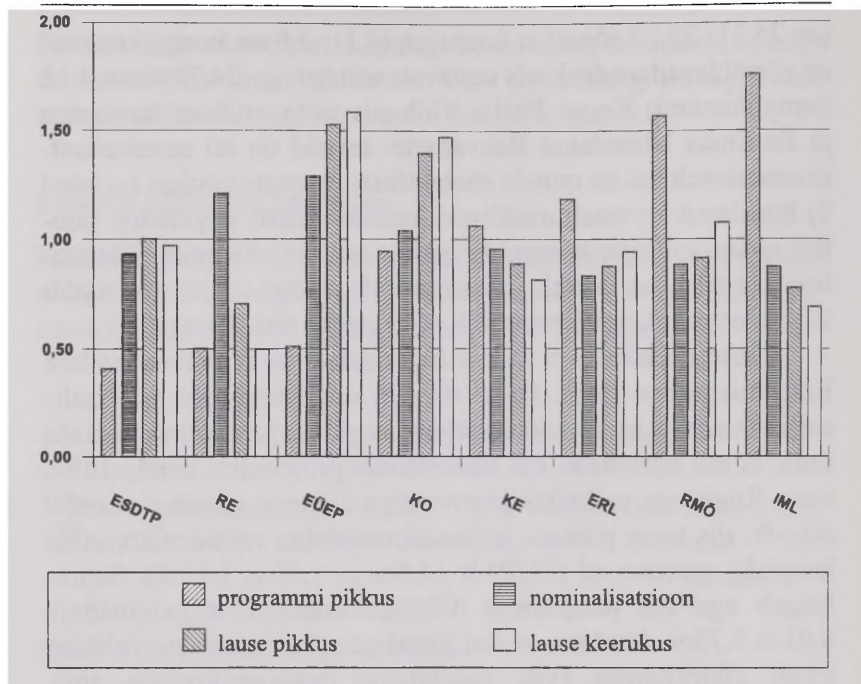
Selline programmi kirjutamise viis, kus seisukohad esitatakse loetusel semikoolonitega eraldatuna, ajab muidugi laused ebaproportsionaalselt pikaks ja keerukaks. Eestimaa Ühendatud Rahvapartei (EÜRP) ja Koonderakonna (KO) programmi lausete pikkus

(ca 25,21; 22,27 sõnet) ja keerukus (4,11; 3,8 nn komplikaatorit) on võrreldavad seaduskeele vastavate näitajatega (24,79 sõnet; 4,18 komplikaatorit; Kerge 2001). Võib siis väita, et Koonderakonna ja Eestimaa Ühendatud Rahvapartei tekstid on nii nominalisatsioonistmelt kui ka muude süntaktiliste tunnuste poolest (vt tabel 2) lähedased formaaljuriidilisele keelele. Teksti jälgitavuse poolest ei saa sellisele konspektiivsusele midagi ette heita. Tõenäoliselt käsitletakse loetelu omaette reale viidud osalauseid eraldi tajuüksustena, kuigi formaalselt on tegemist ühe lausega.

Lausete lühiduse ja vähese liigendatuse poolest torkab silma Reformierakond (RE), kellel oli aga üks kõrgemaid nominalisatsiooninäitajaid. Huvitava tähelepanekuna tuleks ära märkida seda, et kui kõrvutada RE vaadeldavat programmi nende 1999. aasta Riigikogu valimiste platvormiga *Tugev majandus – kindel tulevik*, siis lause pikkus- ja keerukusnäitajad valimisplatvormis hoopiski suurenevad (11,79-lt 14,5ni ja 1,32-lt 1,67ni). Samas langeb aga RE programmi ülikõrge nominalisatsiooninäitaja 8,01-lt 3,75ni. Järeldan, et kui kirjutamisel arvestatakse rohkem teksti sihtrühmaga (või kasutatakse reklaamifirmade abi), siis tuleb ka tekst tavapärasem ja kergemini mõistetav. Nominalisatsiooni, lausete pikkuse ja keerukuse iseloomustamiseks on kõige ülevaatlikum vaadelda kõikide erakondade vastavaid näitajaid ühel graafikul (vt joonis 1). Andmete võrreldavuse huvides on iga valdkonna keskmist näitajat arvestatud 1-na.

Jooniselt võib näha, et üsna selgelt eristuvad teistest neli pikemat programmi. Keskerakonna (KE), Rahvaliidu (ERL), Mõõdukate (RMÕ) ja Isamaaliidu (IML) programmid on pikemalt lahti kirjutatud (8–10 peatükki + hulgaliselt alapeatükke). Nende keerukusnäitajad jäävad ühe erandiga (RMÕ lause keerukus) kõik alla keskmise. Teise grupi moodustavad juba eespool mainitud KO ja EÜRП, kelle keerukusnäitajad on võrreldavad seaduskeelelega.

Kaks parlamendiparteide äärmust, Sotsiaaldemokraatlik Tööpartei (ESDTP) ja Reformierakond (RE), on eripärased ka poliitiliste programmide poolest. RE ülikõrgetele nominalisatsiooninäitajatele on juba tähelepanu juhitud, hoopis iselaadne on aga ESDTP programm, mis ei torka silma küll süntaktiliste tunnustega, kuid erineb teistest sõnakasutuselt ja retooriliste võtete poolest. Sellest teeme aga juttu edaspidi.



Joonis 1 Programmide keerukusnäitajad keskmiste taustal

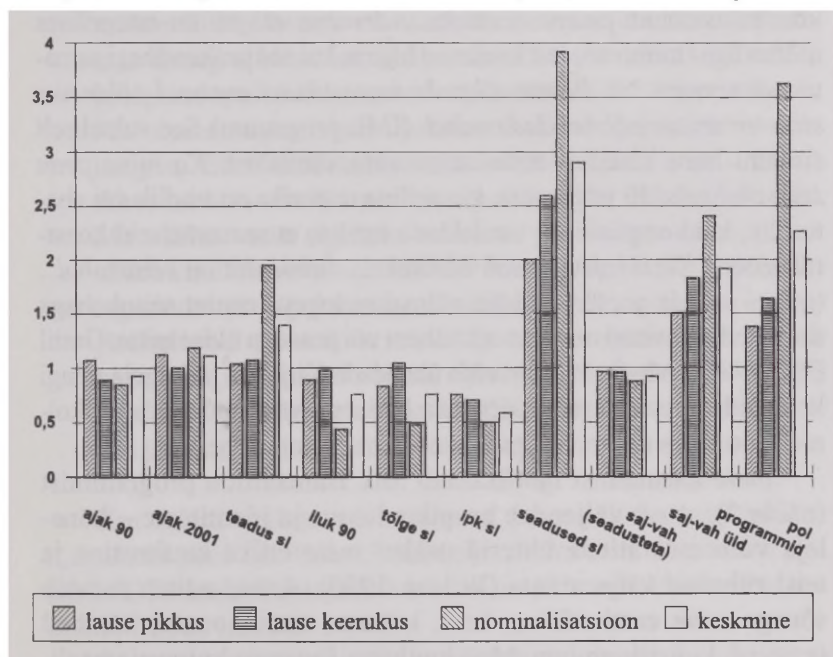
Saamaks teada, millise erakonna programm on kõige keerukam, on arvutatud välja kolme uuritud valdkonna (nominalisatsioon, lause pikkus, lause keerukus) keskmine (vt. tabel 3).

ESDTP	RE	EÜEP	KO	KE	ERL	RMÕ	IML	KESKMINE	
1817	2322	2397	4209	5132	5584	7382	8470	4664	sõnesid
0,39	0,50	0,51	0,90	1,10	1,20	1,58	1,82		
5,89	8,01	8,34	6,53	5,79	5,34	5,68	5,69	6,4	nominalisatsioone
0,92	1,25	1,30	1,02	0,90	0,83	0,89	0,89		
16,52	11,79	25,21	22,27	14,02	14,2	14,79	12,78	16,45	lause pikkus
1,00	0,72	1,53	1,35	0,85	0,86	0,90	0,78		
2,5	1,32	4,11	3,8	2,06	2,41	2,89	1,77	2,61	lause keerukus
0,96	0,51	1,57	1,46	0,79	0,92	1,11	0,68		
0,96	0,82	1,47	1,28	0,85	0,87	0,96	0,78		keskmine keerukus

Tabel 3. Keerukusnäitajad keskmistega võrrelduna

Üsna selgelt eristuvad keskmiste keerukusnäitajate poolest KO ja EÜR, kelle keskmised keerukusnäitajad ajab kõrgeks eespool mainitud konseptiivne programmi ülesehituse viis. Madalaimad keerukusnäitajad Isamaaliidul (IML) võivad olla seotud programmi pikkusega – mida rohkem lahti kirjutatud programm, seda väiksemad keerukusnäitajad. Pannes poliitiliste programmide keerukusnäitajad teiste valdkondade taustale (Kerge 2001), muutub pilt üsnagi selgeks (vt joonis 2).

Poliitiliste programmide keel jääb keerukuselt alla üksnes seaduskeelele. Tõe huvides olgu märgitud, et keskmise arvestamisel on arvesse võetud kõiki seitset programmi. Eraldi tasub välja tuua kõrgeid nominalisatsiooninäitajaid, mis mõnede poliiti-



Joonis 2. Programmide keerukusnäitajad teiste valdkondadega võrreldes (alus Kerge 2001) \*

\* *ajak*– ajakirjanduskeel; *teadus*– lingvistika, psühholoogia, kultuuriuuringute ja õigusteaduse keskmine; *iluk*– ilukirjandus; *tõlge sl*– ilukirjandustõlked ameerika ja briti inglise keelest; *ipk*– igapäevakeel; *sl*– sajandi lõpp; *saj-vah*– sajandivahetus (90ndad + 2001); *saj-vah. üld*– sajandivahetus üldiselt, st seadusi kaasates

liste programmide puhul kogunisti ületasid seaduskeele keskmist.

### Poliitilise teksti eripära

Lisaks süntaktilisele keerukusele uurisin ka poliitilise teksti tunnusjooni, millele on viidanud poliitikakeele teoreetikud (van Dijk 1995, Kellner 1998 jt).

Peamiseks poliitilist keelekasutust mõjutavaks printsibiiks on vastandus *meie* – *head*, *nemad* – *pahad*, s.o püüid rõhutada *meie* häid omadusi ja varjata halbu ning vastupidi, rõhutada *nende* halbu omadusi ja tegusid ning vaikida maha head (van Dijk 1995). *meie*-vorm on poliitilistele programmidele ülimalt omane. Põhilised konstruktsioonid: *peame oluliseks...*, *Arvame, et...*jne on retoorilises mõttes üsna toimivad, sest kaasavad lugeja, kui see peaks vähegi samamoodi arvama. Nt. *Peame tähtsaks vastastikusel austusel põhinevat sidet erinevate põlvkondade vahel.* (IML programm) See suhteliselt sisutühi lause sisaldab endas samastumisvõimalust: *Ka mina pean seda oluliseks!* Ei julge väita, kas selline retoorika on teadlik või eba-teadlik, kuid empiirilisel vaadelduna tundus, et samaväärseid konstruktsioone *Keskerakond peab oluliseks...*, *Isamaaliit on seisukohal...* (mis ei sisalda pooltki nii häid võimalusi lugejal ennast seisukohaga samastada) kasutati märgatavalt vähem või peaaegu üldse mitte. Gastil (1992: 485) märgib, et *meie* võib ühendada Kirjutaja ja Lugeja mingi kolmanda üksusega ning laiendada Kirjutaja väite mõju kõigile kolmele, osutades nii implitsiitselt nende kokkukuuluvusele.

*meie* kasutamist näitlikustab lõik Isamaaliidu programmist (näide 2). *meie* väljendab grupikuuluvust ja identiteete – kõneleja võib määratleda ühtesid osalisi *meie* hulka kuuluvaina ja teisi rühmast välja arvata (Wilson 1990). Antud näites seostub sõnaga *meie* eesti rahvas, keel, kultuur, traditsioonid, kombed ja tavad, kunstilooming. *Meie* kuulume Euroopa kultuuriareaali, oleme osa kristlikust Öhtumaast. Vastandusena nähakse *mitte-meid*: võõras elulaad, võõrad keeled, teised kultuurid.

(2) Eesti rahva, tema keele ja kultuuri säilitamine ning arengutingimuste loomine on Eesti riigi ülim eesmärk ja mõte. Omakultuur kaitseb meid võõra elulaadi ja võõraste keelte pealetungi vastu. Meie traditsioonid peituvad meie minevikus, arenevad meie olevikus, väljenduvad meie arusaamades, kommetes ja tavades, keeles ja kunstiloomingus

ning viivad meid tulevikku. Me kuulume Euroopa kultuuri-areali, olles osa kristlikust Öhtumaast. Meie kultuuris ilmnevad mitmesugused teiste kultuuride mõjustused. Euroopa rahvad on kujundanud oma kultuurilise eripära, suheldes üksteisega ja olles üksteise suhtes avatud. Me tahame säilitada ja edendada Euroopa ning maailma kultuuride viljakat kooseksisteerimist ning vastastikust lugupidamist.

Hoopis erinev on *meie* kasutus ESDTP programmis (näide 3): *meie* ei ole siin eesti rahvas, vaid pigem partei toetajaskond. *Meie* vastandub antud näites selgelt võimulolijatele.

(3) Vasakpoolsus on ühtaegu ka VASTUSEIS. ESDTP on monopolide diktaadi vastu majanduses, selle vastu, et Eestimaa areng allutatakse ülemaailmsete rahandusringkondade ja üleeuroopaliste majanduskorporatsioonide ettekirjutustele. Me oleme vastu labase kommerts- ja massikultuuri pealetungile, Eesti ühiskonna mäkdonaldistumisele, mis pärsib rahvakultuuri traditsioone ja loomingulist eneseavaldamist. Me oleme vastu sõjaliste kulutuste suurendamisele sotsiaalsfääri kiratsemise arvel. ESDTP ei saa leppida ülekohtu, korruptsiooni ja bürokraatia vohamisega, elamisega looduse ja järeltulevate põlvete arvel, kõige selle negatiivsega, millele iseseisvas Eestis seni võimul olnud ja end ise demagoogiliselt ainuvõimaliku arengusuuna kandjaks kuulutanud parempoolsed jõud on avanud rohelise tee.

Kui teised erakonnad kasutavad peamiselt konstruktsiooni: *...erakond peab oluliseks...[millegi]...säilitamist, arendamist jne*, siis ESDTP kasutab retoorilise kordusena pidevalt: *Me oleme vastu, ESDTP ei saa leppida...*

Sõna *meie* tähendus poliitikute kõnepruugis nõuaks veel täiendavat uurimist.

## Küsitlus

Läbiviidud küsitluse eesmärk oli selgitada, milline on poliitikute endi suhtumine poliitilistesse programmidesse ning nende keelisse teostusesse. Küsimustik jagati suuremate erakondade juhtivpoliitikutele. Tagastatud kümne ankeedi kokkuvõtlikud tulemused

on järgmised (sagedamad vastused rasvase kirjaga):

1. Kellele on põhiliselt suunatud Teie erakonna programm? erakonna liikmetele – 1 vastaja; erakonna liikmetele, potentsiaalsetele valijatele – 2; erakonna potentsiaalsetele valijatele – 1; erakonna liikmetele, potentsiaalsetele valijatele, ajakirjanikele/arvamusliidritele – 1; **kogu ühiskonnale vmt – 5.**
2. Kas Teie hinnangul on Teie erakonna programm arusaadav?: **põhiharidusega inimesele – 7;** keskkharidusega inimesele – 3.
3. Kas olete erakonna programmi kirjutamisel silmas pidanud kindlat sihtgruppi?: **ei, (silmas on peetud laia auditooriumi) – 5;** jah – 3; meie maailmavaadet toetavaid inimesi – 1, keskklassi – 1.
4. Kas erakonna programmi kirjutamisel on eeskujuks võetud mõne teise partei (välispartneri) programmi? jah – 2; mingil määral – 2; ei – 6.
5. Kas erakonna programm peaks erakonda müüma? jah – 3; jah, mingil määral – 2; **ei – 4;** võib, kuid ei pea – 1.
6. Kui suurt rõhku olete pannud programmi keelelisele viimistlemisele? **suurt või väga suurt rõhku – 10;** (EÜRP vastab: maksimaalset, arvestades meie võimalusi).
7. Kas valimisplatvormid ja valimiste eelsed reklaamvoldikud peaksid olema programmist “populistlikumad” ja kirjutatud lihtsamal keeles?: **jah – 7;** lihtsamad, kuid populismita – 2; ei – 1.
8. Kas olete kasutanud valimisplatvormide ja -lubaduste väljatöötamisel reklaamifirmade abi? Kuidas tulemust hindate?: **jah, tulemus hea või väga hea – 7;** jah, tulemus kaheldav – 1; ei – 2.
9. Millistel erakondadel on Teie meelest kõige paremini kirjutatud programm ja/või kõige õnnestunud valimiseelsed materjalid?: **vastanu enda erakonnal – 8;** vastamata – 1; vaid EÜRP arvab, et IML, RE, KE ja RMÕ
10. Hinnake väiteid viiepallisel skaalal: 1- täiesti vale, 5- täiesti õige. Kõikide Eesti erakondade programmid on põhimõtteliselt ühesugused: “1” – 3; “2” – 2; “3” – 3; “4” – 2.

Erakondade programmid on kirjutatud valijatele arusaadavalt.

davalt: "3" – 5; "4" – 4; "5" – 1.

Meie erakonna programm on erakonna ideoloogiline alusdokument, milles kirja pandud ideid üritatakse võimul olles ellu viia: "5" – 9; "4" – 1.

Küsitlusest võib järeldada, et poliitikud ei ole oma programmi sihtrühma täpselt määratlenud. Enamik peab programmi adressaadiks kogu ühiskonda, laiud masse jmt. Valdav osa (8) peab oma erakonna programmi arusaadavaks põhiharidusega inimesele. Samas on enamik vastanutest nõus väitega, et valimiseelsed platvormid ja reklaamvoldikud peaksid olema lihtsamas keeles. Otsest vastuolu võib täheldada kolmes ankeedis, kus erakonna programmi on peetud arusaadavaks põhiharidusega inimesele, samas arvatakse, et valimiseelsed platvormid ja reklaamvoldikud peaksid olema kindlasti lihtsamas keeles kui programm. Vastuolu võib leevendada viienda küsimuse abil: kas erakonna programm peaks erakonda müüma? Sellisel juhul langeb üks vastuolulistest ankeetidest ära, kuna vastaja arvab, et programm ei pea erakonda müüma, mis omakorda võimaldab vastuseid tõlgendada selliselt, et erakonna programm on küll igale huvilisele arusaadav, ent aktiivseks lähenemiseks inimesele on tarvis siiski kergekaalulisemat lugemispala reklaamvoldikute näol.

Kahtlemata aitaks empiiriline uuring selgitada, kas erakondade liikmete optimistlik hinnang nende programmide arusaadavuse osas on põhjendatud või on selline küsitlustulemus tingitud pigem erakondade tahtmatusest või võimetusest teha vahet erinevate programmiliste dokumentide kasutusvõimalustel ja sihtrühmadel. Hinnanguid andes demonstreerivad vastajad silmapaistvat lojaalsust oma parteile, pidades selle programmi keeleliselt parimaks ning valimiseelseid materjale õnnestunuimaks.

Huvitav on ka see, et kuigi oma partei programmi peetakse valdavalt vägagi arusaadavaks, annab viimases küsimuses enamik vastanutest erakondade programmide arusaadavusele üldiselt keskmise hinnangu – viiepallisüsteemis kolme.

Kõikide erakondade esindajad väidavad, et on programmi keelelisele viimistlemisele tähelepanu pööranud ning programm on erakonna ideoloogiline alusdokument, milles kirjapandut üritatakse võimul olles ka ellu viia. Reklaamifirmade abi kasutamist tunnistavad kõik vastanud peale ühe, kuid antud küsitlus ei võimalda täpselt määratleda reklaamifirmade mõju programmilis-

tele dokumentidele. Edaspidistes uuringutes võiks antud aspekti täpsustada: uurida, mil määral ning millistes valdkondades on reklaamifirmade abi kasutatud (kujundamine, valimisloosungid, -lubadused jne).

### **Kokkuvõtteks**

Eesti erakondade poliitilised programmid osutusid üsnagi huvitavaks uurimismaterjaliks. Üsna selgelt eristus kolm programmi-tüüpi:

1. Pikalt lahti kirjutatud programmid (IML, RMÕ, ERL, KE).
2. Konspektiivsed formaaljuriidilisele keelele sarnaselt kirjutatud programmid, mis ajasid kõrgeks ka keskmised keerukusnäitajad (KO ja EÜRП).
3. Lühikesed manifestitaolised programmid (RE ja ESDTP).

Üllatab, et poliitikud peavad erakondade programme üldjuhul mõistetavaks põhiharidusega inimestele.

Poliitiliste programmide keel osutus oma keerukusnäitajatelt lähedaseks seaduskeelele, mis ületab oma abstraktsusastmelt igapäevakeelt ligi neli ja muid valdkondi umbes kaks korda; keskmine lause on suhteliselt pikk ja tugevasti liigendatud. Keerukusnäitajad ajasid kõrgeks kaks formaaljuriidilises stiilis koostatud programmi, kuid ka neid programme kõrvale jättes osutusid keerukusnäitajad (eriti nominalisatsioon) küllaltki märkimiväärseks. Küsitluses märgivad mõned vastanuist ära, et "programm peaks olema üheselt mõistetav, arusaadav ja selge", st sõnastatud ideaal jääb väga kaugemale alateadlikest mallidest, mida eestikeelsete programmide koostajad tegelikult järgivad.

Käesolevas töös on põhjalikumalt uuritud ainult poliitiliste programmide keelt. Tulemus näitab, et ideoloogilise teksti ja poliitilise keelekasutuse teoreetikute määratlused leiavad kinnitust ka eesti keele puhul. Poliitilise teksti arusaadavus sihtgrupi hulgas on aga üsnagi kaheldav.

Poliitikakeele kui allkeele uurimiseks on veel väga palju võimalusi. Uurida võiks nii keelelise mõjutamise vahendeid kui ka

poliitiku keelekasutuse mõju ühiskonnale. Kõik oleneb vaid sellest, mida teada tahetakse. Üks on selge – keele, poliitika ja ühiskonna vahel on tugevad seosed olemas. Uurides keelt võime ühtlasi uurida ka inimesi ja ühiskonda. Käesolev artikkel osutab, et ühiskonna sihid on omas abstraktsuses ebamäärased ja et poliitikutel üleliia keeruline keelekasutus võib veelgi süvendada lõhet võimu ja rahva vahel.

## KIRJANDUS

- Dijk, T. A. van 1995.** Discourse semantics and ideology. – DS 1995. Volume 6. Number 2. 243 – 290.
- Fairclough, N. 1989.** Language and power. London: Longman.
- Fowler, R. 1991.** Language in the news. Language and Ideology in the News Media. London: Routledge.
- Gastil, J. 1992.** Undemocratic discourse: a review of theory and research on political discourse. – Discourse and Society 3 (4), 469–500.
- Kasik, R. 1995.** Õiguskeele lauseehitus. – Õiguskeel 1, 16–21.
- Kellner, D. 1998.** Mediakulttuuri. Tampere: Vastapaino.
- Kerge, K. 2001.** *mine*-nominalisatsiooni muutused XX sajandi te kstide üldise süntaktilise keerukuse tegurina. Ettekanne TPÜ eesti keele õppetoolis 3. mail 2001. Tallinn.
- Koskela, M. 1998.** Verbs and noun phrases – two tendencies in philosophical essays. – M.-R. Luukka, S. Salla, H. Dufva (toim.), Puolin ja toisin. AFinLAN vuosikirja 1998. (Suomen Soveltavan Kielitiedien (AFinLA) julkaisuja No 56.) Jyväskylä: Jyväskylän Yliopistopaino. 159–171.
- Rääk, K. 2001.** Poliitiliste programmide keelest. (Bakalaureuse-töö. Käsikiri TPÜ eesti keele õppetoolis.) Tallinn: TPÜ.
- Wilson, J. 1990.** Politically Speaking. The pragmatic Analysis of Political Language. Oxford: Blackwell.

## Näited

1. Väljavõte Koonderakonna programmist (1996)
2. Väljavõte Isamaaliidu programmist (1998)
3. Väljavõte ESDTP programmist (1998)

# JUTUTUBA KUI VÕRGUSUHTLUSVORM<sup>1</sup>

**Sigrid Salla**

*Tallinna Pedagoogikaülikool*

This new writing is a kind of hybrid:  
speech momentarity frozen into artifact,  
*but curiously ephemeral artifact.*

Sherry Turkle (1996: 183)

Käesoleva artikli eesmärgiks on tutvustada uut, tehnoloogilise innovatsiooniga sündinud keelevarianti – meelelahutusliku Interneti jututoa registrit. Kuna tegu on keeleteaduse diskursuses vähe käsitlemist leidnud uurimisobjektiga, mida kirjeldavad mõisted ja terminid on kohati veel kujunemata või kujunemisjärgus, tingib mõistete paljusus ja uudsus nende põhjalikuma avamise ning määratlemise vajaduse. Seetõttu keskenduvad artikli kaks esimest osa eelkõige terminite piiritlemisele ning tutvustavad võrgusuhtluse eri vorme ja keelevariante. Järgnevad osad kirjeldavad ülevaatlilikult meelelahutusliku jututoa suhtlusprotsessi ning sealse keelevariandi erijooni eestikeelse jututoa näitel. Analüüsipõhjана on kasutatud 1997. ja 2000. aastal Virtual City jututoas salvestatud tekstikorpuseid.

## **Võrgukommunikatsioon ja selle vormid**

Tähelepanuväärne osa inimestevahelisest suhtlusest toimub tänapäeval tehniliste sidevahendite abil. Suur osa neist sidevahenditest funktsioneerib sidevõrkude kaudu: televisioonisaated jõuavad vaatajani kaabelvõrkude kaudu, järjest enam kasutajaid liitub mobiilsidevõrkudega, ettevõttesisene infovahetus toimub lokaalvõrgu ehk intraneti kaudu. Viimase poole sajandi jooksul on plahvatuslikult laienenud maailma võimsaim, n-ö võrkude võrk (Cavazos & Morin

---

<sup>1</sup> Artikkel toetub magistritööle “Interneti meelelahutusliku jututoa kui võrgusuhtlusvormi erijooni Virtual City jututoa näitel” (Salla 2001).

1994: 4) – Internet, millest on tänaseks kujunenud tähelepanuväärne võrgustumise infrastruktuur (Viherä 1999: 175), ühendades omavahel sadu tuhandeid arvuteid ning võimaldades suhelda miljonitel üle kogu maakera. Sidevõrkude kaudu suhtlemist võiks kutsuda koondnimetusega *võrgukommunikatsioon* ehk *võrgusuhtlus* (ingl *netcommunication*, sm *verkkoviestintä*). Levinum on see termin siiski kitsamas tähenduses, hõlmates interaktiivset suhtlemist arvuti-võrkude vahendusel (selles tähenduses on levinud ka terminid nagu ingl *computer-mediated communication*, lühendatult *CMC*, või sm *tietokonevälinen viestintä*; vt nt Herring 1996, Werry 1996, Gerlander & Takala 1996 jt).

Ehkki algselt suheldi Internetis vaid kirjalikult (ingl *talking by writing*, vt nt Savolainen 1996: 49), pole arvutivõrgu kaudu toimuv suhtlus tänapäeval pelgalt traditsioonilise kirjavahetuse elektrooniline alternatiiv, vaid võimaldab üksikisikutel ja inimgruppidel suhelda nii trükitud teksti (meil, jututuba, IRC, MUD, *talk*) kui ka hääle ja/või telepildi abil (internetitelefon, videokonverents); nii samaaegselt ehk sünkroonselt (jututuba, IRC, *talk*, MUD) kui ka ajalise distantsiga ehk asünkroonselt (meil, list, uudisgrupid). Sünkroonseid ja asünkroonseid võrgusuhtlusvorme võib liigitada omakorda vestluspartnerite arvu järgi: kui teate saatjaid ja vastuvõtjaid on üks, on tegu n-ö ühelt ühele (ingl *one-to-one*) suhtlemisega (nt *talk*); kui teate saatjaid ja vastuvõtjaid on kaks või enam, on tegu grupisuhtlusega (ingl *many-to-many*; *multi-user communication*) (LaQuey & Ryer 1993: 66). Paljud võrgusuhtlusprogrammid – nt meilisuhtluses – võimaldavad ka vahevorme ehk ühelt mitmele (ingl *one-to-many*), ja vastupidi, mitmelt ühele suhtlusvõimalusi (Sorensen 1994: 391). Grupisuhtluse võib omakorda jaotada väiksemate ja suuremate rühmade sees ja vahel toimuvaks suhtluseks (jututoad, meililistid, uudisrühmad).

Alljärgnevalt (vt joonis 1) on võrgusuhtlusvormid liigitatud sünkroonsuse alusel, ehkki piir sünkroonse ja asünkroonse suhtluse vahel pole absoluutne. Näiteks meili on tehniliselt võimalik vahetada sünkroonselt, juhul kui vestluspartnerid viibivad samal ajal meiliprogrammis ja vahetavad omavahel lühisõnumeid. Selline, peaaegu reaajas toimuv meilimine on oma olemuselt tavapärasest kõrgema interaktiivsuseastmega, pigem suulist või jututoavestlust kui kirjavahetust meenutav.



Joonis 1. Võrgukommunikatsiooni vormid

Võrgukommunikatsioon pole seega sugugi homogeenne: nagu iga teinegi kommunikatsioonitüüp avaldub see erinevate vormidena, mis ühelt poolt on determineeritud kasutatava suhtlustehnoloogiaga, teiselt poolt inimlike faktoritega, nagu näiteks suhtlemise eesmärk või grupi liikmeskond. Kõiki võrgusuhtlusvorme (jututoa-, meili-, listisuhtlust jne) ühendavaks jooneks on vestluspartnerite füüsiline distantseeritus ning tavapärasest suurem ajaline sõltumatus. Ruumilise eraldatuse tõttu puudub vahetule suhtlemisele omane ühine füüsiline suhtluskontekst – vestlejaid ühendab sageli vaid kunstlikult loodud virtuaalne keskkond ning mõnikord ka need väliskeskonna signaalid, mis tulevad vestlejate asukohast ning mis on vestluspartneritele tajutavad kaudselt, vestleja reaktsiooni kaudu. Samas võimaldab Internet suhelda ööpäev läbi, olenemata vestlejate geograafilisest asukohast ning kellaajast.

Oluliseks võrgusuhtlusvorme ühendavaks omaduseks on ka tehnoloogiaskeksus – suhtlemine võib toimuda ainult sobiva tehnika,

suhtlusprogrammi ja võrguühenduse olemasolul ning õnnestuda vaid juhul, kui vestluspartneritel on oskus käsitseda suhtlusaktiks vajaminevat tehnikat. Suhtlusprogrammi kasutamine eeldab nii suhtlemiseks vajalike arvutikäskluste tundmist kui ka arvutiprogrammiga interaktsioonis olemist – võrguvestleja peab oskama reageerida mitte ainult vestluspartneritele, vaid ka suhtlusprogrammi automaattekstidele ning tõlgendama neid õigesti. (Viherä 1999: 41)

Suhtlemise hõlbustamiseks on erinevais võrgukeskkondades kujunenud välja eriomased võrguetiketi- ehk netiketireeglid (ingl *net* 'võrk' + *etiquette* 'etikett'), mis püüavad juurutada viisakust suhtlemistavades ja keelekasutuses ning puudutavad ka suhtlemise psühholoogilist poolt (Sharf 1999: 244; Villems 1998; Rummo 1995). Võrguetiketti ei järgita kõigis suhtlusolukordades ühtviisi, nt anonüümses vabas suhtluses nagu meelelahutuslikes jututubades ignoreeritakse netiketireegleid mõnikord teadlikultki.

Kokkuvõttes, arvutiprogrammi käsitemisioskus, sõnumite trükkimise kiirus ning võrgukeskkonnas välja kujunenud suhtluskonventsioonide tundmine koos suhtlusmotivatsiooniga moodustavad võrgusuhtluskompetentsi ning suhtlusvalmiduse, mis on sujuva suhtlemise eeltingimuseks (vt Viherä 1999: 41; Denzin 1999: 108).

### **Võrgusuhtluse registrid**

Suhtlussituatsiooni eripära jätab jälje ka keelekasutusse: võrgusuhtluses kasutatav keel erineb traditsioonilistest allkeeltest ning varieerub ka ise sõltuvalt suhtlusvormist, kasutatavast programmist, suhtlemise eesmärgist, reglementeerituse astmest, suhtlejate taustast ning omavahelistest suhetest. Võrgukeelevariante võrreldes selgub, et võrgusuhtluses on kujunenud mitmeid uusi allkeeli ning allkeelte rühmi. Neid situatiivseid keelevariante võib määratleda uute registritena (registrist ehk olukorrakeelest vt nt Halliday 1976, 1990; Halliday, Hasan 1985; Kerge 2000; Hennoste 2000). Ehkki võrgus levinud keelevariantide näol on tegemist eelkõige situatiivse variatsiooniga, võib neis esineda ka sotsiaalset variatiivsust, sh ka erialaslängi tunnusjooni (nt jututoakeeles domineerib arvutisläng, vt Salla 1997, 2001).

Registrit kui olukorrakeelt mõjutab olulisel määral suhtlemise reglementeerituse ja formaalsuse aste. Võrguregistrid võiks jagada formaalsusastme järgi formaalseteks, poolformaalseteks ning in-

formaalseteks registriteks. Ametialane asjaajamine, mis on levinud eelkõige meilivormis, suurettevõtetes ka kirjalike otsesuhtlusprogrammide teel, on võrgus vahetu suhtlusega võrreldes üldiselt spontaansem ning vähem formaalne (vt sellekohaseid uurimusi autoreilt nagu Minna-Riitta Luukka 1998; Kathleen Ferrara, Hans Brunner ja Greg Whittemore 1991 ning Denise E. Murray 1988). Seetõttu kasutatakse institutsionaalses suhtluses peamiselt poolformaalset või informaalset registrit. Tähelepanuväärselt harvem, näiteks videokonverentsidena toimuvatel virtuaalsetel teadustööde kaitsmisprotseduuridel või rahvusvahelistel äri- või teaduskohtumistel, on suhtlemine formaalne ning kõrge reglementeerituse astmega. Meelelahutuslik ning ajaviiteline suhtlus on institutsionaalse suhtlusega võrreldes märgatavalt informaalsem. Äärmuslikult vaba ning spontaanne on suhtlemine meelelahutuslikus anonüümses võrgusuhtluses.

Seega võib sama suhtlustehnoloogia ning suhtlusvormi puhul kasutusel olla vastavalt suhtlemise eesmärgile ning reglementeerituse astmele erinevaid registreid: nt Interneti jututoa põhimõttel töötavaid kirjalikku otsesuhtlust võimaldavaid suhtlusprogramme kasutatakse tänapäeval nii teadustööde kaitsmisprotseduuride läbiviimiseks, institutsionaalseks asjaajamiseks kui ka meelelahutuslikuks suhtluseks.

### **Meelelahutusliku jututoa registri erijooni**

Võrgusuhtluse unikaalsemaid registreid on kujunenud Interneti meelelahutuslikus anonüümses kirjalikus otsesuhtluses – jututubades (ingl *chat room*, *chat system*, *live chat*) ning Internet Relay Chat (IRC) süsteemis, kus suheldakse valdavalt anonüümselt, pseudonüüme kasutades. Meelelahutuslikke jututubasid kasutatakse nii rahvusvaheliseks interaktiivseks grupisuhtluseks (suhtluskeeleks valdavalt inglise vm suurrahva keel) kui ka regionaalseks (suhtluskeeleks kohalik keel).

Suurimaid ja vanimaid eestikeelseks suhtluseks kasutatavaid jututubasid Virtual City on algselt, 1993. aastal loodud rahvusvaheliseks suhtlemiseks ning seetõttu programmeeritud ingliskeelsena. Kasutamise käigus kujunes sellest järk-järgult eestlaste seas populaarsemaid, ca 300-400 püsikasutajaga jututuba. Virtual City vestlajate kohta tehtud uuring on näidanud, et jututoas vestlevad alla

30-aastased, valdavalt meessoost IT-töötajad ning arvutihvilised üliõpilased ja õpilased (Toomere 1995). Nimetatud omaduste poolt moodustab Virtual City jututoa vestlejaskond homogeense sotsiaalse grupi, mis kajastub ka kasutajate võrguvälise ühiskeelega – sotsiolekti kasutamises.

Jututoavestleajate sotsiaalset keelevarianti kujundavad peamiselt eriala- ning noortesläng (vt Salla 1997). Kuna nii rahvusvahelistes kui ka regionaalsetes jututubades on üheks põhiteemaks arvutid, tingib see arvutialase erialakeele ehk arvutislängi suure osatähtsuse vestleajate keelekasutuses. Peamiselt avaldub arvutisläng ingliskeelsete IT-lühendite kasutuses, mis moodustasid nt 2000. a Virtual City korpuses kõigist suhtluses kasutatud lühenditest 20% (84 lühendit). Arvutihviliste rohkust jututoas võib seletada asjaoluga, et tänu heale arvutikasutusoskusele on vestlejal paremad eeldused saavutada võrgusuhtluseks vajalik kompetents.

Noorte ülekaal ning vestleajate võrdväärset suhted tingivad ka noorteslängi aktiivse kasutuse, mis väljendub mh iseseisva sõnana käibivate kõnekeelsete sõnakatketega (*suht, norm, peda*) ja spontaansete nimelühendite (*miche, teel*) kasutamises ning noorte kirjastlängile omases eelistamises *ü*-tähele. Noorteslängile on omased ka slängituletiste aktiivne kasutamine (*afka, hotellikas, Jansa, Teelekas*) ning anglismide kõrge osakaal (nt 1997. a Virtual City korpuses oli inglise laene kõigist laensõnadest 87% ), mille esinemissageduse tõstavad ekstreemselt kõrgeks lisaks noorteslängi sõnavarale ka arvutisläng ning ingliskeelne võrgusõnavara (vt lähemalt Salla 1997). Meessoost vestleajate ülekaal ja vestleajate füüsiline distantseeritus toovad kaasa tavapärasest vulgaarsema ja familiaarsema kõnepruugi.

Vestleajate sotsiaalsest taustast tingitud erijoonte kõrval on tähelepanuväärsemad suhtlussituatsioonist tulenevad, nn võrguspetsiifilised registritunnused. Erinevalt rahvusvahelistest jututubadest, kus vestlejaskonda kuuluvad sageli eri rahvusest ning geograafilisest piirkonnast pärit vestlejad, võivad – nagu uurimus Virtual City kohta näitab – regionaalsete jututubade vestleajate kontaktid ulatuda ka väljapoole võrgusuhtlust. Vestleajate sarnane päritolu ning võrguvälised sidemed toovad teatud erijooned registrit kujundavasse vestlustemaatikasse (Halliday kontseptsioonis *field* 'suhtlusvaldkond'), vestleajate suhetesse ja rollidesse (*tenor* 'suhete laad').

Erinevalt täiesti anonüümsetest jututubadest ei laskuta Virtual

Citys sensitiiivsete teemadeni, mida silmast silma välditakse; intiimsetel teemadel räägitakse pigem läbi huumori, naljatades. Samuti pole üldlevinud netiketireegleid eirav kaasvestlejate solvamine ja sõimamine (*flaming*), mis on teravaks probleemiks teatud rahvusvahelistes jututubades. Virtual Citys kui regionaalses jututoas vesteldakse tavaliselt kohalikest sündmustest; võrguväliselt suhtlevad vestlejad kasutavad jututuba ka ühisürituste organiseerimiseks. Püsi-vestlejate vahel on kujunenud välja grupiidentiteet, mis väljendub nii ühises, teiste jaoks mõistmatu sõnavaras (vt Salla 1997), anonüümsetes grupireaktsioonides (*echo*) kui ka enda identifitseerimises grupi kaudu (nt enesenimetus *hotellikad*).

Vaatamata võrguvälisetele kontaktidele teatud vestlejate vahel on suur osa vestlejaist siiski üksteise jaoks tundmatud. Tänu anonüümselele on vestlejate suhted sageli improviseeritud. Vestlejail on võimalus luua endale uus nimi, sugu ja välimus ning sedakaudu kujundada tegelikust erinev imago ja minapilt. Kaasvestleja soo, ea ja välimuse äraarvamine on ka üks meelisteemasid jututoas.

Vestlejate informaalset, võrdväärset ning enamasti anonüümset suhted tingivad jututoas (vahetus suhtluses ebaviisakalt otsekohekena mõjuva) teemale orienteeritud suhtluse: jututoavestluses puudub sageli nii tervitus kui viisakuskõne, mistõttu põhiteema juurde asutakse tavaliselt ilma sissejuhatusega (*Max shouts: kus saab omme passipilti tha ???*). Samuti väljendub otsekohehus avalikus üksteise kritiseerimises ning kaasvestleja kohta negatiivse suhtumise väljendamises. Kollegiaalsus ja võrdväarsus välistab jututoas ka teietamise jm suuremat sotsiaalset distantsi markeerivad strateegiad.

Jututoaregistri unikaalseimad erijooned tulenevad kirjalikust, ühelt poolt automatiseeritud, kuid samas spontaanselt ja interaktiivsest suhtlusviisist (*Halliday mode*). Erinevalt vahetust suhtlusest ei teki jututuppa või uude virtuaalruumi sisenenule visuaalset pilti ümbritsevast keskkonnast ega sellest, kes kellega suhtleb. Ühise füüsilise keskkonna ja silmside puudumise tõttu on kogu suhtlusprotsess tavapärasest komplitseeritum. Suhtlemise lihtsustamiseks ja ilmestamiseks on jututubade programmeerijad ja vestlejad loonud verbaalsete ja metagraafiliste vahendite abil jututoas unikaalseid võimalusi ja strateegiaid, mis kompenseerivad osaliselt nii mitteverbaalset käitumist kui ka ühise füüsilise keskkonna puudumist.

## Virtuaalkeskond ja mitteverbaalse suhtluse kompensatsioon

Jututubades on olenevalt kasutajaskonna suurusest kümneid või ka sadu virtuaalseid vestlusruume (IRCs kanaleid). Vestlusruumide funktsiooniks on hajutada otsesuhtlusprogrammis viibiv vestlejakond väiksemateks suhtlusgruppideks, et suhtlemine toimuks sujuvamalt. Jututoad on programmeeritud sageli maja, linna vm füüsilise koha või objektina ning vestlusruumid vastavalt tubade või linnale iseloomulike paikadena. Virtual City jututuba on programmeeritud virtuaalse linnana, kus virtuaalruumideks on hotell, park, raamatukogu jms. Virtual Citys on kokku üle 30 suhtlusvõimaluste poolest sarnast vestlusruumi. Vestlejail on kujunenud välja lemmikruumid, kus suhtleb valdavalt sama vestlejakond, kel on kujunenud välja ühised suhtluskonventsioonid ja identiteet (nt hotelli püsikülastajad nimetavad end hotellikateks).

Nii vestlemine kui ka ühest vestlusruumist teise liikumine toimub jututoas spetsiaalsete arvutikäskluste abil. Virtuaalruumi pääsemise võimalused on toodud Virtual City jututoas graafiliselt esile linnakaardil, mida vestleja näeb automaatkäskluse abil. Uude vestlusruumi siseneja ekraanile ilmub automaatselt ingliskeelne tekst, mis kirjeldab kujundlikult keskkonda, nt hotelli interjööri ning väljavaadet. Lisaks metafoorsetele kirjeldustele ilmub jututuppa või vestlusruumi siseneja ekraanile verbaalselt info, mida füüsilises ruumis viibija tajub nägemis- ja kuulmismeelega: vestluskoht ja selle iseloomustus, ruumis viibijate nimekiri ning vestlusteema. Automaatsetes avatekstides loetletakse ka vestlusruumid, kuhu on võimalik edasi liikuda. Seega luuakse verbaalsete vahenditega suhtlemise tõrgeteta alustamiseks vajalik kontekst: vestleja teab, kellega tal on võimalik kontakti otsida ning vestlust alustada.

Automaattekstid on vestlejale oluliseks toeks ka suhtlemise käigus, andes pildi vestlejate liikumisest: automaatteadete kaudu teavitatakse vestlejaid virtuaalruumi sisenevaist või sealt lahkuvaist kaasvestlejaist (nt lahkumisel *Dmon falls down the drain* 'Dmon läheb veega alla'), samuti ajutiselt arvutiekraani juurest eemaldunud ja tagasisaabuvaist vestlejaist. Nende teadete abil vähendatakse vestlejais silmside puudumisest tekkivat ohtu otsida tulutult kontakti vestlust mittejälgivate isikutega.

Vestlejate virtuaalse liikumise ja suhtlusvalmidusega seotud arvutikäsklused ning nende peale kaasvestlejate ekraanile ilmuvad

automaatteated on Virtual City jututoas vestluse ilmestamiseks samuti kujundlikud, väljendades linnale iseloomulikke liikumisvõimalusi: taksosõitu, jalutamist jms. Neutraalsetele vestlusruumi muutmise käsklusele *.go* (12%) ja *.go back* (7%) eelistavadki vestlejad kujundlikumat käsklust *.taxi* (81%), nt Jethe käskluse *.taxi hotel* (või lühendatult *.t hotel*) peale ilmub kaasvestleja ekraanile automaatteade *Jethe takes a taxi to the hotel* ning vestleja enda ekraanile *Taxi leaves you on hotel and drives away*. Seega automaattekstid ja -teated ei lihtsusta ainult kirjalikul tekstil põhinevat suhtlust, vaid kompenseerivad ka ühise füüsilise suhtluskeskkonna puudumist: vestlusruumide kirjeldamise ning vestlejate liikumise metafoorse kujutamise kaudu loovad programmeerijad automaattekstide abil kunstlikult atraktiivse, sageli füüsilisele ümbrusele lähedase suhtluskeskkonna, mis võrgusuhtluses loomulikult kujul puudub.

Jututoa automaattekstid pole seega pelgalt vestleja teavitamise, vaid ka interaktiivset suhtlust toetava ja ilmestava suhtluskonteksti loomise funktsioonis, mis tingib automaatika kõrgema osatähtsuse (2000. a korpuses 30%) võrreldes nende võrgusuhtlusvormidega, kus automaattekstide põhifunktsiooniks on eelkõige informatsiooni jagamine (nt meilisuhklus).

Lisaks iseseisvatele automaatteadetele toetab automaatika ka spontaanseid suhtlust: vestlejate teadete ette ilmub alati automaatselt vestleja pseudonüüm ning vestleja paralingvistilist käitumist – naeratust, silmapilgutust, hüüdu vms – väljendav ingliskeelne saateverb. Saateverb ilmub tavaliselt vastavalt lõpumärgile (nt küsimärgi puhul verb *asks*, nt *Winger asks: sulle ei meeldinud, ekssole?*) või vestleja käskluse peale. Saateverbidest kõrgeima esinemissagedusega on neutraalne *says* (66%), mis ilmub ilma kommunikatiivse käskluse ja lõpumärgita edastatud teadetele, samuti küsimust ja naeratust väljendavad *asks* (10%) ja *smiles* (9%). Automaatsed saateverbid ja pseudonüümid muudavad vestlemise ilmekamaks ja vahetule suhtlusele lähedasemaks, vähendades samas spontaanse teksti osa ja kirjutamisele kuluvat aega.

Lisaks suhtlemist toetavatele ja suhtluskonteksti loovatele automaattekstidele üritavad ka vestlejad ise unikaalsete strateegiatega kompenseerida puuduvaid keskkonna- ja suhtluselemente, sh paralingvistilist käitumist, mis suulises interaktiivses suhtluses mängib sageli olulisematki rolli kui verbaalne tekst (vt lähemalt Kimmel-Tenjes 1993; Sorensen 1994). Vestlejad kasutavad loovalt

nii verbaalseid kui ka teksti visuaalsusega seostuvaid metagraafilisi vahendeid.

Kuna vestlusruumis vestleb tavaliselt rohkem kui kaks inimest, tuleb vestlejail soovitud adressaadi tähelepanu äratada uue teema puhul uuesti. Suulises tekstis toimub kontakti otsimine ja kõnevooru ülevõtmine pilgu jm mitteverbaalsete märkide abil (kõnekäitumisest vt nt Pajupuu 2001), jututoas on ainuke võimalus kasutada adressaadi nime. Eestlaste võrguvestluses lisatakse adressaadi pseudonüüm üttena lause algusesse või lõppu. Kuna adressandi enda nimi ilmub vestluse lihtsustamiseks automaatselt teate ette, on nimede esinemissagedus kokkuvõttes suulisest tekstist märgatavalt kõrgem (vt ka Werry 1996). Seetõttu pööravad vestlejad nimevalikule suurt tähelepanu ning eelistavad nimesid, mis väljendavad loovust, huumorimeelt või vestleja sümpaatiat. Pseudonüüm mängib olulist rolli ka seetõttu, et sellest saab alguse võrgus loodava minapildi ja imago kujundamine: pseudonüüm on esimene, mida märgatakse uue vestleja või suhtlusruumi siseneja puhul.

Kõige enam kasutatakse jututubades eesnimelisi pseudonüüme, millest enam kui pooled on võõrapärased, eelkõige ingliskeelsetes maades kasutusel olevad nimed (*Jake, Freddy*). Üksikutel vestlejalatel on ka perekonnanimeline pseudonüüm. Isikunimeliste pseudonüümidega võrdselt esineb isikulähteseid ehk isiku tegelikule või fiktiivsele välimusele (*Muna*), harrastustele ja pahedele (*Lsd, Triibu*), suhtluskeskkonnale (*CybeR, juuniKS*), vms viitavad pseudonüüme. Selle alarühma nimed näitavad kõige selgemalt vestleja taotlust olla loov ning väljendada vaimukust ja huumorimeelt. Vähem esineb isikunimelähteseid, tõenäoliselt vestleja enda nimest tuletatud (*Jantsa – Jaanus, Teelekas – Teele*) või lühendatud (*Mrg – Margus*) pseudonüüme. Pseudonüüme püütakse kreatiivsuse näitamiseks vahel ka graafiliselt suur- ja väiketähtede loova kasutuse abil dekoreerida (*urXx, sAbbAth*).

Lisaks pseudonüümidele kasutavad vestlejad imago kujundamise vahendina ning silmside puudumise kompenseerimiseks paarisõnalisi eneseiseloostusi (*description*), mis ilmuvad automaatselt jututuppa siseneva vestleja pseudonüümi juurde ning kajastavad vestleja välimust, tundeseisundeid, sündmusi, aforisme vms (*Peedu – tartlaste hirm*); samuti profiili, kus on võimalik kirjutada nii enda vanus, sugu, töö, hobid jms. Kui eneseiseloostused võivad viidata ka tegelikule olukorrale, siis profiil on reeglina alati fantaseeri-

tud, virtuaalse suhtluse juurde kuuluvaid mängulisi elemente.

Vestleja mitteverbaalseid reaktsioone, tegevusi, välimust ning füüsilist keskkonda väljendatakse jututoas lisaks automaatverbidele, varjunimedele ning eneseiseloostustele ka spontaanse vestluse käigus. Vestlejad teevad seda nii lakooniliste verbaalsete vahendite – lühikirjelduste ja üksiksõnade – kui ka teksti visuaalsusega kaasnevate metagraafiliste vahendite – üksiksümbolite, ikonograafiliste märkide, suurtähtede ja kumulatsiooni – abil. Vestlejad kasutavad enda tegevuse, välimuse või tundeseisundite verbaalseks väljendamiseks tavaliselt lühikirjeldusi. Kuna käskluse abil on võimalik genereerida ka automaatse saateverbite, pelgalt pseudonüümiga teateid, kirjeldatakse enda tegevusi 3. isikus (nt *Jethe naerab närviliselt*). Niimoodi seotakse jututoas automaatne ja spontaanne tekst üheks tervikuks. Lühikirjeldusest lakoonilisemaks meeleseisundite väljendamise võimaluseks on teadete lõppu tärnide vahele lisatavad silmapilgutust, head meelt, kurbust jms väljendavad üksiksõnad (*Prince muigab 100% inimlikult \*wink\**).

Võrgusuhtluse eripärasemaid ja fenomenaalsemaid mitteverbaalse käitumise kompenseerimise strateegiaid on emootikonide kasutamine. Emootikonid on ikoonilised märgid, mis on moodustatud loovalt arvutiklaviatuuri (ASCII-tabeli) sümbolitest – tähtede, numbrite, kirjavahemärkide jm sümbolite kombinatsioonidest. Emootikone vaadatakse 90 kraadi pead vasakule kallutades, nii et moodustub näo või eseme kujutis, nt emootikonis -) märgib koolon silmi, sidekriips nina ja sulg suud. Emootikon esineb reeglina lause lõpus ning täidab ühtlasi ka lõpumärgi funktsiooni, seetõttu lõpumärki sellele ei lisata, nt *ma ei satu nii kaugele nagu vabaduse plats :-)*

Emootikonide kaudu väljendati algselt emotsioone (sellest ka termini *emootikon* etümoloogia: ingl *emotion* 'emotsioon' + *icon* 'ikoon' = *emoticon* 'emootikon'). Aja jooksul on emootikonide kasutusfunktsioonid laienenud: tänapäeval on spetsiaalseid emootikone välimuse, tuntud tegelaste, ametite ja esemete kujutamiseks ning isegi üneemide ja hüüundite väljendamiseks (nt +:-) *papp*, 8-) *prillikandja*, -I *hmm*, |-D *ho-hoo*).

Seega algselt paralingvistilise konteksti paremaks interpreteerimiseks (emotsioonid, miimika, žestid) kasutusele võetud emootikonid mängivad tänapäeva interaktiivses võrgusuhtluses olulist rolli ka ekstralingvistilise konteksti (välimus, füüsilised esemed

jms) kajastamisel.

Ehkki suur osa emootikonidest on kinnistunud tähendusega, genereerivad vestlejad neid ka ise, mistõttu emootikoni tähendus ei pruugi alati ilma kontekstita kaasvestlejale mõistetav olla. Ka kinnistunud emootikonid võivad olla mitmetähenduslikud, nt emootikon :) võib sõltuvalt kontekstist tähistada nii head meelt, rõõmustamist kui ka sarkasmi või irvitamist (LaQuey & Ryer 1993: 72). Samuti võib emootikon kanda pehmendusfunktsiooni (Sharf 1999: 245), nt *Vizz smiles: winger-pede!* :)

Enim kasutatakse jututoas head meelt ja rõõmustamist väljendavaid emootikone (1997 – 392 ehk 85%, 2000 – 347 ehk 54%; seetõttu kutsutakse emootikone ka ingl *smiley* ja sm *hymiö*). Negatiivseid emotsioone väljendavaid emootikone esineb märgatavalt harvem (1997 – 39 ehk 8%, 2000 – 43 ehk 7%). Emootikone kasutatakse enamjaolt lühendatult, ilma nina tähistava sidekriipsuta; mõnikord redutseeritud märke omakorda kumuleeritakse, väljendades seeläbi emotsiooni tugevust, nt :((( väljendab suurt kurbust, pettumist.

Suhtlemise ilmestamiseks on Virtual Citys emootikonid (analoogselt lauselõpumärkidega) seotud automaatsete saateverbidega, nt naeratust tähistava emootikoni puhul ilmub teate ette automaatselt verb *smile* (*Ginger smiles: terre:*). Koomiksite eeskujul on leitud võrgusuhtluses trükitehniline lahendus isegi laulmise ja mõtete väljendamiseks (*Mike thinks .oO (kas ma olen ikka odellis)*). Vestlejate aja kokkuhoidmiseks on ka need suhtlusvõimalused Virtual City jututoas automatiseeritud.

Alternatiivsetest mitteverbaalse käitumise väljendamise vahenditest eelistavad Virtual City vestlejad tämidevahelistele sõnadele (1997 – 2; 2000 – 2) emootikone (1997 – 463; 2000 – 642), mis on vestlejate jaoks lakoonilisem, selgem ja tänu automatiseeritusele ka lihtsam ja ilmekam võimalus väljendada mitteverbaalset käitumist, tundeseisundeid ning välimust. Emootikonide kõrge kasutusagedus on märk suhtluse pildilisemaks muutumisest, toetades ja väljendades seeläbi väljaspool võrku täheldatud muutustendentsi (vt nt Sorensen 1994: 413; Priimägi 1997: 166-118).

Jututoas on leitud vahendid ka auditiiivse suhtluselemendi ning väliskeskkonnast tulenevate helide puudumise kompenseerimiseks. Helide, hääliitsuste, hääletooni jm auditiiivsete efektide saavutamiseks kasutavad vestlejad lisaks lühikirjeldustele ka onomato-

poetilisi sõnu (nt aevastus: *uähyou*) ning tähtede häälduspäras- kumulatsiooni (*iimee*). Üksiksõnade rõhutamiseks kasutavad vestle- jad mõnikord alakriipse (*sa\_ei\_tohi\_puududa* :)), tavaliselt aga suur- tähti (*mind LIHTSALT häirib*). Läbivalt (ning mõnikord ka kumu- leerituna) suurtähtedes kirjutatud teade (*AALRRRIIGGHHTT!!!!*) väljendab aga karjumist, netiketi järgi ebaviisakat ja taunitavat käi- tumist.

Füüsiliselt samas ruumis viibivas grupis on tavaliselt võimalik lisaks grupisuhtlusele ka privaatselt (nt sosistades) sõnumeid vahe- tada. Ka jututoas on loodud privaatvestluste jaoks tehnilised või- malused: vestlejail on võimalik siirduda eraldi vestlusruumi ning muuta see teiste jaoks suletuks. Levinum on siiski saata privaatset teateid muidu avalikuks suhtluseks kasutatavas vestlusruumis. Pri- vaatvestluse käskluse ja adressaadi nime sisestamisel näeb sõnumit vaid soovitud vestluspartner, kes eristab selle avalikust teatest noole ja nimelise pöördumisega, mis ilmub automaatselt teate ette (--> *Dmon tells you: juttu lihtsalt*).

Erinevalt vahetust suhtlusest pole privaatvestluses osalevaid vestluspaare võimalik kaasvestlejail näha ega kuulda. Privaatvest- luse võimalus loob uue dimensiooni võrgusuhtlusesse: vestlejad saavad aktiivselt osaleda nii avalikus kui ka privaatvestluses, mis võivad nii stiili kui ka keelekasutuse poolest üksteisest kardinaal- selt erineda. Sellist, korruga erinevas rollis ja registris suhtlemist on nimetatud dissotsiatsiooniks (vt nt Suler 1997). Kuna tavapärasest suhtlusolukordades pole võimalik ühtaegu sama aktiivselt osaleda erinevates konversatsioonides, on see eripärasemaid võrgusuhtluse omadusi.

Kokkuvõttes, erinevate mitteverbaalset käitumist kompenseerivate strateegiate kasutuselevõtt on võrgusuhtluse unikaalsemaid fenomene, mis näitab vestlejate vajadust kasutada suhtlemisel alter- natiivseid vahendeid, mida traditsiooniline kirjalik keelekasutus ei suuda pakkuda. Para- ning ekstralingvistiliste efektide produtsee- rimine meelelahutuslikus jututoaregistris näitab eelkõige program- meerijate ja võrgusuhtlejate taotlust luua kunstlikult automaatsete ja spontaansete tekstide loova kasutamise ning ühtesulatamise kaudu suhtluskontekst, mis loomuliku ühise füüsilise keskkonnana puudub, ning tuua sedakaudu personaalsus erinevate vahenditega selgemalt esile. See vajadus tuleneb ühelt poolt vestlejate distantseeritusest ning teisalt kirjaliku vestlusprogrammi suhtluskomponentide vähe-

susest. Seega peavad kompetentsed jututoavestlejad valdama üht-aegu nii täpsust nõudvaid kommunikatiivseid arvutikäsklusi ning automaatikaga kaasnevaid suhtlusvõimalusi kui ka spontaanse suhtluse ilmestamise vahendeid.

### **Interaktiivsust ja spontaansust suurendavaid strateegiaid**

Tehnoloogiakesksus ei too kaasa ainult automaattekstide olulist rolli suhtlusprotsessis, vaid sidevahend mõjutab kogu kommunikatsiooniahelat. Sidevahendi abil toimuv kommunikatsioon erineb olulisel määral silmast silma suhtlusest: teate saatmine ja vastuvõtmine on erinevalt vahetust suhtlusest üksteisele järgnevad, sageli ajalisi viivitusi põhjustavad protsessid. Suulisest võrgusuhtlusest tugevamalt avaldab see mõju kirjalikele võrgusuhtlusvormidele, eriti aga interaktiivsele jututoasuhtlusele, sest kirjalik vorm pikendab omakorda suhtlusahelat: igasuguse kirjaliku kommunikatsiooniakti puhul tekib võrgus ajaline distants nii teksti produtseerimise ja edastamise (kirjutamisele kuluv aeg), edastamise ja vastuvõtmise (teate transpordile, kodeerimisele ja dekodeerimisele kuluv aeg) kui ka vastuvõtmise ja vastamise (teate lugemise ja vastamise vaheline viive) vahel (vt lähemalt Viherä 1999). Interaktiivse võrgusuhtluse sünkroonsusaste ei saa seega olla kunagi sama kõrge kui silmast silma suhtlemisel – isegi mitte neis võrgusuhtlusvormides, kus edastatakse sünkroonselt pilti ja häält.

Tänu unikaalsete strateegiate kasutamisele on jututoasuhtlus interaktiivsus- ja spontaansusastme poolest siiski ligilähedane suulisele vestlusele. Ühelt poolt transleeritakse kirjalikku teksti suulisele spontaansele informaalsetele dialoogile omaseid nähtusi – kõnekatkestusi, üneeme, pragmaatilisi partikleid, lünk- ja vaeglauseid, sõnasulameid, suulise keelekasutuse lühenditüüpe. Teiselt poolt kasutatakse loovalt vestluse kirjaliku vormiga kaasnevaid võimalusi – teate osade kaupa edastamist, kirjalühendeid, numbrite, tähtede jt arvutiklaviatuuri sümbolite visuaalse kuju, tähenduse ja/või kõlalist sarnasust. Need nähtused pole sündinud ainult võrguvestlejate teadlikust taotlusest, vaid kogu võrgusuhtlusprotsessi eripärast.

Jututoa interaktiivset suhtlusprotsessi ning sellega seonduvat keelekasutust võib vaadelda kolme põhiprotsessina: tekstiloome, teksti vastuvõtmise ning sõnumile reageerimise ehk vastamisprotsessina. Tekstilooma hõlmab suhtlusakti ja sõnumi planeerimist,

sõnumi transleerimist (ehk sõnumi kirjalikuks teateks vormistamist) ning ülevaatamist. Planeerimine üldjuhul ei tähenda ainult sõnumi kavandamist, vaid ka vestlusteemaga sobivat sidekanali valikut. Eri-nevalt institutsionaalsest võrgusuhtlusest (vt nt Murray 1988) on anonüümses suhtluses tavaliselt jututuba ainsaks suhtlusvormiks. Virtual City jututoas, kus osa vestlejaist suhtleb ka väljaspool jututuba, võib alternatiivsete suhtlusvormidena tulla siiski kõne alla ka elektronpost, telefon või silmast silma kohtumine. Suhtluse käigus jututuba üldjuhul siiski teiste suhtlusvormide vastu ei vahetata, sest vestluse eesmärgiks pole mitte probleemide tõhus lahendamine, vaid sotsiaalne suhtlus.

Sõnumi planeerimine jututoas erineb traditsioonilise kirja planeerimisest ja loomisest: tänu vestluse interaktiivsele iseloomule üritavad vestlejad vastata võimalikult kiiresti. Vestlustempo ülevõltoimiseks toimub sõnumi planeerimine analoogselt suulise kõnega peaaegu samaaegselt teate transleerimisega. Kuna edasise teksti planeerimine võib nõuda rohkem aega kui planeeritud teksti transleerimine, tekivad teksti produtseerimisel traditsiooniliselt suulisele kõnele eriomaseks peetud takerdused ehk prospektiivsed hesitatsioonid (vt Hennoste 1994). Takerdusi väljendatakse jututoas tavaliselt mõttepunktidega. Mõttepunkte kasutati 2000. a korpuses kokku 263 teates, mis moodustas kõigest spontaanselt vestluse teadetest kokku 6,3%. Kõnekatkestusega seotud mõttepunktid esinevad sarnaselt suulise kõnega eelkõige lause piiridel (peamiselt teate lõpus, nt 2000 – 43%), ning lause sees: lauseosa piiridel, sidendi ees või järel või enne viimast sõna (2000 – 34%).

Mõttepunktidele lisatakse sageli üneem – häälightsus, millega suulises suhtluses täidetakse kõnejärje hoidmiseks alateadlikult takerdusest tekkiv paus (*tuttav na'gu on kyll aga.. hmm.. tquesti ?*). Suulises kõnes taunitavate üneemide kasutamine on jututoaregistri eripärasemaid ja sagedamini kasutatavaid spontaansuse ja ilmekuse saavutamise strateegiaid: 2000. a tekstikorpustes esines kokku üle 35 erineva üneemi 168 korral. Sagedamini kasutatavate üneemide osatähtsus on jututoatekstides ning suulises kõnes tähelepanuväärselt sarnane: kõrgeima esinemissagedusega on suulises ja kirjalikus tekstikorpuses üneemid *mm*, *ee*, *aa* ning nende variandid. Kõnekatkestuste ja nende täiteainese kasutamine pole jututubades seega päris tehnilik, vaid pigem poolautomaatne, kasutusel harjumusest väljendada kirjas meeles toimuvaid protsesse.

Sarnaselt üneemidega kasutatakse spontaansuse ja kõnekeeluse saavutamiseks järjest aktiivsemalt ka suhtumist vms väljendavaid suulisele informaalsele kõnekeelele omaseid pragmaatilisi partikleid (1997 – 156; 2000 – 262). Jututoatekstides esinesid kõik suulises kõnes levinumad partiklid ning ka nende protsentuaalne kasutussagedus on suulise kõnega sarnane: levinumad partiklid *siis*, *nagu* ning *vat* olid esinemissageduse poolest sarnases järjestuses Tiit Hennoste (1994) suulise kõne korpusese esinenuga, erinevus ilmnes vaid kõrgeima esinemissagedusega partikli osas – suulise kõne korpusese *noh*, jututoakorpusese *no*. Samuti kasutatakse informaalsele vabale suhtlusele iseloomulikke partikleid, nt jututoas kasutussageduselt järsult kasvanud lausealgulist *a*-partiklit (1997 – 19; 2000 – 40, nt *a kes sina oled*) ning harvem lauselõpulist küsipartiklit *vä* (1997 – 36; 2000 – 27), mida jututoas kasutatakse tavaliselt *va*-kujul (*kylm hakkas va?*).

Seega on jututoa planeerimisprotsess erinevalt traditsioonilise kirja produtseerimisest kaasvestlejate jaoks nähtavam, jättes suulise kõnega sarnase jälje teksti kui suhtluse lõpp-produkti. Transleerimisprotsessi jooksul valatakse mõte jututoas kirjalikku vormi. Kuna kirjaliku teate kirjutamine ja edastamine võtab oluliselt enam aega kui suulise kõne produtseerimine, üritavad vestlejad hoida kokku aega, kasutades selleks nii traditsioonilisi kui ka unikaalseid strateegiaid.

Kõige mitmekülgsemalt avaldub lühiduse taotlus süntaktilisel tasandil. Korruga edastatavad teated on suulisele dialoogile lähedalt tavaliselt üherealised lühilausungid (1997 – keskmiselt 3,2 sõna, koos pseudonüümi ja automaatverbiga 5,2 sõna; 2000 – keskmiselt 5,1 sõna; pseudonüümi ja automaatverbiga 7,1 sõna). Pikemad lausungid edastatakse mitme teatena, nii et lausungi katkekohad ühtivad suulise kõne kommunikatiivsete pauside positsioonidega. Niimoodi saavutatakse suulisele dialoogile lähedane tempo ja rütm.

Suulisele dialoogile omaselt luuakse vestluse käigus jutule kontekst, mis võimaldab lausungisse jätta vaid reemaosa. Tulemuseks on suulisele dialoogile iseloomulike vaeg- ning lünklausete aktiivne kasutus jututoatekstides. Kontekstiellipsi puhul jäetakse tavaliselt välja kogu kontekstist ilmnev informatsioon; lühendusellipsi puhul personaalpronomenid ning öeldisverb (EKG 1993). Lisaks traditsioonilistele väljajäätudele jäetakse öeldisverb mõnikord kirjutamata ka ebatavalises lausepositsioonis (*ma [olen] laiskloom*) ning sageli

koos isikulise asesõnaga (*[mul on] ilgelt kiire*). Vestlustempo kiirendamiseks trükitaksegi tavaliselt vaid vestluse seisukohast hädavalik informatsioon, mistõttu elliptiliste lausete esinemissagedus on suulisest dialoogist silmatorkavam.

Lisaks süntaktilisele reduktsioonile kasutavad jututoavestlejad aktiivselt ka leksikaalse reduktsiooni vahendeid. Tavapärastest sõnalühenditest kasutatakse jututoas rahvusvahelisi ja eesti standardlühendeid (*st, jne, h*), kirjas levinud, n-õ konspektistiilis lühendeid (*pyhap*), suulises formaalses keelekasutuses levinud iseseisva sõnana käibivaid sõnakatkeid (*suht, norm*) ning spontaanseid lühendeid (*vbndst* – vabandust, *ple* – pole). Jututoaregistri muudavad erinäoliseks formaalsed ning arvutislängis kujunenud infotehnoloogilised lühendid (2000 – 84 ehk 20% lühenditest) ning spetsiifilised võrgulühendid (2000 – 134, 32%). Võrgulühendeist on suurima osatähtsusega (2000 – 82) eestikeelsed võrgulühendid (*krt* –kurat, *omk* – hommikust); viimaste aastate jooksul on levinud (1997 – 1, 2000 – 44) tüvelühendina kasutusel olevad võrguverbid (*irv* – irvitama). Harvem (1997 – 19; 2000 – 8) kasutatakse aastate jooksul uudsuse kaotanud rahvusvahelisi ingliskeelseid võrguakronüüme (*afk* – *away from the keyboard* ‘arvutiklaviatuuri juurest eemal’).

Jututoavestlejad kasutavad aktiivselt kõiki lühendamisviise (2000. a korpuses valiktähtlühendeid 35%, katkendlühendeid 34%, algustähtlühendeid 30%), ehkki erinevate lühenditüüpide osakaal varieerub algustäht-, katkend- ning valiktähtlühendeis. Spontaansest moodustatakse nende suurema läbipaistvuse tõttu eelkõige katkendlühendeid, millest enamus (2000 – 67%) on vestlejate pseudonüümide katkendkujud (*cu, miche*); IT-lühenditest enamus on algustähtlühendid ning akronüümid (2000 – 73), võrgulühenditest suurima osatähtsusega (2000 – 82) on valiktähtlühendid. Ehkki 2000. aasta korpuses esines kokku 415 lühendit, mis moodustab spontaansete sõnade koguarvust vaid 2,3%, on jututoas tekstiökoonoomia märksa silmatorkavam kui muus kirjalikus suhtluses, sest põimuvad nii traditsioonilised lühenditüübid, IT-lühendid kui ka spetsiifiline võrgulühendus.

Lisaks sõnade lühendamisele püütakse kirjutamisele kuluvat aega vähendada sõna asendamisega selle tähendusele viitava arvutiklaviatuuri ASCII-märgiga – üldjuhul tavasuhltluses kinnistunud tähendusega sümboliga. Sümboleid kasutatakse jututoas sageli ülekantud tähenduses või ebatraditsioonilises kontekstis (*Janene =>*

*tordile*). Lühendusvahendina on kasutusel ka numbrid, millega asendatakse lisaks arvsõnadele ka neid sõnu, mida võib ülekantud tähenduses numbriliselt väljendada (*emm saatis paki 1/2 na''dalat tagasi*). Samuti on levinud tähekombinatsioonide asendamine võõrapäraste üksiktähtedega (*mX yxgi asi enam trykitud ei saa*) ning kalambuuri kui tekstiökonoomia ja ilmestamise vahend (*4get – forget 'unusta'*).

Unikaalsemaid suulisest spontaansest suhtlusest üle võetud lühendamisstrateegiaid on leksikaalse ainese kokkusulatamine. Suulise kõne eeskujul (vt nt Ariste 1977: 33-34) kirjutatakse kokku lühikesed ühesilbilised sõnad ehk kliitikud. Jututoa keelekasutusse on üle võetud kõik kõnekeeles levinumad sulanemised: küsi- ja asesõna enkliis (*missa teed musike*); asesõna, eituspartikli ja modaali enkliis (*aaa...siis maitea..*), kahe partikli või partikli ja küsisõna prokliis (*nomis; novot*) jms. Lisaks kliitikute sulanemisele kasutatakse jututoas ka assimilatsiooni ehk foneetilisel sarnaste häälikute kokku sulatamist (*assa – ah sa*) ning univõrbsiooni, kus sulaneb üheks sõnaks sõnaühend või väljend (*jadaga – head aega*). Ehkki näiteid sulanemisest esines korpuskes kokku vaid 48 korral (1997 – 29; 2000 – 19), võib neid pidada fenomeniks, mida on raske leida teistest kirjalikest registritest.

Lisaks süntaktilisele ja leksikaalsele reduktsioonile kasutatakse jututubades transleerimisele kuuluva aja kokkuhoidmiseks (ning ühtlasi originaalsuse näitamiseks) ortograafilist reduktsiooni, mis väljendub eelkõige nende ortograafiareeglite eiramises, mis ei ole määravad teksti mõistmise seisukohalt, kuid aeglustavad teksti edastamist. Suurtähed lühendites, nimede ja lausete alguses ning kirjavahemärgid nõuavad lisaklahvivajutust, mistõttu nende ärajätt on jututoas levinud (*indrek partsule uuno raadiosse ntx*). Samuti jäetakse kirjutamata tühikud suulises kõnes kokku hääldatavate sõnaühendite ja väljendite vahel. Häälduspärasust ning ökonoomsust jälgitakse ka õige kirja järgi häälduspärasest erinevate inglise- ja eestikeelsete sõnade kirjutamisel (*junou gripp 'n' stuff; te piax kah proovima kui hia on panna windoosat kui iirt pole:)*).

Võrreldes erinevaid teksti lühendamise ja vähendamise strateegiaid Virtual City jututoas, võib järeldada, et selle keelevariandi näol on tegemist redutseeritud registriga, mille määravaimaks omaduseks on eelkõige sellistest kirjutamise elementidest loobumine, mille pole teksti vältimatu mõistmise seisukohalt olulist väärtust. Seega trükitult edastatakse sageli vaid mõtte tuum, mõistmise seisukohalt

hädavajalik informatsioon, ning seegi sageli lühendatud kujul. Tulemuseks on äärmiselt lakooniline, pigem lausefragmentidest kui teraviklausetest koosnev, n-ö *staccato*-stiilis konversatsioon (vt Suler 1997):

Nunnu says: tr tlks

Teelekas says: tr Nnn

Sonya says: l

Teelekas smiles: Sonya, sina võitsid :)

Teelekas says: tervituse lakoonilisusega

Nunnu says: see oli vist hello ilma h,e,ühe l-i ja o-ta

Jututoa tekstide kirjutamist mõjutavad lisaks vestlustempo ülevahoidmisest tulenevatele ajalistele piirangutele ka suhtlusprogrammi tehnilised piirangud, nagu teksti kirjutamise, käsitlemise ja kujundamise väiksemad võimalused. 1997 aastal polnud Virtual City jututoas võimalik kasutada diakriitikutega tähti, mistõttu vestlejail tuli luua nende asendusvariandid. Asendusvariantide valikul kasutavad vestlejad eelkõige visuaalset sarnasust, kõige sagedamini asendatakse täht vastava diakriitilise märgita tähega (*ä-a*) või sarnase visuaalse kujuga numbri või sümboliga (*ä-2,@; õ-6, nt sõbrap2ev*); rikkaim on asendusvariantide poolest *õ*, millel on kahe korpuse peale kokku 11 asendajat (*6, o, @, e, o~, 2, o^, a, õ, q, Q*), kõige vähem on asendusvariante *ü*-tähel, mida kõige järjekindlamalt asendatakse jututoas noorte kirjaslängis levinud *y*-ga.

Kuna asendusvariandid varieerusid erinevail vestlejail, kuid samas ühe vestleja tekstides olid valdavalt kasutusel samad asendajad (18 vestlejat kasutas eranditult samu asendusvariante, 3 vestlejat kasutas ühel korral harjumuspärasest erinevat asendusvarianti ning vaid 3 vestlejat kasutas erinevaid asendusvariante läbiseigi), oli see koos võõrapäraste täheasendustega (*ks-x, ts-c, hv-ff, nt pra''a''x, taguocca, vaffa*) parimaid võimalusi luua oma käekiri ning tuua oma personaalsus metagraafiliste vahendite abil selgemalt esile. Kuna 2000. aastaks oli diakriitikutega seotud tehniline piirang teatud Virtual City süsteemides likvideeritud, on selles tekstikorpuses asendusvariantide kasutamine ebajärjekindlam (vestlejad kasutavad kord diakriitikutega tähti võimaldavaid, kord mittevõimaldavaid süsteeme), mistõttu pole võimalik teha järeldusi vestlejate individuaalstiili püsivuse kohta.

Jututoavestlejate eneseväljendusvõimalusi vähendavad ka muud kujunduslikud piirangud: jututoas pole võimalik tekstilõike ümber paigutada ega tekstilõike kursiivi, poolpaksu kirja, erineva šrifti, tähesuuruse vm kujunduselemendiga esile tõsta; teatud süsteemides pole isegi võimalik enne edastamist näha trükivat sõnumit. Sõnade esiletõsteks on võimalik kasutada vaid sõrendust, suurtähti ja arvuti-klaviatuuri sümboleid.

Teate transleerimist mõjutavad ka arvutiprogrammi erijooned: soovitud kommunikatiivne käsklus tuleb sisestada juba enne teate kirjutamist. Seega tuleb jututoa vestlejail enne planeerida, missugusel kujul on sobivaim viis teadet edastada: avaliku või privaateatena, otsekõne või kirjeldusena, emotiivse või neutraalse saateverbiga.

Pärast transleerimist vaadatakse kirjalikud tekstid tavaliselt üle, mille tulemusena lugejani jõuavad tekstid tavaliselt redigeeritud puhtandina (Hennoste 1994: 37). Jututoakeel on väheseid kirjalikke registreid, kus analoogselt suulise suhtlusega jõuab adressaadini tekstilooime esmane, redigeerimata eskiisvariant (ingl *"first draft quality"* vt Ferrara, Brunner ja Whittemore 1991: 25), mis on sageli täis kiirustamisest tulenevaid trükivigu ning grammatiliselt ebakorrektseid või poolikuid lauseid. Analoogselt suulise spontaanse suhtlusega toimub tekstidele hinnangu andmine ning vajadusel korrigeerimine enamasti alles pärast teate edastamist, n-ö järeltoimetamise vormis. Parandus saadetakse uue teatena, millele lisatakse sageli parandust märkiv lühend *st – see tähendab, sry – sorry* või sõna *pigem (aga ind jatke rahule / mind st)*. Jututoa äärmiselt vabas ning informaaelses registris ei parandata siiski kõiki trükivigu ning ebakorrektseid väljendeid, vaid ainult neid, mis on teksti mõistmiseks vältimatud.

Isegi juhul, kui mõttega mitte sobivat sõnalist vormi märgatakse enne teksti edastamist või vestleja mõtleb teksti transleerides ümber ja soovib loobuda alustatud lausest, ei kustutata enne edastamist poolloolevat teadet, vaid sõnastatakse see poole teate pealt ümber (*sest prints tuli vastu ja... ah mai viitsi*). Analoogselt kõne planeerimisega seotud kõnekatkestustega väljendatakse ka reformuleeringutest tekivad kõnetakerdusi mõttepunktide ja/või üneemidega. Ka sellist, tahaviitava kõnekatkestusega (retrospektiivne hesitatsioon) seotud fenomeni on väga raske leida ühestki teisest kirjalikust registrist.

Seega on meelelahutuslikule jututoasuhtlusele omane tekstilooime erinev traditsioonilisest kirjalooimeprotsessist, sarnanedes

mitmete omaduste poolest pigem suulisele informaalsele spontaansele suhtlusele. Jututoavestlejad transleerivad loovalt suulise kõne suhtluselemente – sh ka taunitavaid kõneelemente – kirjalikku teksti, muutes vestluse kõnelähedasemaks ning spontaansemaks ning vähendades seeläbi distantsi suuliste ja kirjalike keelevariantide vahel. Kõneläheduse kõrval teiseks transleerimisprotsessi mõjutavaks taotluseks on sõnumi planeerimisele ja kirjutamisele kuluva aja vähendamine, mis loob jututoakeelest unikaalse redutseeritud registri. Erinevaid keele redutseerimise ja teksti ilmestamise strateegiaid ei kasutata jututoas siiski läbivald, vaid valikuliselt, n-ö *ad hoc* põhimõttel hetkesituatsioonist lähtuvalt.

### Teksti vastuvõtmise ja tõlgendamise erijooni

Sarnaselt tekstiloomeprotsessiga erineb ka teate vastuvõtmine ja tõlgendamine võrguvälistest suulistest ja kirjalikest suhtlusvormidest. Kui vestlusruumis arendatakse korraga mitut konversatsiooni, esinevad erinevate vestlusliinide teated läbisegi nende edastamise järjekorras, muutes teadete õige interpreteerimise keerukaks. Informüra tekitavad ka spontaanse vestluse teadete vahele ilmuvad automaatteated ning avalike teadetega läbisegi esinevad privaatteated. Teksti vastuvõtmisel peab vestleja seega suutma eristada teda huvitava vestlusliini teated muudest tekstidest. Tänu erinevate tekstide läbisegi esinemisele on tulemuseks keeruka struktuuriga mitme-dimensiooniline tekst. Alljärgnevas näites on jälgimise lihtsustamiseks vestlusliinid eristatud taandesammuga, automaatteated on pandud sulgudesse.

Teelekas says: tere Priidik

Libell shouts: kas keegi tahab minna riverdance showd vaatama, homme on laevaga valjas]it ja kaks piletit kokku 4000

Cheryl thinks o O ( typoma ka siin veel.. )

urXx smiles: priidik, 24min. idle ja tegi va ? :)

Priidik says: tere jah

(Welcome to Virtual City, Nelson kingaviks)

Libell shouts: stockholmis

Teelekas asks: Priidik, mingi viitsytikuga echo?

Cheryl says: remote echo hoopis

+ Prl. Echo punastab

Libell shouts: ja selle raha sees on kõik see stuff

+ Mr E vaatab neid punaseid põski

(Welcome to Virtual City, Tipp ja tyhi kylmkapp)

urXx shouts: selle raha eest saab sitax siin ka juua ja jäätist syya

(Tipp falls down the drain)

Sellist konversatsiooni oskavad vaevata lugeda vaid kogenud jututoavestlejad, kes keskenduvad korraga 1-2 vestlusliinile, filtrees alateadlikult tähelepanu alt välja kõik ülejäänud teated (vt ka Suler 1997). Ehkki tehniliselt on võimalik jututubades simultaanselt produtseerida lõpmatul hulgal dialooge ja polülooge, muudab iga uue vestlusliiniga kasvav infomüra konversatsiooni jälgimise üha keerukamaks. Seetõttu ei ulatu samaaegsete konversatsioonide arv tavaliselt üle 4-5. Sünkroonsete vestlusliinide rohkus viib meelelahutuslikus jututoas vestlusteemade kiirele vaheldumisele ja vestlusliinide põimumisele (see muudab omakorda samaaegsete vestlusliinide arvu määramise suhteliseks).

Võrguteadete vastuvõtmist ja interpreteerimist kergendab teatud määral selle kirjalik edastamisviis – jututoa teated ei kao erinevalt suulisest kõnest kohe pärast teate edastamist, vaid püsivad ekraanil selle üläääreni jõudmiseni. Võrguteksti on nimetatud seetõttu poolpüsivaks (*semipermanent*) tekstiks (Murray 1991: 36). Teadete ülespoole nihkumisest tekib ekraanil rütm, mida tajub vestluse jälgija – mida elavam vestlus, seda kiirem teksti liikumine ekraanil, mida pikemad pausid, seda staatilisem ka ekraanipilt. Seega väljendab teksti liikumine ekraanil ka üldist suhtlusõhkkonda. Tänu sõnumite edastamisel tekkivatele pausidele jääb vestlejail rohkem aega teksti interpreteerimiseks. Seetõttu on väljatrüki staatilisena kajastuvat konversatsiooni märgatavalt keerukam lugeda ja tõlgendada kui elavat dünaamilist teksti. Samuti lähevad väljatrüki kaduma vestluse rütmi- ja tempodimensioonid (Werry 1996: 51).

Sõnumite vastuvõtmist ning neile vastamist mõjutavad ka füüsilisest distantseeritusest tulenevad tegurid, nagu ebakindlus vastuse saabumise osas, viivitused vestluses, mille põhjust distantseeritud aadressaadil on vahetust suhtlusest keerukam tajuda (vt nt Voiskounsky 1997). Silmside puudumise tõttu on grupisuhtluses ka vestluspartneritega kontaktihoidmine keerukam – õige vestluspartneri tähelepanu äratamiseks ja hoidmiseks tuleb kasutada tavapärasest aktiivsemalt aadressaadi nime ning kontrollküsimusi (vt ka Werry 1996).

Analoogselt adressandile on ka adressaadi võimalused füüsilise distantseerituse tõttu piiratumad: vestluspartneri kõne katkestamine või kõnevooru ajal kõnejärje ülevõtmine ning enda käes hoidmine pole jututoas võimalik, sest võrgusuhtluses võib igauks sõna võtta, millal ja kui pikalt soovib. Samuti on komplitseeritud kõnelemise ajal aktiivse kuulamise väljendamine. Selline suhtlus-situatsioon tundub eriti võõrana sekkuva vestlusstiiliga harjunud eestlasele, kelle jaoks on loomulik vestluspartneri kõnevooru katkestamine ja jutule aktiivne kaasaelamine (vt Pajupuu 2001: 116). Seega on adressaat surutud vahetu suhtlemisega võrreldes märgatavalt passiivsemasse rolli. Sõnumile kaasaelamist signaliseeritakse siiski mõnikord üneemide, emootikonide ning interpunktsioonivahendite abil, näiteks küsimärk adressaadi reaktsioonina signaleerib arusaamatust ja on vahetus suhtluses võrreldav kulmukergitusega.

Distantseeritusest võib tekkida ka häireid interaktiivsele dialoogile või polüloogile omases vooruvahetuse struktuuris, nt katutavaid kõnevoore või risti minevaid teemasid. Üksteisest mööda rääkimise vältimiseks kohandavad vestlejad võimaluse korral oma teateid transleerimise ning teksti ülevaatamise ajal vahepeal saabunud teadetega: kui adressaat märkab enne oma teate edastamist vestluspartneri teadet, mis muudab tema teksti mõttetuks, jätab ta selle võimaluse korral edastamata.

Jututubade konversatsioonide struktuur on tänu vestlejate distantseeritusele ning tehnilistele piirangutele ja võimalustele seega oluliselt keerulisem suulisest dialoogist või polüloogist. Konversatsiooni jälgimine ja õige interpreteerimine nõuab võrgusuhtlejal kompetentsi, mis tekib jututoas vaid suhtluskogemusega.

Jututoa suhtlusprotsess erineb lingvistiliste ja kommunikatiivsete omaduste poolest mitte ainult võrguvälisest suulisest ja kirjallikust suhtlusest, vaid ka asünkroonsest võrgusuhtlusest, kus ajalised piirangud pole niivõrd tugevad ega avalda seetõttu mõju keelekasutusele ega suhtlusprotsessile tervikuna. Interaktiivsuse ja spontaansuse strateegiate poolest pole meelelahutuslik jututoaregister võrreldav mitte niivõrd kirjallike registritega, vaid pigem suuliste võrgusiseste (nt mudamäng) ning võrguväliste (nt silmast silma või telefonitsi spontaanne informaalne vabas vormis suhtlus) registritega. Ka jututoavestlejad ise määratlevad suhtlussituatsiooni pigem vestlusena või lobisemisena kui kirja kirjutamisena.

Distantseeritud interaktiivset jututoodialoogi ja -polüloogi on Sandra J. Ball-Rokeach ja Kathleen Reardon (1988: 137) nimetanud selle tavapärasest erineva ülesehituse, realiseerumistingimuste ning vestluspartnerite distantseerituse tõttu teleoloogiliseks kommunikatsiooniks ehk teleoogiks (ingl *telelog* või *telelogue* – prefiks *tele-* 'telematic' viitab kaugusele ning tüvi *-logue* 'polylogue, dialogue' vastavalt dialoogilisele või polüloogilisele vestlusviisile).

### **Kokkuvõtvat, üldistavat, järeltavat**

Jututoakeelt kui teleoogina realiseeruvat uut keelevarianti võiks seega eelnevalt käsitletud erijoonte toetudes defineerida kui vabalt tekkinud ja arenevat normeermata kirjalikul kujul eksisteerivat allkeelt, mida kasutatakse elektroonilisel kujul füüsiliselt distantseeritud vestluspartnerite interaktiivse suhtluskeelena.

Kuna anonüümsed ja distantseeritud vestlejad eksisteerivad teineteise jaoks eelkõige kirjutatud tekstidena, luuakse suhtluskontekst ja inimese identiteet jututoas peamiselt keeleliste ja tekstuaalsete vahendite abil. Jututoa virtuaalne kontekst on seega ilmekamaid näited Michael A. K. Halliday ja Hasani (1985) argumentidele, et keel ühtlasi ehitab kui ka väljendab konteksti. Tekst ei kannu seetõttu ainult sotsiaalset situatsiooni, vaid ka osalejate suhet sellesse, vestlejate teadmiste ja vestlusobjekti seoste tajumist (Yates 1996: 46).

Lisaks suhtluskontekstile on ka inimese mina Interneti anonüümses jututoas määratletud vaid keelega ja keele abil. Sherry Turkle (1996: 14-15) näitab, et Jacques Lacani, Michale Foucault', Gilles Deleuze'i ja Felix Guattari jt poststrukuralistide mõtted, mis 60ndate lõpus, 70ndate alguses tekitasid mõistmatust, on tänu võrgukommunikatsioonile saanud konkreetse vormi: anonüümses võrgusuhtluses inimese identiteet tõepoolest luuakse ja antakse edasi trükitud tekstina keele kaudu. Erinevate, kohati vastandlike virtuaalja reaalrollide kaudu muutub inimese mina mitmekordseks (ingl *multiple self*). Virtuaalmaailma siseneja leiab seega eest omamoodi simulatsioonikultuuri, kus on kujunenud omad normid ja suhtlusreeglid (netikett) ning tavapärasest erinev keelevariant (register).

Uued registrid ei teki siiski lihtsalt n-ö tühjalt pinnalt, vaid sünnivad eelnevalt väljaarenenud süsteemide kohandamisest uude situatsioonikonteksti. Keelekasutajatel on laiendatud keelerepertuaar

ning kui satutakse uude olukorda, kasutatakse eelnevaid teadmisi analoogsetest situatsioonidest ning kohandatakse need uuega. Seega moodustavad keelekasutajad keelevariantidest hübriide. Interaktiivseis kirjalikes võrgusuhtlusvormides, nagu jututoas, on ühelt poolt kasutusel eelteadmised kirjalikest allkeeltest, kus on määravaks ruumilised ja/või ajalised piirangud, nagu näiteks mobiili tekstisõnumi, märkelehe-, postkaardi-, pealkirja- või telegrammikeel; teisalt kõrge interaktiivsusastmega suhtlusest, nagu suuline silmast silma vestlus või telefonivestlus, kus vestlustempo ülevõtmiseks on kõnevoorude kestusel suuremad ajalised piirangud kui kirjaliku teksti puhul. Nendest registritest sündinud hübriid pole surutav suulise ega kirjaliku keele raamidesse: tegemist pole pelgalt uue kirjaliku keelevormiga, vaid pigem uue interaktsioonitüübiga, mis sarnaneb interaktiivsete omaduste poolest pigem suulisele kui kirjalikule keelele.

Jututuba kui võrgusuhtlusvorm sunnib seega mitmed traditsioonilised tõekspidamised ja paradigmad ümber kujundama. Võrgukommunikatsioon uuristab müürid mitte ainult "reaalse ja virtuaalse vahel", "unikaalse ja mitmekordse mina vahel", vaid ka suulisuse ja kirjalikkuse vahel. Juba 80ndatel märkis Naomi S. Baron, et interaktiivsed võrgusuhtlusvormid toetavad üldist, traditsioonilise suulise ja kirjaliku kommunikatsiooni registrierinevuste reduktsiooni protsessi, mille tulemusena kirjalik keel läheneb suulisele keelekasutusele (Baron 1984: 131). Jututoakeel kui suulise ja kirjaliku keele hübriid on selgemaid tõendeid selle kohta.

Registreid eristavaks tunnuseks pole tänapäeval seega enam niivõrd selgelt selle suuline või kirjalik avaldumisvorm, vaid pigem suhtlemise spontaansus- ja interaktiivsusaste. Seega need omadused, mida traditsiooniliselt on käsitletud dihhotoomiatena või kontiinumite otstes esinevate vastandlike, registreid eristavate nähtustena (nt kirjalik redigeeritud vs suuline redigeerimata keel jne) on jututoakeeles ühte sulanud ning omandanud uue kvaliteedi. Jututoaregistri näitel võib öelda, et postmodernismile omane piiride ähmastumine erinevate paradigmade vahel võimendub kommunikatsioonis uute tehnoloogiatega kaasnevate võimaluste ja piirangute ning seal kujunevate hübriidvormide kaudu endisest enam.

Mõnekümne aasta pärast võib jututoavestlus tunduda ühelt poolt suhtlusviisi lihtsuse (ainult tekst, puudub hääl ja pilt) ning samas komplitseerituse poolest (mitmedimensiooniline konversatsioonide struktuur jm suhtlusprotsessi erijooned) sünkroonse võrgu-

suhtlemise primitiivse algstaadiumina. Tehnika edasiareng toob kaasa audio ja video osatähtsuse suurenemise, võimaldades kasutada sünkroonsel suhtlemisel järjest laiaulatuslikumalt häält, silmsidet ning kehakeelt – suhtlemine võrgus läheneb sedakaudu endisest enam tavasuhtlusele. Trükitud tekstil põhineva interaktiivse suhtlusvormi uurimine ja jäädvustamine on seda olulisem, mida kiiremini toimub Interneti ja selle suhtlusvormide edasiareng. Seetõttu ei tohiks võrgukommunikatsiooni uurimine jääda perifeerseks lingvistika valdkonnaks, vaid vääriks senisest märgatavalt laiemat tähelepanu.

## KIRJANDUS

- Ariste, P. 1977.** Eesti keele foneetika. II osa. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Ball-Rokeach, S. J., K. Reardon 1988.** Monologue, Dialogue, and Telelog. Comparing an Emergent Form of Communication with Traditional Forms. – R. P. Hawkins, J. M. Wiemann, S. Pingree (eds.), *Advancing Communication Science: Merging Mass and Interpersonal Processes*. Sage Annual Reviews of Communication Research 16. SAGE Publications Inc. 135–161.
- Baron, N. S. 1984.** Computer Mediated Communication as a Force in Language Change. – *Visible Language* 18 (2), 118–141.
- Cavazos, E. A., G. Morin 1994.** *Cyberspace and the Law: Your Rights and Duties in the On-Line World*. Cambridge: MIT: Press.
- Denzin, N. K. 1999.** Cybertalk and The Method of Instances. – S. G. Jones (ed.), *Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net*. USA: Sage Publications, Inc. 107–126.
- EKG 1993.** = Erelt, M., R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare 1993. M. Erelt, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks (toim.), *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Tallinn: ETA Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Ferrara, K., H. Brunner, G. Whittemore 1991.** Interactive Written Discourse as an Emergent Register. – *Written Communication* 8 (1), 8–34

- Gerlander, M. & E. Takala 1996.** Interpersonaallisesti verkossa. – Tiedotustutkimus 4. Tiedotusopillinen yhdistys TOY. Tampereen Yliopisto. 41–47.
- Halliday, M. A. K. 1976.** System and Function in Language. London: Oxford University Press.
- Halliday, M. A. K., R. Hasan 1985.** Language Context and Text: Aspects of Language in Social Semiotic Perspective. Deakin: Deakin University Press.
- Halliday, M. A. K. 1990.** Spoken and Written Language. London: Oxford University Press.
- Hennoste, T. 1994.** Prospektiivsed minimaalhesitatsioonid eesti keele suulises tekstis. – K. Pajusalu, V. Yli-Vakkuri (toim.). Lähivertailuja 7. (Turun Yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitiedeen laitoksen julkaisuja No 44.) 33–49.
- Hennoste, T. 2000.** Allkeeled. – T. Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16) Tartu: Tartu Ülikool. 9–56.
- Herring, S. C. 1996.** Introduction. – S. C. Herring (ed.). Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Belgium, Wilrijk: University of Antwerp. 3–10.
- Kerge, K. 2000.** Kirjakeel ja igapäevakeel. – T. Hennoste (toim.), Eesti keele allkeeled. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16.) Tartu: Tartu Ülikool. 75–110.
- Kimmel-Tenjes, S. 1993.** Mitteverbaalsest kommunikatsioonist. – Akadeemia 5, 535–560.
- LaQuey, T., J. C. Ryer 1993.** The Internet Companion: a Beginner's Guide to Global Networking. New York: Addison-Wesley Publishing Company.
- Luukka, M.-R. 1998.** Keskustelua verkossa. Sähköpostikeskustelu rekisterinä. – M.-R. Luukka, S. Salla, H. Dufva (toim.), Puolin ja toisin. AFinLAN vuosikirja 1998. (Suomen Soveltavan Kielitiedeen (AFinLA) julkaisuja No 56.) Jyväskylä: Jyväskylän Yliopistopaino. 199–218.
- Murray, D. E. 1991.** The Composing Process for Computer Conversation. – Written Communication 8 (1), 35–55.
- Murray, D. E. 1988.** The Context of Oral and Written Language: a Framework for Mode and Medium Switching. – Language in Society 17, 351–373.
- Pajupuu, H. 2001.** Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Teine trükk.

- Tallinn: AS Pakett.
- Prüimägi, L. 1997.** Mood kui lohus. Kommentaarium. – Loomingu Raamatukogu 1–3, 116–118.
- Rummo, T. 1995.** Käitumine Internetis. – Arvutimaailm 2, 44–47.
- Salla, S. 1997.** Interneti jututubade slängist. (Bakalaureusetöö. Käsi-kiri TPÜ eesti keele õppetoolis.) Tallinn: TPÜ.
- Salla, S. 2001.** Interneti meelelahutusliku jututoa kui võrgusuhtlusvormi erijooni Virtual City jututoa näitel. (Magistritöö. Käsi-kiri TPÜ eesti keele õppetoolis.) Tallinn: TPÜ.
- Savolainen, R. 1996.** Suurajot vai surmanajot? Internetin keskusteluryhmä keskustelee. – Tiedotustutkimus 4. Tiedotusopillinen yhdistys TOY. Tampereen yliopisto. 48–65.
- Sharf, B. F. 1999.** Beyond Netiquette: The Ethics of Doing Naturalistic Discourse Research on the Internet. – S. G. Jones (ed.), Doing Internet Research: Critical Issues and Methods for Examining the Net. USA: Sage Publications, Inc. 243–256.
- Sorensen, E. K. 1994.** Dialogues in Networks. – P. B. Andersen, B. Holmqvist, J. F. Jensen (eds.), The Computer as Medium. Cambridge: Cambridge University Press.
- Suler, J. 1997.** TextTalk: Psychological Dynamics of Online Synchronous Conversations in Text-Driven Chat Environments. – Psychology of Cyberspace [on-line]. <<http://www.rider.edu/users/suler/psyber/texttalk.html>>
- Toomere, T. 1995.** Arvutimaailm – infoajastu subkultuur?! – Arvutimaailm 7, 30–31.
- Turkle, S. 1996.** Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Viherä, M.-L. 1999.** Ihminen tietoyhteiskunnassa – kansalaisten viestintävalmiudet kansalaisyhteiskunnan mahdollistajana. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja A-1. Turku: Grafia.
- Villems, A. 1998.** Netiketist. <<http://www.cs.ut.ee/~anne/Internet/netikett>>
- Voiskounsky, A. 1997.** Telelogue Conversations. – Computer-Mediated Communication 2 (4) [on-line]. <<http://www.ascusc.org/jcmc/vol2/issue4/voiskounsky1.html>>
- Werry, Ch. C. 1996.** Linguistic and Interactional Features of Internet Relay Chat. – S. C. Herring (ed.), Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. Belgium: Wilrijk: University of Antwerp. 47–64.

**Yates, S. J. 1996.** Oral and Written Linguistic Aspects of Computer Conferencing: A corpus Based Study. – S. C. Herring (ed.), *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Belgium: Wilrijk: University of Antwerp. 29–46.

# REKLAAMIDE VÄÄRTUSDISKURSUSED<sup>1</sup>

Ene Vadi

Tartu Ülikool

Meie ühiskond postmoderniseerub üha enam – seda protsessi isoleerimustab postmateriaalsete väärtuste kasv ning indiviidi autoriteedi suurenemine (vt Inglehart 1990). Postmodernsed muutused on võimalikud tänu arenenud riikide kõrgele majanduslikule tasemele. Sellises ühiskonnas hinnatakse kõrgelt eneseväljendust, sõprust, puhkust, hedonismi, individuaalust ja emotsionaalseid kogemusi. Samas on tegemist tarbimisühiskonnaga, kus kaubal on kultuuriliselt interpreteeritav tähendus, mis annab infot kauba omaniku identiteetide ja väärtushinnangute kohta. Turundus ja reklaam kujundavad kauba märgilise väärtuse ning üha enam ostavad inimesed füüsilise kauba ja selle kasutusväärtuse asemel hoopis kaubamärki. Margit Keller on osutanud oma magistriritöös “Tarbijakultuuri kujunemine Eestis”, kuidas viimase kümnendi jooksul on tarbijakultuuri sissetung Eestisse olnud üks Lääne sotsiokultuurilise ruumi peamisi mõjusid (Keller 1999: 12).

Tarbijakultuuri representatsioon toimub ka reklaamide kaudu, mille uurimine võib anda viiteid tarbijale sümboolselt edastatud suhetest, identiteetidest ja väärtustest. Reklaam on sõnum tootjalt tarbijale ja ta peab edendama kauba (toote, teenuse või idee) müüki. Samas ei ole reklaami eesmärgiks ainult kauba kohta käiva info vahendamine, vaid ta edastab ka kultuurilisi tähendusi. Reklaamija käsutuses on mitmeid vahendeid, et neid eesmärke täita. Tähtsaimad neist on reklaamitekst ja pildiosa ehk visuaal. Keelel on otsustav roll reklaami põhiidee kandmisel ja reklaamiefekti saavutamisel - reklaami keel on direktiivne ja mõjutav. Selleks, et reklaamiprotsess oleks võimalikult edukas, peab reklaamija teksti koostamisel arvestama toote tarbijaskonnaga: tema teadmiste, väärtushinnan-

---

<sup>1</sup> Artikkel põhineb autori bakalaureusetööl “Reklaamide väärtusdiskursused” Tartu 2001. Käsikiri Tartu Ülikooli esti keele õppetoolis.

gute ja vajadustega. Samal ajal kujundab reklaam aktiivselt tarbijaskonna väärtushinnanguid ja vajadusi reklaamitava kauba suhtes üha soodsamaks ja seotumaks.

Eestis hakati reklaamikeelt uurima 1990ndate alguses. Esimesi teoseid oli psühholoog Talis Bachmanni "Reklaami psühholoogia" (1994), kus muuhulgas kirjeldati reklaamide keelekasutust ja tekstilist struktuuri. TPÜ meediaõppejõu Linnar Priimäe reklaamialaste artiklite kogumikus "Reklaamikunst" (1998) vaadeldi reklaame eeskätt kultuurilisest aspektist. Mitmeid reklaamikeelt käsitlevaid artikleid on avaldanud TÜ eesti keele dotsent Reet Kasik: nt "Keeleline mõjutamine reklaamis" (1996) ja "Reklaamikeel tekstiliigina" (2000). Tartu Ülikoolis on Reet Kasiku juhendamisel tegeldud reklaamikeelega kursuse- ja diplomitööde tasemel. Hele Laur uuris diplomitöös "Tähelepanekuid eesti ajalehereklaami keelekasutusest" (1994) reklaamide sõnade valikut ja sagedust. Raadioreklaamide ülesehitust on analüüsinud Inga Kukk diplomitöös "Eesti raadioreklaamide struktuur" (1996) ning reklaamides kasutatavaid verbe ja verbivorme Inga Nuume bakalaureusetöös "Tegusõnadest eesti ajalehereklaamis" (1998).

Siinses artiklis võrdlen meestele ja naistele suunatud reklaamides esitletud väärtusdiskursusi, nende kaudu ilmnevaid reklaamija ja potentsiaalse tarbija vahelisi suhteid ning reklaamiprotsessis osalejate identiteete. Tähelepanu all on kõige selgemini manifesteeritud väärtusdiskursused. Suhete all peetakse silmas reklaamides esitletud inimsuhteid ja reklaamija – reklaami vastuvõtja vahelisi suhteid, kuid ka tarbija seost reklaamitava kaubaga.

Reklaamid esitavad ja osaliselt kujundavad seda, mis on ideaal ja mis on tõrjutav, millised sümboolsed suunad on meie elus kesksed või mida tähendavad vanus, sugu ja rahvus (Kellner 1995). Ka mehe ja naise kujutamine meedias rajaneb sageli stereotüüpsetel, ühiskonnas loomulikustatud alustel. Sugudevahelised käitumiserinevused on konstrueerinud ühiskondlik süsteem, seega on nad kultuurilised, mitte loomulikud. Samas pakutakse neid meedias kui loomulikke, nii et neid on lihtne aktsepteerida ja järgida. Suhted ühiskonna ja tekstide vahel ei ole kunagi üksühesed – tekst peegeldab kultuuris toimuvat, kuid loob ka oma maailma ning genereerib uusi suhteid ja identiteete. Feministlik kultuuriuurija Kate Linker analüüsib maskuliinse vaateviisi domineerimist kultuurivormide kujutamisel. Linkeri järgi on naine selles struktuuris volitus-

teta: ta ei kujuta, vaid on kujutatav. Seatud pigem passiivsesse kui aktiivsesse rolli, pigem objektiks kui subjektiks, on naine ühiskonnas, kus kujutamisel on voli konstrueerida identiteete, mehe omistamistahte pidepunkt (Linker 2000: 230).

Mehele on meedias peale surutud Supermehe roll. Kui naised leiavad oma identiteedi suhete ja tunnete kaudu, siis mehed peavad end kehtestama tegevuse kaudu: töö, sport, ekstreemsed vaba aja veetmise viisid jms (Fiske 1995: 213). Maskuliinsus tähendab eeskätt ühiskonna poolt ette antud nõuete täitmist. Nagu märgib Tolson: “Mehe sotsiaalsed kohustused jätavad ta ilma vabadusest – selle asemel lubatakse talle “mehelikkust” *Mehelikkuse* täpne tähendus on vastuoluline – see pakub ideed täiuslikkusest, mille eest mees peab maksma allumisega autoriteedile ja konventsioonidele.” (1977, viidatud Fiske 1995: 208 järgi.)

Lähtuvalt kauba sihtgrupist kasutavad reklaamijad kaht peamist inimese kujutamise strateegiat: meeste esitletakse naist kui kauba juurde kuuluvat peibutist, naistele aga pakutakse võimalust samastuda reklaamides oleva naisega.

Siinse töö diskursuse analüüs on multisemiootiline, sisaldades peale keele ka fotode, tekstipaigutuse, lehekülje üldise ülesehituse analüüsi. Peamiseks küsimuseks on, kuidas need teised semiootilised modaalsused tähenduste loomisel keelega suhestuvad ning kuidas need suhted defineerivad erinevate meediumide esteetika (vt Fairclough 1995). Semiootilise analüüsi lähtekohad pärinevad Roland Barthes'i teosest “The Rhetoric of the Image” (1997 [1964]) ja Mikko Lehtoneni “The Cultural Analysis of Texts” pakutavatest käsitlustest. Diskursuse analüüsi teoreetilise baasina olen kasutanud Norman Fairclough “Media Discourse” (1995) ja Guy Cooki “The Discourse of Advertising” (1992).

Barthes tähtsustas reklaamide analüüsis visuaalse ja verbaalse teksti omavaheliste suhete analüüsi. Kuna visuaalsed kujundid on alati polüsemantilised, on lingvistilise teksti ülesandeks nende tähendustõlgenduste piiramine. Foto on Barthes'i järgi küll ilma koodita sõnum, kuid selle analüüs näitab, et ei ole olemas puhtalt denotatiivset visuaalset kujundit – juba erinevate tehnikate kasutus lisab fotole konnotatiivset tähendust. Samas foto realistlikkus ja loomulikkus deintellektualiseerivad kogu reklaamiteksti sõnumi ja muudavad selle loomulikuks, jättes mulje lihtsast ja selgest “viisist, kuidas asjad on”

## Reklaamivalim

Uurimuse reklaamivalim koosneb kahest osast – naistele suunatud ja meestele suunatud reklaamidest. Naiste reklaamid pärinevad ajakirjadest Anne (5/2000) ja Stiil (11/2000). Meestele suunatud reklaamide valim on koostatud kolme ajakirja põhjal: Tulu (9/1999), Luup (16/2000) ja Tehnika Maailm (TM 10/2000).

Kui nimetatud naistejakirjad on oma sihtgrupiks kujundanud noorema- ja keskealised vähemalt keskharidusega linnanaised (vt Stiil 11/1998, lk 10), siis meestele suunatud ajakirju on raskem vaid meestejakirjadeks klassifitseerida. Samas leidub neis mitmeid (väljaandjate poolt konstrueeritud) sugudevahelisele erinevusele viitavaid tunnuseid. Meeste ajakirju sissejuhatavad peatoimetajate veerud on valdavalt ühiskonnakriitilised ja laiale lugejaskonnale suunatud, naistejakirjades pööratakse otseselt naiste poole ja käsitletakse just neid puudutavaid teemasid. Naistejakirjade artiklid, mille autorid on üldjuhul naised, on reeglina otsesõnu naislugejale mõeldud ja analüüsivad paari- ja peresuhteid ning pakuvad nõuandeid oma välimuse eest hoolitsemiseks. Meeste ajakirjad määratlevad oma auditooriumi implitsiitsemalt, kuid vaieldamatult mõeldakse enam meestele: käsitletavat teemat kuuluvad traditsiooniliselt meeste huvisfääri, artiklite autorid on mehed, kes (eeskätt Tehnika Maailmas) omamehelikus stiilis lugeja poole pöörduvad. Seega – vaadeldavad naistejakirjad orienteeruvad rohkem lugeja isiklikele ja suhete ning koduga seotud diskursustele, meestele suunatud ajakirjad aga töödiskursusele (nii ametialasele kui ka -välisele).

Reklaamitud toodete valik viitab samale. Naistejakirjades reklaamitud kaupade seas domineerivad erinevad kosmeetikatooted, rõivad, toiduained ja ilusalongide teenused. Meeste ajakirjades reklaamitakse kõige enam tehnika- ja ehitustooteid – pakutavad kaubad on valitud lähtuvalt ajakirjade suunitlusest, kuid moodustavad sellest hoolimata ühtse grupi. Naistele pakutakse eelkõige tooteid, mis aitavad tal oma välimuse eest hoolitseda, meestele aga reklaamitakse nende töös ja hobides vajaminevat. Lisaks tuleb märkida, et kogu perele mõeldud püsikaupu (pereautod, kodutehnika jms) esitletakse sagedamini meestele kui naistele – ilmselt põhjuseks ja ka eesmärgiks esitada diskursust, kus meeste ja naiste rollid on selgete piiridega ning meeste ülesandeks on pere materiaalse heaolu ja turvalisuse eest hoolitsemine.

## Identiteedid ja suhted

Naisteajakirjade reklaamides kujutatakse inimest poole sagedamini kui meestele suunatud reklaamides. Naisteajakirjade reklaamid on eeskätt tarbijakesksed, meeste ajakirjade reklaamid aga tunduvalt tootekesksemad. Mehi kujutatakse neile suunatud reklaamides enamasti tegevuses – oma töökeskkonnas, huvialadega tegelemas või reklaamitavat toodet kasutamas (nt autot juhtimas). Ka naistele suunatud reklaamide mees on enamasti tegutseja: nt Barclay sigarettide reklaamijad esitlevad ka telereklaamidest tuttavat meest, kes nii tänaval kui ruumides otsivalt ringi vaatab ning tavalistele vaatepiltidele uue, kõrgkunstile viitava tähenduse annab (Anne 5/2000, lk 135-137, Stiil 11/2000, lk 38-39).

Naisteajakirjade reklaamides esitletud inimene on enamasti naine. Domineerib naise kui passiivse tootekasutaja roll, mis kandub vahel mehelegi. Näiteks Sangari meesteriiete reklaamis kujutatakse tõsiselt kaugusesse vaatavat meest, ilmselt kontoritöötajat puhkepausil, pildiallkirjaks on “Kevad on ilus, ole sina ka” (Anne 5/2000, lk 21, 23). Meestele suunatud reklaamidest sellist “ilutsemist” ei leia, ammugi ei nimetata meest otseselt kauniks.

Naine on naistele suunatud reklaamides väga sageli lihtsalt õnnelik, naeratav tootekasutaja, kes pakub reklaami naislugejale peegelpildilist samastumisvõimalust nagu ka kujutatud modellid, missid, näitlejannad. Nii kehastab Carmen Kass, üle maailma tuntud Eesti modell, parfüümi reklaamis äraoleva ilmega kaugusesse vaatavat antiikkaunitari (Anne 5/2000, lk 25). Analüüs näitab, et reklaamijad apelleerivad sel viisil potentsiaalse tarbija ideaalsele minapildile, mida saab tarbimise abil taaskehtestada ja täiustada. Kõik tegevused, mida naistele pakutakse, on seotud vaba aja veetmise (puhkamise ja sportimise) või oma välimuse eest hoolitsemisega.

Meestele suunatud reklaamide naistegelane on eelkõige kaunis peibutus, “kauba kaasanne”, mida justkui ostu-müügi tehingu kaudu omandada saaks. Tänu sellisele patriarhaalsele suhtumisele viitab naise esitlemine temaga kaasnevatele naudingutele, mis on enamasti seksuaalse alatooniga. Nii võib naine kehastada tipptehnoloogiat ja toote kasutamisest saadavat naudingut, nagu näeme järgnevast auto reklaamist. Peugeot 607 reklaamiteksti pealkirjaks on *Taasüütiiv armastus sinu ja tee vahel* (Luup 16/2000, lk 24-25). Rek-

laamis ühendatakse ratsionaalne diskursus romantilisega. Visuaalil võib näha auto kõrval seisvat kaunist naist ammu noolt pingule tõmbamas. Pilti täiendab tekst: *Kui auto möödus, mõtles tee: "Miline imeline tunne?!"*, mis tõstab esile juhi, auto ja tee vahelist harmooniat. Sellest vaatenurgast kehastab naine pildil tipptehnoloogiat, kelle noolepuudutusest tekib armastus potentsiaalse tarbija ja tee vahel. Tsiteeritud reklaamilause lisab varjatud viite seksuaalvahekorrale, kus tee tähistab naist ja auto meest. Romantilisele suhtele viitavad ka leksikaalsed valikud (*taastekkiv armastus, imeline tunne*).

Naise objektistamisele lisanduvad mõnedes reklaamides ka otsesed naist alavääristavad viited ja seosed. Näiteks võib tuua end kiireima infokanalina reklaamiva TV1 (Tulu 9/1999, lk 2-3). Pildil on lavastatud õnnetusjuhtum, kohal on kiirabi ja politsei. Meesreporteri näpus ripub punane rinnahoidja ning piirderibalt on fotole jäänud vaid osa sõnast *politsei - lits*. Saate tegijateks ja ühtlasi reklaamilugejaga suhtlejateks on mehed – nii moodustavad reklaamijad koos tarbijaskonnaga meeste grupi, kes huviga jälgib uudislugu, mille peaosas on naine. Naist aga esitletakse mehele lõbupakkuva ja tema uudishimu rahuldava objektina.

Vaid infotehnoloogia-alastes reklaamides on naine ja mees võrdsed. Põhjuseks võib olla IT suur osakaal postmodernistliku ühiskonna kujundamisel, mistõttu sellisele ühiskonnale omased väärtused kanduvad ka toodete reklaamidesse. Järgnev näide on kaheti mõistetav. *Edukad ettevõtted teavad, mida IT nende heaks teha saab* - nii nendib Microlink Süsteemide reklaamija (Luup 16/2000, lk 13). Reklaam põhineb võrdlusel. Pildil kujutatakse kahte maja: ühele paistab päike, teine jääb tumedasse varju. Päiksepoosel majal jalutab noor kena blond naine mööda seina koos hurtadega üles. Kui lähtuda sellest, et reklaam on suunatud meesvastuvõtjale, siis võib visuaal tervikuna sümboliseerida tootega kaasnevaid hüvesid, mille hulka kuulub ka kujutatud kaunis naine. Seda interpretatsiooni toetab teksti alapealkiri *Võitja võtab kõik..* Samas ei ole naise riietus ja poos otseselt võrgutavad, ja on täiesti mõeldav tõlgendusvariant, milles naine tähistab edukat tootekasutajat (*võitja*). mitte objekti (*kõik*) Iseloomulik on siiski, et tekst võimaldab pildi kahemõttelist tõlgendust.

Naise ja mehe vaheliste paarisuhete representatsioonis leidub

valimi kahes grupis nii sarnaseid kui ka erinevaid kujutusvõtteid. Mõlemast valimikust võib leida traditsioonilist esitusviisi domineeriva mehe ja passiivse naisega. Näiteks Calvin Kleini parfüümi Eternity reklaamis (Anne 5/2000, lk 136), mis väärtustab mehe ja naise vahelist armastust, hoiab mees naist oma embuses ja toetab, pilk maha suunatud, pead tema õlale. Naisegi silmad on poolsuletud ja tema käed on rinnal risti, väljendamaks nii andumust ja kaitsetust.

Naistele suunatud reklaamides kujutatakse naist ka mehega võrdsena või koguni võimupositsioonil – sellist lähenemist meeste suunatud reklaamidest ei leia. Vaid naisteajakirjades viidatakse paarisuhete kujutamisel postmodernistlikele tarbijaidentiteetidele, mis hülgavad mehe- ja naiserollide ühiskondlikult määratud stereotüüpe. Sellistes reklaamides konstrueeritakse situatsioone, kus meest kujutatakse naisest passiivsemana. Nagu näiteks Carolina Herrera meesteparfüümi 212 reklaami visuaalil (Stiil 11/2000, lk 25) erootilisi elemente sisaldaval fotol lamab mees, kes vaatab enda kohal seisva naise poole. Reklaami allkiri *Suurlinna võlu ja võim* lisab tähendusi konteksti kohta ning viiteid modernsetele (suurlinlikele) paarisuhetele. Kirjeldatud reklaami võib analüüsida ka kui näidet situatsioonikonteksti mõjust tähenduse tõlgendamisele. Meesteajakirjas võib sama reklaam viidata hoopis mehi ahvatlevatele suurlinna pahedele, mille kättesaamiseks ei pea tänu parfüümile enam ise vaeva nägema.

Peresuhteid kujutatakse enam meeste- kui naistereklaamides. Naisteajakirjade valimis on küll paar reklaami, mis apelleerivad ema ja laste vahelistele suhetele, kuid otseselt perekonda kui tervikut ei väärtusta ükski reklaam. Naise vastutusele järeltulijate tervise ees viidatakse kaltsiumipreparaadi Calcigran reklaamis (Anne 5/2000, lk 75), mis kutsub kaitsma oma (ja kaudselt ka lapse) tervist luuhõrenemise eest. Meestele suunatud reklaamides omakorda ei esine eraldi viiteid isa ja lapse suhetele – ikka on kaasatud kogu perekond. Näiteks Daewoo pereauto Nubira reklaamis kujutatakse pildil väikest naeratavat tüdrukut autoga mängimas (TM 9/1999, lk 42). Selline lähenemine on natuke üllatav, sest tavaliselt mängivad autodega poisid. Reklaami vaataja võib mõelda: Reklaamitava auto mudel on nii mitmekülgne, et pakub mängurõõmu ka tüdrukutele. Siin esitletakse populaarset pereautot, mis peaks vastama iga pere liikme ootusele ja seega on toode mõeldud oma perest hoolivale

mehele. Võib siis öelda, et reklaamides osalistena esinevate naiste ja meeste rollid ja identiteedid on valdavalt traditsioonilised, patriarhaalsele ühiskonnale iseloomulikud. Siiski tuleb üksikutes reklaamides ette ka postmodernistlikele suhetele viitavaid rollimuutusi.

### Naistele suunatud väärtusdiskursused

Erinev inimesekujutus meestele ja naistele suunatud reklaamides seostub kummaski reklaamitüübis esitatavate ja kujundatavate väärtusdiskursustega. Siingi ilmnevad selged sugupooltevahelised erinevused. Naisteajakirjades kujutatud naise inimsuhete ja oma välimuse eest hoolitsemise diskursustega ühtivad ka reklaamides esindatud väärtused. Need on sotsiokultuurilised ja isikukesksed: hedonism, sõprus, armastus, erootika, ilu, tervislikkus ja isikupära. Nimetatud väärtustega seostub muidugi ka hulk tootekeskseid funktsioone ja omadusi, kuid nende osakaal on tunduvalt väiksem. Näiteks soodsat hinda mainitakse palju harvemini kui meestele suunatud reklaamides ja nendelgi juhtudel esitletakse seda pigem kui kingitust või auhinda, mitte aga nagu majanduslikku kasu.

Hedonism on levinuim postmodernistlik väärtus. Tööle pühendumine ja raha teenimine pole enam primaarsed – rahast tähtsamad on selle eest saadavad naudingud, nt puhkus ja vaba aja veetmise võimalused. Samuti kuuluvad hedonismi alla toodete pakutavad puute-, lõhna- ja maitsenautingud. Üht puhkuse- ja lõõgastumise viisi representeeritakse Löffbergs Lila kohvireklaamis (Anne 5/2000, lk 121). Reklaamija pakub postmaterialistlike vaadetega tarbija jaoks olulisi väärtusi: emotsionaalset kogemust, puhkust ja igapäevaelu estetiseerimist. *Paljud ei leia selleks aega. Mina küll – nii tihti, kui vajalik*, arwab läbi kohvikuakna unistavalt tänavamoosekanti vaatav naine. Kergelt varjutatud fotost õhkub mõtlikku nostalgiat. Sarnast rahulikku mõttepausi esitleb Löffbergs Lila hüüdlausegi: *Rituaal häälestab mõtted*. Reklaamitekstis kasutatud *mina*-vorm lubab lugejal reklaamis esitletud naisega samastuda ning võtta omaks pakutud eluviis.

Tervist kui väärtust esitletakse kõige enam nahahooldustoodete reklaamides. Nende lugeja saab genereerida kaks enim manifesteeritud reklaamisõnumit:

1. Vanadus on kui haigus, millega võivad kaasneda halb enesetunne, stress, mineraalainete ning vitamiinide puudus jms;

2. Terve inimene on ilus ja nooruslik ning tema enesetunne on suurepärane.

Toodete tervislikkuse tõestamiseks loetletakse nende komponente ja toimeid. Levinud on rohke meditsiinilise terminoloogia kasutamine. Kauba headele tarbimistulemustele viitavad ka visuaalide poolt edastatavad tähendused. Pildidel kujutatud naised on sarnased - reklaamist reklaamisse kordub kaunis naerataav noor naine. Veel kuuluvad visuaalsesse kujundisüsteemi lilled, looduspildid, sealhulgas vesi, mis peab konnoteerima naha niisutamist. Lancome'i näokreemi Primordiale Intense (Stiil 11/2000, lk 35) reklaamijad rõhutavad näiteks toote uudsust ja tõhusat toimet: *Uudis. Efektiivne koostis.* ning tõestavad selle headust teadusliku terminoloogia abil: *Tänu päevalilleekstraktiga küllastatud uni-kaalsetele puhta E-vitamiini nanokapslitele pakub tõhusat kaitset vabade radikaalide vastu.* Reklaampilt – kastepiiskades valge roos – viitab aga naise ilule.

Ilu ongi järgmine enam representeeritud väärtus naisteajakirjade reklaamides. Ajakirjade Stiil ja Anne reklaamide pildidel kujutatud naised on kaunid, noored, naeratavad ja koketeerivad. Vähem konventsionaalsemaid reklaamitüüpe esineb harva. Ilu kui omaette väärtust rõhutatakse eeskätt dekoratiivkosmeetika reklaamides. Järgnev näide on Lancome Paris huulepulga Rouge Magnetic reklaamist, mille tootjafirma logo on *Usk ilusse* (Anne 5/2000, lk 4). Ilu seostatakse reklaamitekstis kasutusmugavusega: *Kauapüsiv pehme huulepulk, mis tänu erilisele Lipfusion® tehnoloogiale ühendab esmakordselt püsivuse ja õrnuse. Tulemus: Huulevärv on püsivalt kirgas ja siidine.* Pildil kujutatatakse kauni naise nägu, mille juures on roosi kroonlehed - sama punast värvi nagu naise huuledki. Lilled, eriti roosid on aga tuntud naise ilu sümbolid. Ilule keskenduvad ka leksikaalsed valikud: *pehme, õrnus, kirgas, siidine.* Logo omakorda genereerib laiemat tähendusvälja – *usk ilusse* viitab iluga kaasnevale enesekindlusele (*usk*), tänu millele on naine edukam ja õnnelikum. Ilu esitletakse seega kui vahendit parema elukvaliteedi saavutamiseks.

Peamine sotsiokultuuriline väärtus, mida naisteajakirjad esitlevad, on paarisuhe – seda eeldust toetavad ajakirjade koostajate uurimused, väljaannete reklaamides representeeritud naiste väärtused ja artiklite temaatika. Seega on ootuspärane otsida ka reklaamivalimist paarisuhteid ning armastust, sõprust ja erootikat

esitlevaid väärtusdiskursusi. Esmalt äratavad selliste referentsüsteemide rakenduste seas tähelepanu parfüümide reklaamid. Stiili ja Anne reklaamivalimites on kuus paarisuhet kujutavat parfüümi-reklaami. Need esitavad loo, kus räägitakse sõprusest ja armastusest ning reklaamide visuaalides kasutatakse erootilisi elemente. Konstrueeritud situatsioonid on naise identiteete taaskehtestavad, s.t need pärinevad naise igapäevasest elust ja on nii talle kergemini omaks võetavad. Loodud maailm võib meenutada ka naise unelmaid, mille täitumist reklaamitava toote tarbimine varjatult lubab. Tekst, mis annaks kujutatud tegelikkusele vaateviisi, puudub paljudest parfüümi-reklaamidest või on väheinformatiivne. Samas leiab selliseid piltide tähendusi "ankurdavaid" tekste ajakirjade ilu-uudiste seast.

Paarisuhtele on võimalik viidata ka ainult naise kujutamise kaudu. Calvin Kleini parfüümi One reklaam koosneb kahest pildist: ühel on modell, teisel toode (Stiil 11/2000, lk 124). Tõmmu neiu kannab lihtsat särki ja vaatab huuled paakil eemale ega astu vaatajaga suhtlusse. Ta jätab iseseisva ja enesekindla mulje. Tege- mist on *unisex*-lõhnaga, mis sobib nii naisele kui ka mehele. Kui naine esindab reklaamis mõlemat sugupoolt, siis võib siit leida vii- teid naiste ja meeste võrdsusele. Stiili ilu-uudiste koostajad lisavad tootele inimsuhete diskursuse: *Kui soovite jagada kingitusi, ostke tulipunane cKOne. Selge, puhas ja jagatud lõhn nii naisele kui ka mehele.* (Stiil 12/2000, lk 78) Sõnal *jagama* on siin kaks tähen- dust: *jagama* ehk *andma* ja *jagama* ehk *kahepeale kasutama*. Niisiis saab seda lõhna ka kingitegija ise kasutada. Ühe vaielda- matult suhtlusdiskursusesse kuuluva elemendi – e-posti aadressi *Kristy@cKone.com* - leiab ka reklaamitekstist.

Reklaamides, mis rõhutavad naise isikupära, võib näha sar- naseid identiteete ja väärtussüsteeme. Kuigi naisi on kujutatud ka koos meestega, jäävad nad iseseisvateks ja enesekindlateks. Domineerivateks väärtusteks sellistes reklaamides on vabadus, ideede realiseerimine ja isikupära säilitamine kõrvuti keskkonna estetiseerimisega. Kõiki neid diskursusi rakendab näiteks kosmee- tikafirma Manhattan, kelle logoks on *Express Yourself*. Fotodel kujutatakse tõsiste, isegi ähvardavate nägudega ekstravagantselt meigitud naisi veiklevas klubivalguses (Stiil 11/2000, lk 49, Anne 5/2000, lk 29). Esmane reklaamisõnum, mille tarbija siit leiab, võiks kõlada: väljenda ennast, värvides oma nägu silmatorkavalt

erksavärviliseks. Fotosid vaadeldes näib, et meik aitab välja tuua naise allasurutud agressiivsust. Sarja nimes Look for Chameleon on otsene viide oma välimuse muutmisele, milles on ka hoiatus: kaitse ennast, ära näita välja, kes sa tegelikult oled! Samas sümboliseerib reklaam postmodernistlikku identiteedivahetust, kus korralikust kontoriametnikust võib ööklubis saada jalustrabav vamp.

Seega – kujutatud naine väärtustab oma välimuse eest hoolitsemist ja puhkust. Ta soovib, et toodete kasutamine oleks võimalikult mugav ja kasutustulemus naudingut pakkuv ning kauapüsiv. Representeeritud naine hindab paarisuhet, on isikupärane ja enesekindel. Samas kaasneb osades reklaamides naise individuaalsuse rõhutamisega varjatud sõnum: tuues välja oma isikupära, oled sa ka meeste jaoks atraktiivsem.

### Meestele suunatud väärtusdiskursused

Kuna meestele pakutavad reklaamid on enamasti tootekesksed, siis lähtuvad ka nendele suunatud peamised väärtused toodete omadustest ja funktsioonidest. Representeeritud funktsionaalsete väärtuste seas on esikohal kvaliteetsus ja säästlikkus, järgnevad informatiivsus, uudsus, valiku või leviku ulatus ja ökoloogilisus.

Paljud valimis reklaamitud kaubad kuuluvad tehnikatoodete hulka (nt elektriseadmed, autod ja nende varuosad). Nende tooterühmade reklaamijad rõhutavad kvaliteetsust ja kasutuse turvalisust. Argumentidena esitatakse tehnilisi andmeid, millele on lisatud autoriteetsusele viitavaid lingvistilisi ja visuaalseid sümboleid. Ultra grip 400 talverehvide reklaamis (TM 10/2000, lk 16) peitub juba toote nimes lubadus toote headusele (*ultra*). Viitega tuntusele (*Tuntud ja turvaline naastrehev*) näidatakse: rehve on kaua toodetud ja nad on autoomanike seas levinud. Samas ei ole tootjad oma arengus seisma jäänud, vaid lisavad rehvidele ka uusi detaile: *Uudis. Ultra Grip 6. Uudsed 3D lamellid*. Visuaalil kujutatakse kahte rehvi lumise tee kohal. Üle lumise lagendiku jookseb kaugusesse tee, mille alguses seisab post paljude teeviitadega. Pildi pealkirjaks on *Talvel jäävad lühemaks päevad, mitte teed*. Lause hoiatab vastandust ja võrdlust kasutades pimedate talveteede eest ning tõestab sellise elulise näitega veelgi vajadust hästi teel püsivate rehvide järele.

Meestele suunatud reklaamides on levinud kaupade teaberohke

kirjeldamine – alates hinnast kuni erinevate kasutusvõimalusteni. Sellega viitavad reklaamijad, et tehnikakaupade puhul soovib ratsionaalne mees saada võimalikult palju infot reklaamitava kohta. Ehk *Otsige arukaid ja tehniliselt põhjendatud lahendusi – ja kasu ei jää tulemata*, nagu soovitatakse ka ühes ajakirja artiklis (“Eramu, energia ja sääst”, TM 10/2000, lk 73).

Kaupade detailset kirjeldust sisaldava reklaami heaks näiteks on Sony Super Audio CD pakkumine (TM 10/2000, lk 2-3). Põhjalik toote tutvustus, mis on üks reklaami usaldusväärsusst tagavatest autoriteetsusvõtetest<sup>2</sup>, koosneb paljude tehniliste omaduste ja funktsioonide kirjeldusest, mille juurde on lisatud ka ingliskeelsed skeemid. Kuna pakutav toode sisaldab oma varasema analoogiga võrreldes mitmeid uuendusi, siis esmalt rõhutataksegi just neid. Uute omaduste näitlikustamiseks võrreldakse neid vanadega – tekst teeb tagasiviiteid CD-süsteemide algusaegadesse, mille saavutused on möödaniukuks saanud. Nii vastandatakse uus ja vana toode näitamaks uue paremust. Tekstis on palju tehnoloogilist sõnavara, ingliskeelseid termineid (nt *Direct Stream Digital*-tehnoloogia, protsessor *Pit Signal Processing*).

Kvaliteeti rõhutatakse ka paremusega konkurentide ees. *Toyota Yaris – automaailma vallutaja* on reklaamipildi ja -teksti pealkirjaks järgnevas näitereklaamis (TM 10/2000, lk 50-51). Siin kasutatud taktikad – levikuvõtte erinevad rakendused – kuuluvad samuti eelkirjeldatud autoriteetsusvõtete hulka. Pakutavat autot esitletakse kui paljude testide ja võistluste võitjat: see auto on *Aasta auto 2000*, *Euron cap kokkupõrketesti võitja*, *Whatcar varguskindluse testivõitja 2000*. Lisaks on toode pälvinud Aasta Mootori tiitli kahel viimasel aastal järjest. Kõik need ratsionaalsed argumendid tõestavad toote paremust selles kaubagrupis, mille tagajärjeks on võit ja lai levik (*automaailma vallutaja*).

Soodus- ja tasuta pakkumised on valimiku reklaamides palju esitletud. Selline taktika süvendab tavaettekujutust ratsionaalsest ja põhjalikust mehest, kes ei osta asju oma tujudest lähtuvalt (nagu naine tihtipeale?), vaid uurib enne hinna ja kvaliteedi suhet ning vaeb oma majanduslikke võimalusi. Soodsa hinna representeerimiseks on mitmeid võimalusi – näiteks mobiilside teenust ja telefone müüv EMT esitleb soodsat hinda kui vabaduse saavutamise vahendit (Tulu 9/1999, lk 8). Tekst pealkirjaga *EMT sügispakku mine* lubab tasuta liitumist operaatorivõrguga ja tasuta kõneaega:

Reklaamipildil pakutakse lugejale samastumiseks mobiiltelefoniga noormeest, kes lamab võrkkiiges pilvede keskel. Juurde on lisatud tekst: *Saa sõltumatuks! Sõltumatus, vabadus on samuti üks meeste-maailmas propageeritavaid väärtusi.*

Toodete keskkonnasäästlikkusele apelleerivaid funktsionaalseid väärtusi esitlevad mitmed tehnikatoodete reklaamid. Näiteks Volvo Cross Country reklaamis viidatakse auto ja inimese samastamise kaudu looduse säästmisele (Luup 16/2000, lk 48, TM 10/2000, lk 86). Reklaamitav *allroad*-auto ei ole mõeldud läbi metsiku looduse sõitmiseks ja sellest puudusest on tehtud positiivne reklaamisõnum, mis ühtlasi sisaldab etteheidet loodust hävitavate maasturite suunas: *Kui oled harjunud sõitma mööda soid ja raba-sid, läbi järsakute või vee all, pole edasi mõtet lugeda.* Auto ja mees selles reklaamis armastavad ja hoiavad loodust – sellist teadet konnoteerivad nii otseselt kui ka kaudselt reklaamipilt ja tekst.

Toodete ja teenuste uudsust mainitakse paljudes valimi reklaamides. Samas ei leidu reklaame, mis apelleeriksid ainuüksi sellele funktsionaalsele omadusele. Näiteks lisatakse Raamat Postiga reklaamile hinnasoodsus (*Uus ja tasuta!*), tellimisinfo ja vaba aja veetmise diskursus: *Lustakat lugemist!* (Luup 16/2000, lk 5).

Valdavas ülekaalus olevate funktsionaalsete väärtuste kõrval leiab meeste pakutavatest reklaamidest hedonismile, isikupärale, edukusele ja inimsuhetele viitavaid sotsiokultuurilisi ja isiklikke väärtusdiskursusi. Edukuse all mõistetakse valimi reklaamides eeskätt majanduslikku edu. Rakendatud võtted edastavad potentsiaalsele tarbijale sõnumi, et pakutavate toodete abil on tal võimalik saada (veelgi) edukamaks. Nii on ka järgnevas reklaamis. Baltic Computer Systemsi logo lubab potentsiaalsele kliendile paremaid töötulemusi: *Koostöö tagab edu!* (TM 10/2000, lk 81). Selles rek-

---

<sup>2</sup> Artiklis “Keeleline mõjutamine reklaamis” tutvustab Reet Kasik kaht reklaami levinumat mõjutamismeetodit – enesekindlusvõtet ja autoriteetsusvõtet. Viimase puhul esitletakse reklaamides autoriteete (nt arstid, teadlased), kuulsusi (muusikud, sportlased jt), viidatakse toote suurele levikule ja võidetud auhindadele ning kasutatakse tekstides erialaterminoloogiat, võõrsõnu, võõrkeelseid väljendeid (Kasik 1996: 103). Näitereklaami teaberikkusega osutavad reklaamijad oma asjatundlikkusele, mis omakorda suurendab nende autoriteeti ja usaldusväärstust tarbijate seas.

laamis on detailselt esitletud Olympose digikaameraid, milles foto- graafia on ühendatud arvutitehnoloogiaga. Koostöö – nii erinevate tehnikaalade ja inimeste vahel kui tähenduse laiendamisel ka tooteid pakkuva firma ning potentsiaalse ostja vahel – on seega edu garan- tiiks.

Inimese individuaalsust kui levinud postmaterialistlikku isiku- omadust rõhutatakse analüüsitud valimis vaid neljas reklaamis. Nendes pakutavad tooted jäävad kaubavalimi äärealadele. Hugo Bossi Dark Blue parfüümiréklaamis domineerib pildiosa – tumesinine varjundiga pildil vaatab tõsine mees altkulmu lugejale otsa (TM 10/2000, lk 99). Ristikujulise graafikaga reklaamlause täiendab visuaalil kujutatut: *See on Hugo tumedam pool*. Reklaamitekst mängib pildi tõlgendamisel sõna *tume* kahetähenduslikkusega. Varjatud tumedam pool võib rek- laamilugejal seostuda tugevuse ja sihikindlusega, kuid kujutatud mees võib olla ka paheline, kirglik, ohtlik. Seega on reklaami järgi võimalik mehel saada selliseks nagu parfüümi sümboliseeriv mees, kes julgeb välja tuua oma peidus poole.

Hedonismi diskursuse juures ei piirduta vaid toodete lihtsa ja mugava käsitlemise esitlemisega, nagu on näha järgnevast reklaamist. *Akrüülvann, mis kutsub lõõgastuma* - nii kõlab VP Tootearenduse OÜ akrüülvannide reklaami pealkiri (Tulu 9/1999, lk 51). Fotol on vanni ülaltvaade ja toodete joonised koos mõõtudega, vanni ees aga seisavad punased tikk-kontsaga naistekingad. Kui reklaamitekst pakub ratsio- naalseid lubadusi: Kvaliteetsed akrüülvannid. Massaažiga ja ilma, siis teksti pealkiri ja reklaamipilt viitavad massaaži kahetähenduslikkuse kaudu naudingle, millesse on kaasatud ka viiteid naissoole. Reklaam representeerib implitsiitselt vee- jm mõnused koos kingade omaniku, eeldatavasti julge, kauni ja noore naiseaga.

Paarisuhtele viitavate reklaamide kõrval esineb meeste suuna- tud reklaamides ka sõbrasuhete väärtustamist. *Vastupidiselt su pruudile ei käisi nad kunagi, mis suumas teie suhe liigub* – nii iseloomustatakse Jim Beami burbooni reklaamis mehe sõprasad (TM 10/2000, lk 7). Pildil istuvad neli heas tujus noormeest baaris ümber laua. Rek- laamitekstis nimetatud *teie suhe* võib loomulikult olla nii sõprade- vaheline kui ka alkoholi ja selle tarbija suhe. Oma tüdrukuga oleks samuti tore väljas käia, kuid sel juhul jääb alati oht, et tuleb juttu ka ükskõik kumba liiki suhetest. Tunnetest rääkimist aga peetakse selles reklaamis mehele raskeks katsumuseks, mis võib isegi tülini viia ja ongi ilus õhtu rikutud. Ainult vanade sõpradega koos olles

võib mees alati kindel olla, et pidu kujuneb meeldivaks. Reklaamis loodud väärtused kanduvad eeldatavasti ka pakutavale tootele, mida võib samamoodi usaldada. Reklaamis kasutatud omamehelik laad on sobitatud joogi nimega Jim Beam – selline nimi võiks olla ka mõnel mehe sõbral.

Nii võib järeldada, et meestele suunatud reklaamides prevaleerivad modernistlikule ühiskonnale omased traditsioonilised väärtused. Reklaamitavad kaubad, reklaamides esitletud suhted ja väärtused ning mehele pakutavad rollid ja identiteedid on enamasti seotud materiaalse edu kõrgelt hindamisega. Ka kajastatud inimsuhted viitavad traditsioonilise mehekeskse ühiskonnamudeli püsimisele. Mees reklaamides on enesekindel, nii füüsiliselt kui vaimselt tugev ning tema töö ja tegevus on majanduslikule edule orienteeritud. Reklaamis kujutatud sõbrasuhted vastanduvad paarisuhtele – nii viidatakse nende püsivusele ja turvalisusele, mis pole tagatud naistega suhtlemisel. Mees hoolitseb ja vastutab oma pere eest ja tema kaaslaseks on noor sale ja konventsionaalselt ilus naine. Seega kehtestavad vaadeldud meediatekstid traditsioonilisi maskuliinseid väärtusi, suhteid ja identiteete. Modernistliku ühiskonna jaoks ebakonventsionaalsemate väärtushinnangute ja suhtumiste kujunemist on aga märgata info- ja kommunikatsioonitehnoloogia reklaamides.

## **Kokkuvõtteks**

Arvestades ühiskondlikke muutusi, kus materiaalsete väärtuste kõrval tõusevad üha enam hinda postmodernistlikud väärtused, võib ennustada, et siinses analüüsis (eeskätt meestele suunatud reklaamides) veel äärealadele kuuluvate postmaterialistlike väärtuste esitlemine reklaamides suureneb. Sellistele muutustele aitab kaasa ka üldise majandusliku heaolu suurenemine. Nimetatud tendentsi on märgata isegi selle töö puhul, mis ei keskendu väärtusdiskursuste muutustele ajalises lõikes. Ainuke meestele suunatud ajakiri, mis ilmus teistest aasta varem, pakub reklaame, mille väärtused on traditsioonilisemad – tootekesksemad, materialistlikumad ja patriarhaalsele ühiskonnale omaste inimkujutusviisidega. Ka Eesti tarbijakultuuri arengut analüüsiv Margit Keller (1999) nendib oma magistritöö kokkuvõttes, et tänu Lääne tarbimiskultuuri sissevoolule suureneb meiegi ühiskonnas postmaterialistlike, eriti aga indi-

viidikesksete väärtuste osakaal. Reklaamijad seda veel eriti ei paista uskuvat.

## KIRJANDUS

- Bachmann, Talis 1994.** Reklaamipsühholoogia. Tallinn: Kontuur Disain.
- Barthes, Roland 1997** (1964). *The Rhetoric of the Image. Studying Culture: An Introductory Reader.* Toim Gray, A ja McGuigan, J. London: Arnold.
- Cook, Guy 1992.** *The Discourse of Advertising.* London: Routledge.
- Fairclough, Norman 1995.** *Media Discourse.* London: Arnold.
- Fiske, John 1995.** *Television Culture.* London: Routledge.
- Inglehart, Roland 1990.** *Culture Shift in Advanced Industrial Society.* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kasik, Reet 1996.** Keeleline mõjutamine reklaamis. – Keel ja Kirjandus 2, 100–104.
- Kasik, Reet 2000.** Reklaamikeel tekstiliigina. – Tiit Hennoste (toim.). *Eesti keele allkeeled.* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 16) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. 111–127
- Keller, Margit 1999.** Tarbijakultuuri kujunemine Eestis. Magistritöö. TÜ sotsiaalteaduskond, ajakirjandusosakond, Tartu.
- Kellner, Douglas 1995.** *Media Culture. Cultural Studies, Identity, and Politics between the Modern and the Postmodern.* London: Routledge.
- Kukk, Inga 1996.** Eesti raadioreklaamide struktuur. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Laur, Hele 1994.** Tähelepanekuid eesti ajalehereklaami keelekasutusest. Diplomitöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Lehtonen, Mikko 2000.** *The cultural analysis of Texts.* London: SAGE.
- Linker, Kate 2000.** Kujutamine ja seksuaalsus. – Katrin Kivimaa ja Reet Varblane (koost.). *Pandora laegas: feministliku kunstkriitika võtmetekste.* Tallinn: Kunst. 230–262.
- Nuume, Inga 1998.** Tegusõnadest eesti ajalehereklaamis. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Priimägi, Linnar 1998.** *Reklaamikunst.* Tallinn: BNS.



ISSN 1406-0183  
ISBN 9985-56-696-3